

824 GW86

hink moes

INTERNATIONAL REFERENCE CENTRE
FOR COMMUNITY WATER SUPPLY AND
SANITATION (IRC)

MINISTÉRIO DO EQUIPAMENTO SOCIAL

SNV / SERVIÇO HOLANDES DE COOPERAÇÃO

Projecto do Melhoramento dos Bairros de Bissau

SOCIAAL-ECONOMISCHE ENQUÊTE IN CUPELOM DE CIMA, BISSAU

ONDERZOEKSVERSLAG

HARRY MENGERS

BISSAU

17 OKTOBER 1986

824 GW86-
13056

MINISTÉRIO DO EQUIPAMENTO SOCIAL

SNV / SERVIÇO HOLANDES DE COOPERAÇÃO

Projecto do Melhoramento dos Bairros de Bissau

SOCIAAL-ECONOMISCHE ENQUÊTE IN CUPELOM DE CIMA, BISSAU

ONDERZOEKSVERSLAG

HARRY MENGERS

BISSAU

17 OKTOBER, 1986

15N 13056
824 GW 86

INHOUDSOPGAVE

Pagina:

VOORWOORD

SAMENVATTING

I

DEEL I: INLEIDING

1

1. KADER VAN HET ONDERZOEK

1

2. BISSAU EN WIJKVERBETERING

4

DEEL II: HET ONDERZOEK

7

3. OPZET VAN HET ONDERZOEK

7

4. DE WIJK CUPELOM DE CIMA

12

DEEL III: UITKOMSTEN ONDERZOEK

20

5. DE BEVOLKING

20

6. INKOMSTENSITUATIE IN CUPELOM DE CIMA

30

7. MORFOLOGIE, INFRASTRUCTUUR EN HUISKWALITEIT

36

8. VERHUUR EN EIGENDOM

57

9. AFVOER VAN REGENWATER EN HUISVUIL

66

10. GEBRUIK VAN WATER EN TOILETTEN

70

11. DE ASPIRATIES VAN DE BEWONERS

78

12. DE WOONSITUATIE EN DE VOLKSGEZONDHEID

86

DEEL IV: UITWERKING RESULTATEN ONDERZOEK

90

13. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

90

LJTERATUURLIJST

95

BIJLAGEN: I Algemene gegevens huizen in Cupelom de Cima

II Definitieve sociaak-economische enquête

III Beoordelingssysteem kwaliteit huizen

IV Lijst van definities

ind 70
4/3

VOORWOORD

Problemen die zich bij ontwikkelingsprojecten voordoen, blijken vaak voorkomen te kunnen worden door goed vooronderzoek. Helaas wordt het effect van veel projecten geminimaliseerd door het ontbreken van kennis over lokale gewoonten, cultuur, sociale en politieke structuren.

Dit onderzoeksverslag dient ter ondersteuning van het wijkverbeteringsproject in Bissau. Het project is al in uitvoering in één van de wijken en het verslag zal dan ook alleen van voordeel kunnen zijn voor latere fasen van het project. Het verslag is het resultaat van een stage van 6 maanden in Guiné-Bissau. De stage is onderdeel van mijn afstudeerrichting Sociale Geografie van de Ontwikkelingslanden bij prof. dr. J.M.G.Kleinpenning aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

Voor de tot standkoming van dit verslag ben ik dank verschuldigd aan SNV, voor de logistieke ondersteuning, SNVers werkzaam in het project, mijn mentor Bart Schaap, het Ministerie van Publieke Werken, het wijkcomité van Cupelom de Cima en de jongeren van het JAAC voor de verleende assistentie tijdens het enquêteren.

Harry Mengers

Bissau, 17 oktober 1986

SAMENVATTING

In de maanden maart tot en met augustus 1986 werd een sociaal-economisch onderzoek uitgevoerd in Cupelom de Cima, een volkswijk aan de rand van het centrum van Bissau. De wijk is opgenomen in het 'Projecto do Melhoramento dos Bairros' in Bissau. Het project is een samenwerking tussen de SNV en het Ministério de Equipamento Social.

De onderzoeksresultaten dienen ter ondersteuning en voorbereiding van latere fasen van het project. Het onderzoek zou gegevens moeten opleveren over:

- samenstelling van de bevolking,
- inkomstsituatie,
- watergebruik,
- latrinegebruik en
- de bereidheid een (geldelijke) bijdrage te leveren tot de realisatie en het onderhoud van infrastructurele werken.

Het onderzoek werd uitgevoerd door een nederlandse sociaal-geograaf (stagiaire) in samenwerking met jongeren van het JAAC. Het onderzoek bestaat uit drie elementen:

1. surveys van huis- en wijkenmerken,
2. sociaal-economische enquête onder een steekproefpopulatie en
3. diepteinterviews met een tiental informanten.

De enquête betrof ruim één-derde van alle huishoudens in Cupelom de Cima. De uitkomsten van het onderzoek kunnen verdeeld worden naar feitelijke conclusies ontleend aan de surveys, observaties en diepteinterviews en naar de resultaten van het enquêtenonderzoek.

De feitelijke conclusies zijn:

1. Cupelom de Cima is met zijn 14,5ha een kleine wijk ten opzichte van de andere projectwijken Mindará (27,4ha) en Belém (42,3ha).
2. Cupelom de Cima is één van de oudste volkswijken van Bissau. De geschiedenis gaat terug tot het begin van deze eeuw.
3. De uitbreiding van de wijk verliep vanuit het oudste zuidelijke deel naar het noorden, dat aan het eind van de jaren zestig nagenoeg was volgebouwd.
4. De bouwactiviteiten en de onderhoudswerkzaamheden zijn de laatste 13 jaar sterk afgenomen door de gestegen prijzen van en schaarste aan bouwmaterialen en de daling van de koopkracht van de wijkbewoners.

5. De wijk kent een invloedrijke en representatieve wijkorganisatie, waarvan het wijkcomité de belangrijkste is.
6. In het zuidelijk deel is meer sprake van een 'gemeenschapsgeest' dan in het etnisch meer gemeleerde noordelijk deel van de wijk.
7. In Cupelom de Cima vinden allerlei economische activiteiten plaats, die tot de informele sector moeten worden gerekend. De meest voorkomende activiteit zijn de kleermakerijen.
8. In Cupelom de Cima bestaat geen officiële onderwijsvoorziening, noch een gezondheidskliniek.
9. De afvoer van regenwater en huisvuil is nauwelijks geregeld in Cupelom de Cima, wat leidt tot erosiegeulen met daarin en daarlangs afvalhopen.
10. Belangrijke factoren die een gezond leefmilieu bepalen en in Cupelom de Cima gemist worden zijn:
  - regelmatige voorziening van drinkwater.
  - afvoer van regenwater en huisvuil,
  - bescherming tegen muskieten en voorkoming van verspreiding van virussen.
 Meer structurele oorzaken van het ongezond leefmilieu in Cupelom de Cima zijn de hoge bewoningsgraad van de huizen en het ontbreken van kennis en bewustzijn van hygiëne.

De resultaten van het enquêteonderzoek zijn:

1. Cupelom de Cima telt ca. 4510 inwoners in 279 woningen. De bewoningsgraad is 16,5 personen per woning.
2. De wijk heeft sinds de volkstelling in 1979 geen groei gekend.
3. Het aantal personen per huishouden bedraagt gemiddeld 9,9, wat hoger is dan het landelijke gemiddelde van 6,3.
4. De leeftijdsopbouw heeft de vorm van een pyramide: veel kinderen en weinig ouderen.
5. Het analfabetisme kan, inclusief het secundair analfabetisme, geschat worden op 32,2%. Ten opzichte van het landelijk cijfer (85%) is dat laag. Veel jongeren (85%) volgen of volgden onderwijs.
6. Cupelom de Cima bestaat voor bijna de helft (47,2%) uit Mandinga. Een belangrijke tweede groep is die van de Mancanha of Brâme (12,6%). De eersten zijn moslim, de tweeden zijn animistisch/christelijk.
7. De huishoudens in Cupelom de Cima zijn in samenstelling overwegend groot-familiair (extended family). Kinderen, klein-kinderen, verwanten en anderen leven bijeen.

8. Van de respondenten is 34% in Bissau geboren, 20% komt uit de regio Bafatá en 16% komt uit de regio Cacheu.
9. In CC is het gemiddeld maandelijks inkomen PG 13.700 per persoon.* Per huishouden werken gemiddeld 1,81 personen, terwijl 5,46 personen afhankelijk zijn van één inkomen.
10. Veel mannen werken bij de overheid/semi-overheid, terwijl veel vrouwen zelfstandig werk hebben met een laag en onregelmatig inkomen.
11. De werkloosheid in Cupelom de Cima kan geschat worden op 41,5%.
12. Het meest voorkomende type woning heeft 4 of 6 kamers, een zinken of rieten (palha) dak, terwijl de muren zijn opgebouwd uit leem of leemblokken (adobe).
13. Veel huizen hebben een latrine buiten, die veelal in familie of etnisch verband wordt gebruikt. Eén latrine wordt gemiddeld door 28 mensen gebruikt.
14. Huizen van betere en slechtere kwaliteit komen in de wijk verspreid voor. Wel zijn ze vaak als kleine clusters bij elkaar te vinden.
15. Van de huizen is 22,7% geheel verhuurd, is 28,5% gedeeltelijk verhuurd en is 48,8% niet verhuurd.
16. Een huis kan meerdere appartementen bezitten die verhuurd worden. De gemiddelde huur per appartement bedraagt PG 1586 per maand. Er bestaan drie dominante huurcategoriën: PG 250-500, PG 950-1500 en PG 2050-3000 per maand.
17. De meeste mensen gebruiken verschillende bronnen (openbaar tappunt, waterput en waterbron Cuqueiro) voor drinken, koken, wassen en kleren wassen. Deels komt dat door de regelmatige drukwegval bij de openbare watertappunten.
18. De waterkwaliteit van de waterputten is zéér slecht, terwijl het drinkwater van de openbare tappunten ná opslag in huis ook van onbetrouwbare kwaliteit is.
19. Voor de meerderheid van de mensen is 'werk' en 'wonen' het belangrijkste.
20. Als eerste keus voor wijkverbetering kiest een meerderheid voor 'huisverbetering'. Watertappunten, een gezondheidskliniek en licht volgen pas op enige afstand. Wegverharding, afvoergoten, latrineverbetering en vuilophaal scores laag.
21. Van de respondenten wil 42,2% bijdragen in de wijkverbetering door arbeid en 34,3% door geld.
22. Voor watertappunten is men meer bereid geld bij te dragen dan voor vuilophaal. Maar 16,8% is bereid daarvoor meer dan 250 PG per maand te betalen.

* 100 PG komt overeen met dfl.1,00 (oktober 1986)

De voor de inhoud en werkwijze van het wijkverbeteringsproject relevante conclusies kunnen worden gevat in de volgende vijf punten:

1. Wil het wijkverbeteringsproject een meer dan marginaal effect hebben op de volksgezondheid, dan zal zij aandacht moeten besteden aan gezondheidsvoorziening.
2. Het wijkverbeteringsproject sluit qua inhoud maar zeer gedeeltelijk aan bij de aspiraties van de bewoners. Een belangrijk element dat ontbreekt is 'huisverbetering'. Het zou een goede zaak zijn dit element weer op te nemen in het project.
3. Méér watertappunten wordt ook belangrijk gevonden. Evenwel moet voor het effect van deze elementaire voorziening, een oplossing gevonden worden voor de regelmatige drukwegval. Omdat water halen een vrouwenaangelegenheid is, is het van belang vrouwen bij de besluitvorming over ontwerp en lokaties te betrekken.
4. De aanleg, het gebruik en het onderhoud van latrines is een 'familie'-aangelegenheid. Openbare latrines hebben dan ook weinig toekomst in Cupelom de Cima en betekenen eerder een bedreiging dan een verbetering van de volksgezondheid.
5. Ten aanzien van de bevolkingsparticipatie bestaan er in Cupelom de Cima voldoende mogelijkheden: er is een invloedrijke wijkorganisatie en er is een redelijk grote bereidheid op één of andere manier bij te dragen in de werkzaamheden. Persoonlijke inzet zal alleen slagen als er ook persoonlijke belangen worden bevoordeeld. Op inzet voor alleen collectieve voorzieningen die een lage prioriteit bij de wijkbewoners hebben, hoeft men niet te rekenen.

DEEL I: INLEIDING

1. KADER VAN HET ONDERZOEK

De stedelijke problematiek in de Derde Wereld is een onderwerp waarvoor de laatste jaren een toenemende belangstelling bij overheden en ontwikkelingsorganisaties bestaat. De aanleiding is de sterk toegenomen stedelijke bevolking en de ontwrichting die daarmee gepaard gaat op het gebied van werkgelegenheid, huisvesting en voorzieningen. De toekomst ziet er nog slechter uit: volgens het jaarrapport van het VN-fonds voor Bevolkingsactiviteiten (UNFPA), zal rond het jaar 2000 ruwweg de helft van de wereldbevolking in steden¹ wonen. Van de 20 grootste steden ter wereld bevinden zich dan 17 in ontwikkelingslanden; steden met meer dan 10 miljoen inwoners.

De stedelijke problematiek doet zich het meest schrijnend voor in Azië en Latijns-Amerika. De urbanisatiegraad is daar nu al 40%. In Africa is die nog 'maar' 25%, maar dezelfde demografische transitie van plattelands- naar een stedelijke samenleving is daar gaande.

Voor de SNV betekent deze problematiek een nieuw aandachts- en beleidsveld; er verscheen een eerste nota 'SNV en de stad', het Algemeen Bestuur boog zich over deze nota op 8 februari 1985, er kwamen reacties uit het afrikaanse veld en er verscheen een nota 'Contouren voor een stedelijk programma van SNV' in januari 1986. Zo wil de SNV een aanzet geven tot meer aandacht voor en verkenning van de stedelijke problematiek in de verschillende ontwikkelingslanden en de integratie in inzetsbeleidsplannen. SNV is in ca. 10 landen actief op terreinen die de stedelijke problematiek raken: werkgelegenheid, volkshuisvesting, maatschappelijk werk, ondersteuning van de gemeentelijke overheid en scholing. In Guiné-Bissau gebeurt dat in twee projecten:

1. COOPAC, een werkgelegenheidscoöperatie voor oud-strijders in Bissau en
2. Projecto do Melhoramento dos Bairros em Bissau, verbetering van drie wijken in Bissau.

In januari 1986 is na veel startproblemen een begin gemaakt met het wijkverbeteringsproject in de wijk Mindará (5330 inwoners). Hierna zullen de wijken Belém (8090 inwoners) en Cupelom de Cima (4510 inwoners) volgen. Hierbij werkt de SNV samen met het Ministério de Equipamento Social.

Al voor het begin van het project bestond er bij SNV een grote behoefte aan sociaal-economische gegevens over de wijken. Deze zouden het project qua in-

¹Steden met meer dan 20.000 inwoners

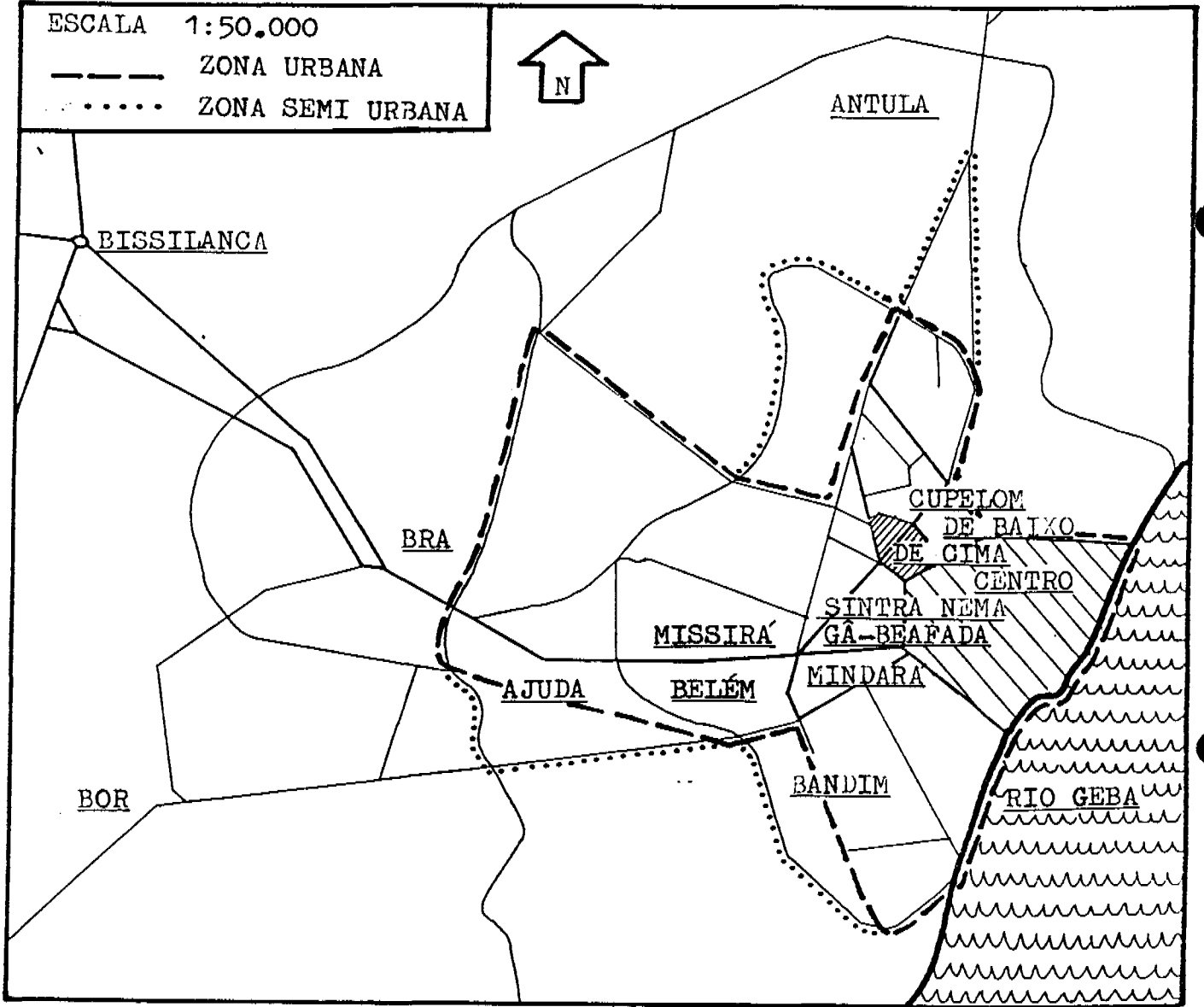
houd en uitvoering kunnen ondersteunen. Begin 1985 is besloten een stagiaire van een nederlandse universiteit aan te trekken om sociaal-economisch onderzoek te doen. Deze zou dan in 6-9 maanden het onderzoek moeten uitvoeren in de wijken Belém en Cupelom de Cima. Later (maart 1986) is besloten het onderzoek te beperken tot Cupelom de Cima. Eind 1985 werd de stagiaire Harry Mengers aangetrokken via de universiteit van Nijmegen, die in maart 1986 arriveerde en het onderzoek in de daarop 6 volgende maanden uitvoerde.

Het onderzoek zou de volgende gegevens moeten opleveren:

- samenstelling van de bevolking,
- inkomstenverdeling,
- gebruik van drinkwater,
- gebruik van latrines en
- bereidheid om (geld) bij te dragen voor de realisatie en het onderhoud van infra-structurele werken.

De volgende hoofdstukken zijn het resultaat van het uitgevoerde onderzoek. Het inleidende deel I van het verslag beschrijft het kader van het onderzoek en de stad Bissau, haar voorzieningen en het wijkverbeteringsproject (hoofdstuk 1 en 2). Deel II bespreekt de opzet van het onderzoek (hoofdstuk 3) en de onderzoekswijk Cupelom de Cima (hoofdstuk 4). Deel III is besteedt aan de beschrijving van de resultaten die de volgende onderwerpen bevatten: de bevolking (hst.5), de inkomstsituatie (hst.6), de morfologie, infrastructuur en huiskwaliteit (hst.7), verhuur en eigendom (hst.8), de afvoer van regenwater en huisvuil (hst.9), het gebruik van water en toiletten (hst.10), de aspiraties van de bewoners (hst.11) en de woonsituatie en de volksgezondheid (hst.12). Deel IV tenslotte, vat de conclusies samen, bespreekt de voor de inhoud en uitvoering van het project relevante conclusies en doet aanbevelingen. Voor de summiere lezers is een samenvatting toegevoegd.

Fig. 2-1 Bissau

2. BISSAU EN WIJKVERBETERING

Algemeen

In 1940 was niet Bissau, maar Bolama de hoofdstad van de voormalige portugese kolonie. Het achterland van Bolama had voor de portugezen een belangrijke aardnotencultuur die rond die tijd inzakte door bodemuitputting. Mede daardoor is de hoofdstad verplaatst naar Bissau, dat toen nog maar een dorp was met 10 tot 15.000 inwoners. In 1950 was dat aantal 18.325. Volgens de volkstelling van 1979 is dit aantal nu 109.486, wat een jaarlijkse groei van 6,4% betekent. Daarmee verdubbelt de bevolking in Bissau zich iedere 11 jaar. Tussenliggende volkstellingen (1960 en 1970) blijken onbetrouwbaar door de toenmalige gevechtshandelingen. Landelijk gezien betekent het cijfer dat 13% van de bevolking in Bissau woont. In 1950 was dit cijfer nog maar 3%. Naast de demografische dominantie is Bissau het centrum van de politiek, het landelijk bestuur, de administratie en de handel. Het merendeel van deze functies zijn in het centrum van Bissau te vinden (Figuur 2.1). Het centrum wordt gekenmerkt door portugese architectuur. Een aantal overheidsvestigingen bevinden zich nu aan de rand van de stad, waaronder het Ministério de Equipamento Social in Bra. Het centrum heeft ook een woonfunctie voor vooral de beter gesitueerden. Buiten het centrum overheersen de volkswijken, waarvan Cupelom de Baixo, Cupelom de Cima, Bandim en Mindará tot de oudste wijken worden gerekend. De groei van de stad heeft zich vooral in westelijke richting voorgedaan (Belém en Ajuda). De urbane zone telde in 1979 zo'n 90.000 inwoners, terwijl 16.000 inwoners in de semi-urbane zone woonden.

Voorzieningen in Bissau

In Bissau is nog geen sprake van illegale, spontane nederzettingen of krottenwijken, zoals dat in een aantal grote afrikaanse steden als Dakar, Abidjan, Accra en Adis Ababa het geval is. Men kan eerder spreken van uitgestrekte volkswijken met weinig voorzieningen en een ongezond leefmilieu.

Bijna alle wijken hebben een aansluiting op het licht- en waternet, maar lang niet alle huizen zijn aangesloten. Zo hebben ook niet alle wijken even regelmatig licht en water. De centrum-wijken zijn veelal beter af. Een algemeen probleem voor de continue voorziening is het gebrek aan materieel, brandstof, onderdelen en goede onderhoudstechnici.

In het centrum zijn de wegen grotendeels verhard. Daarbuiten heeft men de

verkeersaders die de wijken omsluiten, verhard. In de wijken zijn de wegen en paden onverhard. Het centrum heeft een waterafvoerstelsel. Daarbuiten bestaat daarvan nauwelijks iets. Het water moet zijn eigen weg vinden en doet dat in de regentijd ook met grote eroderende kracht. In een aantal wijken (Belém, Sintra Nema) zijn dan ook enorme ravijnen ontstaan, waardoor veel huizen dreigen in te storten.

In het centrum wordt het (huis-) vuil regelmatig bijeen geveegd en opgehaald. Daarbuiten is daarvan nauwelijks sprake. Veel wijken worden dan ook aan de rand ontsierd door grote vuilnishopen. Licht, water en vuilophaal zijn gemeentelijke taken, die daarvoor nauwelijks blijkt toegerust.

Wijkverbetering

Het wijkverbeteringsproject is ondergebracht bij het Ministério de Equipamento Social. Het ministerie houdt zich bezig met wegeaanleg, bruggenbouw, woningbouw en stadsplanning. Het ministerie heeft 1548 werknemers, waarvan er 74 bij het wijkverbeteringsproject werken.

Het wijkverbeteringsproject wordt met nederlandse ontwikkelingsgelden gefinancierd. Hiermee is een lening van fl.3.000.000,- gemoeid. De guinese overheid wijst jaarlijks een bedrag aan het project toe (PG), waarvan locale materialen en personeelskosten betaald worden. In het project zijn 4 functies door nederlanders bezet: een directeur, die verantwoordelijk is voor de uitvoering en de besteding van de gelden en materialen, een administrateur, een sanitair ingenieur en een hoofduitvoerder. De guinese co-directeur is verantwoordelijk voor de personele zaken.

Van oorsprong was het project breed opgezet: aanleg van watertappunten, aanleg van afvoergoten, wegverharding, latrinebouw, vuilophaal en het beschikbaar stellen van materiaal voor individuele verbetering van de woonsituatie (auto-construção). Door allerlei organisatorische en politieke problemen is deze opzet gereduceerd tot het aanleggen van afvoergoten en watertappunten. Onlangs is er met projectmaterieel profissionair een vuilophaal ingesteld. De politieke problemen komen deels voort uit de verschillende visie die bij het ministerie bestaat: afbraak en verplaatsing naar buiten van de slechte wijken en nieuwbouw van midden-klasse woningen en flats. Dit alles voorzien van een quadratisch stratenplan met groen. In westerse landen en ook in veel ontwikkelingslanden is men door de realiteit, van deze urbanistische visie afgestapt en tracht men meer uit te gaan van de huidige situatie en die te verbeteren.

Bij het Ministério de Equipamento Social houdt men, onder invloed van joeslavische stedenbouwkundigen nog vast aan deze urbanistische utopie. De opzet van het wijkverbeteringsproject wordt dan ook gezien als 'gerommel' en uitstel van de 'grote schoonmaak'. Behalve een financiële, materiële en personele inbreng van nederlandse zijde, is er ook een duidelijk andere ideologische visie ingebracht in dit ministerie. Onder andere hierdoor is de samenwerking en de voortgang van het project zeer moeizaam en vol conflicten.

DEEL II: HET ONDERZOEK

3. OPZET VAN HET ONDERZOEK

Vorbereiding

Ter voorbereiding van het onderzoek werden de volgende stappen ondernomen:

- taalstudie Crioulo, de belangrijkste volkstaal;
- huisvesting in de wijk Cupelom de Cima om observatief onderzoek te vergemakkelijken. Helaas is dit niet gerealiseerd;
- literatuurstudie, waaronder een eerder sociaal-economisch onderzoek in Cupelom de Cima (1979) door dhr. Uli Schiefer (zie Literatuurlijst);
- enquête-assistentie, waarvoor overleg werd gevoerd met het INEP (Instituto Nacional de Estudos e Pesquisa). Die assistentie bleek uiteindelijk niet op een zinvolle manier mogelijk. Ook werd overleg gevoerd met het JAAC (Juventude Africana Amilcar Cabral). Dit overleg liep ook op niets uit, zodat uiteindelijk via het wijkcomité assistentie werd geregeld;
- gesprekken met andere onderzoekers in Bissau, waaronder Uli Schiefer, Anders Nauclér (een zweedse arts) en een deens onderzoeksteam in Bandim;
- overleg met het wijkcomité om informatie over de bedoeling van het wijkverbeteringsproject te geven en om medewerking te vragen. Aanvankelijk heerste een sfeer van wantrouwen tegenover de wijkverbeteraars. Men had het idee dat men van doen had met slopers en nieuwbouwers. Na de toezegging dat de plannen (26 april 1986) nog open zijn en voor de invulling ervan overleg met het wijkcomité gevoerd zal worden, werd het wantrouwen minder en werd later goed meegewerkt aan de uitvoering van het onderzoek;
- overleg met mijn mentor Bart Schaap om onderzoeksrelevante onderwerpen af te bakenen en te operationaliseren in een enquête;
- overleg met de projectleiding en SNV voor onderzoeksbegroting, transport, en verdere logistieke ondersteuning.

Onderzoeksgebied

Tijdens de voorbereiding van het onderzoek werd in overleg met de projectdirecteur en mijn mentor, een afbakening gemaakt van de wijk die onderzocht zou moeten worden. Besloten werd het onderzoek alleen in Cupelom de Cima uit te voeren. In 1979 was het Ministério de Equipamento Social in samenwerking met duitse bi-laterale ontwikkelingswerkers al voorbereidingen aan het treffen voor wijkverbetering in Cupelom de Cima. De plannen en het onderzoek wat daar werd uitgevoerd, betroffen alleen het zuidelijk deel van de wijk (Figuur 4.1).

Voor dit sociaal-economisch onderzoek is de hele wijk, inclusief het noordelijk deel, gekozen.

Onderzoeksmethode

Het onderzoek kent drie elementen:

1. surveys van huiskennmerken (alle huizen) en wijkenmerken,
2. sociaal-economische enquête onder een steekproefpopulatie en
3. diepte-interviews met enkele informanten.

Ad. 1 surveys:

Om wat thuis te raken in de wijk, een bekend gezicht te worden en om basisinformatie te verzamelen, werd in verschillende rondes een survey gemaakt van huisnummers, dakbedekking, licht- en wateraansluitingen, plaatsen van waterputten en latrines. Hierbij werd ik geassisteerd door jongeren uit de wijk van het JAAC, die door het wijkcomité waren aangewezen. Aan het einde van de onderzoeksperiode volgde een uitgebreidere survey, waarbij ook het aantal kamers, huur en niet-huur, telefoon, plafond, het aantal huishoudens, muurconstructie, bepleistering, vloer- en veranda-afwerking, het type latrine en de economische activiteiten in en om het huis, werden betrokken. Deze gegevens zijn opgenomen in bijlage I. Deze survey nam 6 dagen in beslag. Met deze gegevens werd het mogelijk een klassering naar huiskwaliteit te maken. Tenslotte werd nog een survey gedaan naar de lokaties van afvoergeulen en vuilstortplaatsen.

Ad. 2 sociaal-economische enquête:

Met behulp van de huisnummers werd een a-selekte steekproef samengesteld van ca. één-derde van de totale populatie huizen. De vijf onderzoeksonderwerpen waren: - samenstelling van de bevolking,

- inkomstensituatie,
- watergebruik,
- latrinegebruik en
- de bereidheid een (geldelijke) bijdrage te leveren tot de realisatie en het onderhoud van infrastructurele werken.

De onderwerpen werden aan de hand van een groot aantal indicatoren geoperationaliseerd in een proefenquête. Tijdens het eerste bezoek aan een geselecteerd huis, werd het aantal huishoudens* vastgesteld. Daarna werd van ieder huishouden een respondent* geselecteerd en uitgenodigd voor de enquête.

Eind mei, begin juni werd de proef-enquête afgenomen bij 20 respondenten. Dit leidde tot een aantal methodologische wijzigingen en een aantal toevoegingen, zoals motivatie van watergebruik en een inventarisatie van de woonsituatie

* Voor de definities van de begrippen zie Bijlage IV

die van invloed is op de gezondheid. Deze laatste toevoeging had ten doel basisinformatie te geven voor nader gezondheidsonderzoek. De enquête omvat 82 vragen (zie bijlage II). Half juni werd begonnen met de definitieve enquête. De assistentie werd weer verleend door jongeren van het JAAC, die de introductie bij de mensen deden, uitleg gaven over mijn achtergrond (het wijkverbeteringsproject) en over de bedoeling van het onderzoek. Daarnaast boden ze taalkundige ondersteuning tijdens het enquêsteren, dat door mijzelf werd uitgevoerd in het Crioulo. Het voordeel hiervan was dat ik de gelegenheid had door te vragen bij onduidelijke antwoorden.

De assistentie door 'bekenden uit de wijk' was van groot voordeel. Men koesterde nauwelijks wantrouwen en het is ook maar een enkele keer voorgekomen, dat ik de introductiebrief van het ministerie voor de dag moest halen. In het zuidelijk deel heb ik samengewerkt met Mussa en Cutubò Manafá, Bagarí Manè en in het noordelijk deel met Veronica Mendonça en Tito Morais. Het was met een enkele soms moeilijk een tijdstip te vinden, dat ze tijd én zin hadden. Zo kon ik vaak minder enquêsteren en vaker wachten dan ik wel wilde.

Een verwacht nadeel van lokale assistenten was dat de mensen 'reserves' zouden hebben bij het beantwoorden van een aantal 'private' vragen (bijv. inkomen). Dat deed zich naar mijn indruk niet voor. De respondenten hadden veel eerder reserves wanneer andere familieleden (partner, broers of ouderen) aanwezig waren.

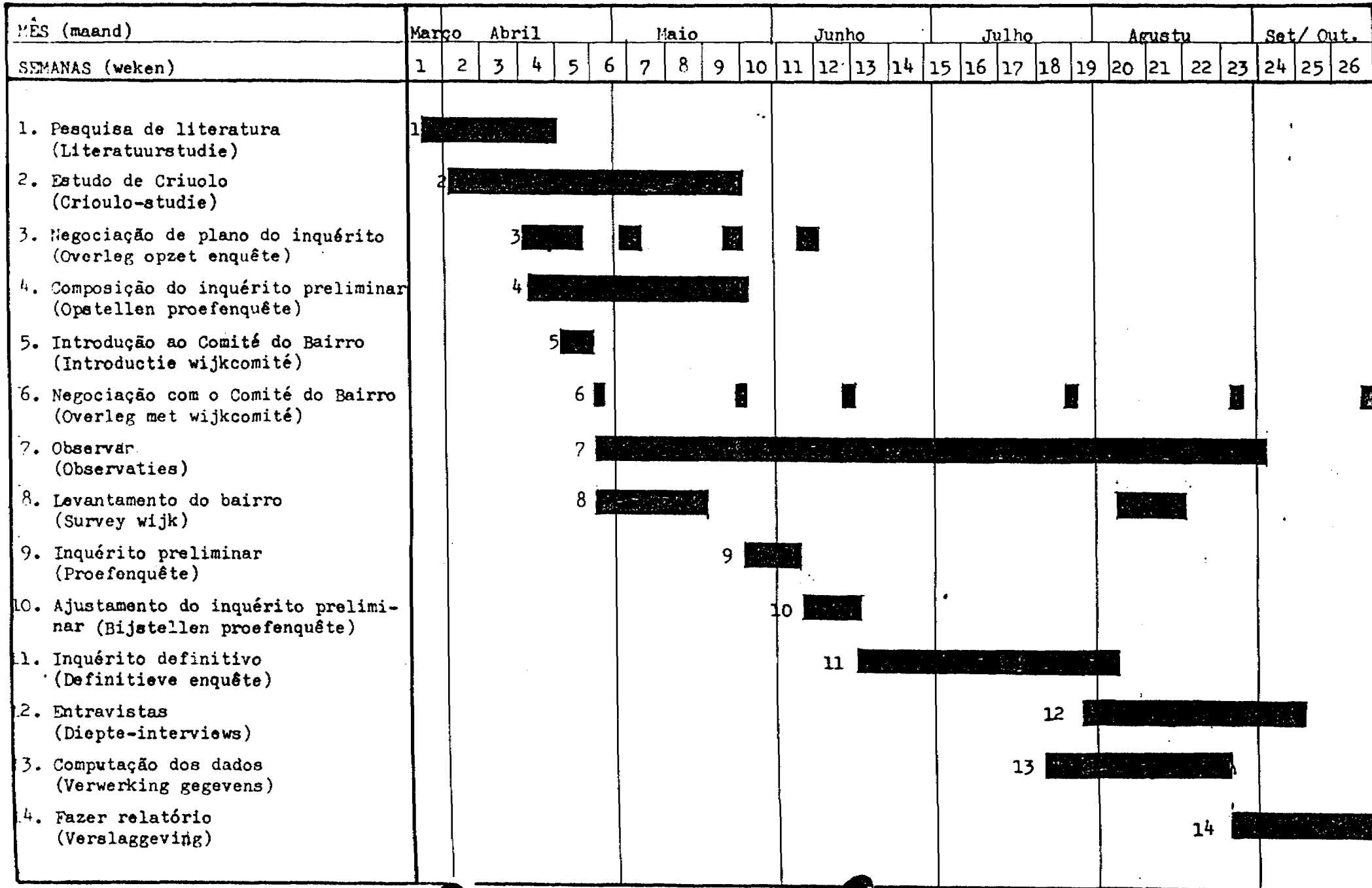
Er was overwegend een grote bereidheid en openheid om aan het onderzoek mee te doen. De betrouwbaarheid van de antwoorden acht ik dan ook redelijk groot.

Bij een aantal vragen zijn er echter enkele kanttekeningen te plaatsen:

- de vraag naar religie, waarbij het aandeel 'christenen' landelijk gezien erg hoog is. Mijn indruk is dat er hier een afwijking is naar het antwoord dat verwacht werd (christelijk i.p.v. animistisch);
- de inkomensvraag: een aantal inkomstenbronnen blijven onduidelijk. Ook weten velen niet wat zij bijvoorbeeld met handel verdienen. Een aantal weigerden het inkomen te noemen. Bij ambtenaren kon dit probleem omzeild worden door te vragen naar de loonschaalletter;
- de aspiratievragen: door mijn achtergrond kan er een soort afwijking (bias) naar de verwachting die de mensen van het project hebben, zijn ontstaan;
- de bijdrage-vragen: de genoemde bijdrage (arbeid en geld) zal kunnen verschillen van de uiteindelijke werkelijke bijdrage die men levert.

Af en toe waren er wat onduidelijkheden die veelal opgelost konden worden, door mijn assistent om achtergrondinformatie te vragen.

FIG: 3.1 ESQUEMA DO INQUÉRITO SOCIO-ECONÓMICO EM CUPELOM DE CIMA (Tijdschema sociaal-economisch onderzoek CC)

De definitieve enquête leverde 166 enquêtes op, verspreid over 99 huizen, hetgeen ruim één-derde is van het totaal aantal huizen (279) in Cupelom de Cima. De enquête duurde gemiddeld 47 minuten. Een enkele keer duurde die wel eens 1 1/2 uur, wat te lang was gezien de concentratieproblemen bij de respondent. Een snelle enquête duurde ca. 20 minuten.

De non-respons betrof 17 respondenten, voornamelijk huurders, waarvan er 15 niet thuis waren en 2 weigerden mee te werken. Uitgedrukt in een percentage is de non-respons 9,3%, wat voor een sociaal-wetenschappelijk onderzoek zeer laag is.

Ad.3 diepteinterviews:

Tijdens de enquêteperiode werden eventuele informanten voor de diepteinterviews door mij genoteerd. De onderwerpen werden aan het eind van de enquête vastgesteld en daarbij de juiste informant gezocht. De interviews werden voor het merendeel in augustus en september afgenomen. De onderwerpen waren: onderwijssysteem, eigendomssysteem, wijkorganisaties, kredietmogelijkheden, gezondheidszorg, woningbouw, woninginrichting, leefgewoonten, geschiedenis van Cupelom de Cima, voedselproblematiek en de problematiek van vrouwen. Hiervoor werden 10 mannelijke en 2 vrouwelijke informanten geïnterviewd. Naast de diepteinterviews hebben de vele gesprekken met allerlei wijkbewoners ook waardevolle informatie over de bovengenoemde onderwerpen opgeleverd.

Half september werd begonnen met het schrijven van het verslag. Figuur 3.1 geeft een overzicht van de verschillende onderzoeksactiviteiten op een tijdsbalk.

4. DE WIJK CUPILOM DE CIMA

Inleiding/lokatie

De wijk CC bevindt zich onmiddellijk aan de rand van het centrum van de stad, dat aan de noordkant wordt afgebakend door de Avenida da Unidade Africana (zie figuur 4.1). Aan dezelfde Avenida ligt ook de Presidência do Conselho de Estado, een terrein met architectonisch fraaie gebouwen en veel groen. De uitrit ervan komt uit op de Avenida en biedt zicht op een minder fraai deel van de wijk: een modderige watertapplaats en slecht onderhouden lamahuizen.

De wijk CC wordt verder omsloten door de Rua Corca Só en de Rua Osvaldo Vieira en het verlengde daarvan. In Oost-West richting wordt de wijk doorsneden door de 2ª Avenida de Cintura, die de wijk - voor dit onderzoek - opdeelt in een noordelijk (CCN) en een zuidelijk (CCS) deel. CCN is ca. 6,5 ha. en CCS ca. 8 ha. In totaal 14,5 ha. en daarmee een relatief kleine wijk t.o.v. Mindará (27.4 ha.) en Belém (42.3 ha.).

De wijk telt 279 huizen, 123 in CCN en 156 in CCS. Het totaal aantal bewoners is ca. 4510, waardoor een bevolkingsdichtheid van 310 personen/ha. bestaat, wat zeer hoog is. Bijna ieder huis heeft een nummer vooraf gegaan door de wijkcode "CC" (zie figuur 4.1).

Geschiedenis

De geschiedenis van de eerste huizen gaat terug tot het begin van deze eeuw. Er was toen nog sprake van "matu" (=brouse) in héél Cupelom, waar hier en daar een lapje grond werd bewerkt door Pepel. Het waren de Mandinga die er de eerste huizen bouwden. De Mandinga kwamen aanvankelijk uit Geba en dreven kleinhandel in de stad met fransen, Duitsers, Italianen en Portugezen. Buli Camará, Keba D_abo, Maladji Djasi, Kekuta Mani en Braima Injai zijn bekende eerste 'settlers'. De eerste huizen werden niet zoals nu vierkant, maar rond gebouwd in de Mandinga-bouwtraditie. Later werd de herbouw in het vierkant uitgevoerd onder buitenlandse invloeden. Men bouwde de huizen bij elkaar in de vorm van een morança (=erf).

De eerste huizen werden zo rondom 1914 in Cupelom gebouwd en hebben met name de morfologie van CCS bepaald: op het oog schots en scheef staande huizen zonder een stratenpatroon. Het waren ook de Mandinga die de naam gaven aan de wijk: "pilon", wat in het Mandinga de naam is voor de overbeksende boom in Guiné-Bissau, de cupelão (nl. kapokboom).

De afrikaanse traditie van grondverdeling was een ongeschrevene. De portugezen daarentegen introduceerden documenten van grondbezit die ze vanaf ca. 1924 uitgaven aan de nieuwe settlers. Deze documenten zijn ook nu nog de basis van het grondeigendom, waar sinds 1974 volgens de grondbezitters niet veel aan veranderd is.

De portugezen waren zo op de hand van de nieuwe 'settlers' en doorkruisten daarmee de gebruiksrechten van de gevreesde locale Pepel.

Rond 1934, toen de eerste huizen door Mancanha (Brâme) in CCN werden gebouwd, leidde dat ook na een klein incident tot een ware slachting onder Pepel en Mancanha. Nog lang hebben de Mancanha zich onveilig gevoeld. In die tijd had ieder huis nog z'n lapje grond met aardnoten, gierst en groentes.

In 1937 werd o.l.v. de president van de Camará Municipal, Foste Duarte, een urbanisatie van Cupelom doorgevoerd die het huidige stratenpatroon van Cupelom en CCN heeft bepaald. CCS was al goeddeels bebouwd met clusterwoningen en veel eer was daar niet meer aan te behalen. 2ª Avenida de Cintura, Rua Osvaldo Vieira en Rura Corca Só werden verder aangelegd. Daarmee was de afbakening gegeven. Tevens werd Cupelom bestuurlijk opgedeeld in Cupelom de Baixo en Cupelom de Cima. De opdeling had een beheersaspect om de grote Mandinga-groep in Cupelom op te delen en te mengen met andere ethnische groepen. Men vreesde tezeer de grote macht van deze groep o.l.v. de "padre", de geestelijk leider.

Ouderdom van huizen en bouwactiviteiten

In de jaren '30 en '40 werd gestaag meer grond uitgegeven en huizen gebouwd wat aan het eind van de jaren '40 (in 1949) leidde tot de situatie dat in CCN ca. 24% van het huidige aantal huizen al waren gebouwd en in CCS 64%. CCS was dus al grotendeels bebouwd.

Figuur 4.2 verduidelijkt hoe sinds dat jaar de verdere bouwontwikkelingen zich in Noord en Zuid hebben voorgedaan.

Eind jaren vijftig was 80% van CCS al bebouwd, CCN daarentegen 50%. In de jaren zestig namen de bouwactiviteiten in CCS af en werd er nog ca. 10% bijgebouwd. In CCN namen deze juist toe en zijn het deze jaren geweest, waarin CCN nagenoeg werd volgebouwd (88%) en daarmee bijna even volgebouwd was als CCS (94%). In de jaren 1970-72, werd o.l.v. de portugese regent Spinola een uitgebreid bouwstimuleringsplan onder de naam 'Guiné Melhor' uitgevoerd om zodoende de wind uit de zeilen te nemen van de escalerende vrijheidsstrijd. In CC leidde dit tot extra nieuwbouw. Materialen waren ruim en voor die tijd goedkoop voor handen. In die jaren werden 17 (6%) nieuwe huizen gebouwd. Na 1972 tot aan heden is er maar heel weinig nieuw gebouwd; 12 huizen (4%). Naast dat alle grond al was uitgegeven en bebouwd, stegen de materiaalkosten flink en de schaarste nam sterk toe. Tegenwoordig is het slechts voor een enkeling mogelijk met veel kennissen en geld, belangrijke verbouwing, herbouw of nieuwbouw te plegen. De meesten zien de toestand van hun huis verder achteruitgaan door lekkende golfplaten daken, m.a.w. uitgesteld onderhoud, beschadigd pleisterwerk en beschadigde vloeren en veranda's. Dat is ook niet zo verwonderlijk als men bedenkt dat een nieuw golfplaten dak PG 500.000* kost (2.7 x een gemiddeld jaarinkomen) over een gewoon huis in CC. Voor eenvoudige nieuwbouw moet men toch wel PG 3.000.000 rekenen.

Om een krediet bij de nationale bank te verwerven dient men allereerst een flink onderpand te hebben (een flinke akker). Slechts een klein deel (18%) van de wijkbewoners beschikt over een akker. Daarnaast zijn betrouwbare relaties bij de bank onontbeerlijk.

In de steekproef is geïnventariseerd welke bouwactiviteiten sinds de nieuwbouw zijn ondernomen. Daaruit blijkt dat er de laatste 13 jaar (sinds 1973) zeer weinig bouwactiviteiten en onderhoudswerk zijn geweest. Slechts 6 (2%) huizen hebben een nieuw dak gekregen, 12 (4%) huizen hebben een uitbreiding ondergaan, 5 huizen (2%) hebben de veranda gerenoveerd en 4 huizen (1.4%) hebben een nieuwe vloer gekregen. Dit onderstreept de neergang van de bouwactiviteiten in het algemeen en het uitblijven van aanzienlijk onderhoud. Voor iedere grotere bouwactiviteit is een vergunning nodig van de Comité do Estado. De kosten ervan zijn redelijk. De Comité do Estado int ook ieder

* 100 PG komt overeen met dfl. 1,00 (oktober 1986)

jaar grondbelasting op naam van de grondeigenaar. Kosten ca. PG 900 per jaar. Het is slechts aan grondeigenaren om er ook op te bouwen. Binnen families wordt hiermee nog wel eens de hand gelicht. Het is dan voor de 'illegale' bouwer een risico in geval van familieconflicten, waarbij een familielid formeel eigenaar van de woning is. In CC is deze situatie een enkele keer voorgekomen.

Wijkorganisaties

Al in de tijd van de portugezen kende de wijk Cupilom (voor 1937) en later Cupelom de Cima een wijkbestuur, waarin wijze mannen zitting namen. Het bestuur had op het stedelijk apparaat weinig invloed en het wijkbestuur diende dan ook enkel om problemen in de wijk op te lossen.

Voor de portugezen betekende dat een controlerend en beheersend instituut. Ten tijde van de 'luta' heeft het bestuur zich afzijdig gehouden. Men was bang.

Na de bevrijding zijn de bestuursvormen veranderd. De belangrijkste is het Wijkcomité (Comité do Bairro), een politieke vertegenwoordiging van de wijk, waarin enkel leden van de PAIGC (= Partido Africana para a Indenpência de Guiné Bissau e Cabo Verde) zitting nemen. De wijk is weer onderverdeeld in een 10-tal comités de base met een voorzitter en een secretaris. Deze comités hebben weer hun vertegenwoordiging in het wijkcomité.

De verschillende comités werken twee kanten op: de partijpolitiek te realiseren op wijkniveau en anderzijds problemen van de wijkbewoners aan te kaarten bij de hogere partij-organen.

Het Wijkcomité en de Comités de Base kunnen enkel een zuiver politiek orgaan zijn, zonder een sterke band met de bevolking zoals dat bijvoorbeeld in Belém het geval is.

In CC is dat niet het geval: de mensen met aanzien en invloed (homens en mulheres grandes) zitten ook in de wijkorganisaties. Overleg en samenwerking met het wijkcomité t.b.v. het wijkverbeteringsproject is in CC zeker functioneel. De voorzitter is Fode Manafá (huisnummer 80). De vergaderingen vinden plaats op de veranda van het comitélid op huisnummer 157.

Een andere belangrijke organisatie is de União Democrática das Mulheres (UDEMU). Ook zij heeft onderafdelingen in de wijk in de vorm van comités de base en een afvaardiging in het wijkcomité.

Een andere belangrijke jongerenorganisatie is Juventude Africana Amilcar Cabral, met vele leden in de wijk. 'Jongeren' kunnen wel tot 30 jaar oud zijn en is in aantal dus een aanzienlijke groep.

Het JAAC heeft ook een afvaardiging in het wijkcomité.

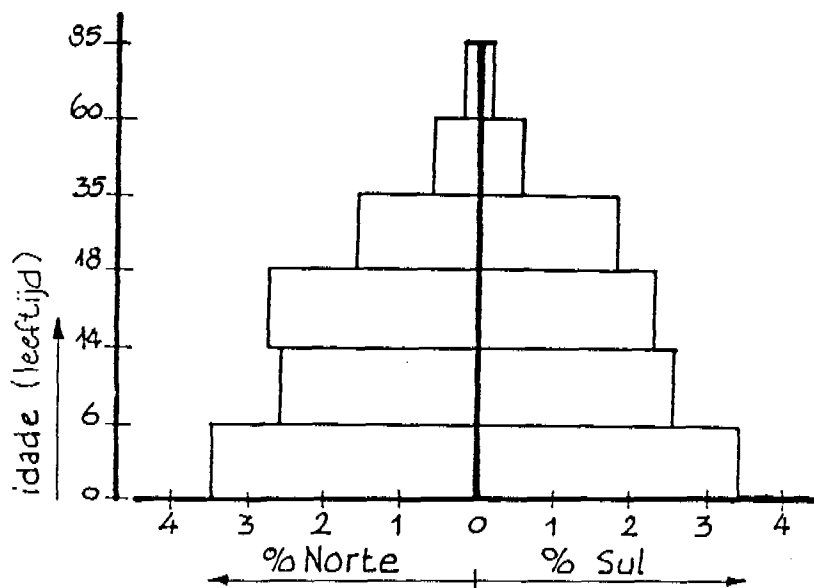

TAB.5.1 DADOS DOS HABITANTES EM CUPELOM DE CIMA

(Gegevens inwoners Cupelom de Cima)

Lado bairro (wijkdeel)	CCN	CCS	CC
Dados (gegevens)			
Número das pessoas por hectare (aantal inwoners per hectare)	295	325	310
Número das pessoas por casa (aantal personen per huis)	15,9	17,0	16,5
Número dos agregados domésticos (aantal personen per huishouden)	7,9	11,7	9,9
População da amostra (steekproefpopulatie)	652	985	1637
População total do bairro (totale wijkpopulatie)	1910	2600	4510

Fig. 5.1 Composição de idade (Leeftijdsopbouw)

DEEL III: UITKOMSTEN ONDERZOEK

5. DE BEVOLKING

Aantallen bewoners

Tabel 5.1 geeft aan hoe groot de huishoudens zijn in CC. Er valt een duidelijk verschil op te merken tussen CCN en CCS, mede bepaald door de overheersend grote Mandinga-families in CCS.

Het aantal bewoners per huis bedraagt in CC 16.5. Bedenkt men dat het gemiddeld aantal kamers per huis 5.7 is, dan komt men op een gebruikersdruk van 2.9 personen per kamer. Uit vorig onderzoek in CCS (1978) blijkt dat de gemiddelde kameroppervlakte 17.7 m² (m.a.w. 6 m² p.p.) is.

Op basis van het aantal personen per huis en de populatiegegevens kan de bevolking geschat worden op 4510 personen. T.o.v. de volkstelling in 1979 (4597) betekent dat een jaarlijkse groei van -0.3%. M.a.w. er is geen sprake geweest van groei in de afgelopen jaren.

Leeftijdsopbouw

Figuur 5.1 geeft de leeftijdsopbouw weer van CC. Omdat de leeftijdscategorieën niet even breed zijn is het % per jaar en niet per categorie bepaald.

De 6-jarigen bijvoorbeeld maken 3,46% van de totale bevolking uit.

Dit om een zuivere vergelijking mogelijk te maken. Aan de vorm is meteen al af te lezen dat we hier te maken hebben met een pyramide die voor veel ontwikkelingslanden kenmerkend is: een groot aantal kinderen en relatief weinig ouderen. In CCN is de leeftijdsgroep 15-18-jarigen opvallend groter. Er zijn 2 verklaringen mogelijk:

1. Na de bouwactiviteiten in CCN in de jaren '60 volgde een 'geboortegolf' rond het jaar 1970, zoals dat in westerse landen ook veelal te zien is.
2. Jongeren van buiten Bissau verblijven bij familie in CCN voor voortgezet onderwijs.

Scholing van bewoners

Alvorens in te gaan op de scholing van de wijkbewoners, wordt een korte uitleg gegeven over het onderwijssysteem in Guiné-Bissau. Figuur 5.2 dient daarbij als verduidelijking. Algemeen is dat men in Guiné-Bissau zoveel en zolang mogelijk studeert.

Met ieder jaar dat men afsluit neemt de scholingsgraad toe. Het is niet zoals in Nederland dat men eerst een onderwijstype (HAVO of VWO) afgesloten moet hebben met een diploma.

Het onderwijssysteem in Guiné-Bissau biedt de eerste 6 jaar weinig keuzemogelijkheid. 4 jaar Escola Primária, gevolgd door 2 jaar CICLO, beiden algemeen onderwijs. Daarna kan men naar de Escola Técnica met een 8-tal technische en administratieve studierichtingen van 3 jaar. Een andere mogelijkheid die veel gekozen wordt, o.a. vanwege de geringe plaatsingsmogelijkheid op de Escola Técnica, is de Liceu curso geral, die ook 3 jaar duurt. Na afsluiting van deze 3 jaar kan men ook de Escola Técnica gaan doen of doorstuderen op het Liceu in de vorm van cursos complementar, waarbij men kan kiezen tussen allerlei vakrichtingen.

Deze Liceu curso complementar duurt 2 jaar, waarna men in GB is uitgestudeerd. Er is geen universiteit. Veel studenten komen dan in het onderwijs en bij de overheid terecht of blijven werkloos thuis. Vooral de jongens zijn geïnteresseerd een beurs te verwerven aan een universiteit of hogeschool in het buitenland, waarvoor een paspoort, een aantal dienstjaren in onderwijs of bij de overheid en veel geluk nodig zijn. Portugal is een favoriet land omdat dan de kans bestaat in het 'rijke' Europa werk te vinden. De oostbloklanden verlenen ook veel beurzen, maar zijn minder populair omdat men na de studie onherroepelijk terugmoet.

Terugkomend op de wijkbewoners is een indeling voor de scholing gemaakt naar het aantal jaren dat men naar school is geweest, overeenkomend met het onderwijssysteem:

1-4 jr. Escola Primaria

5-9 jr. CICLO

Liceu c.g./Escola Tecnica

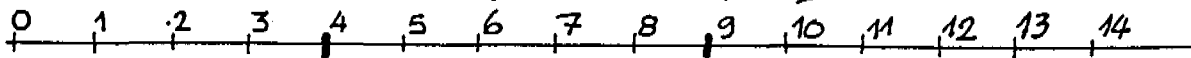
>10 jr. Liceu c.g./Escola Tecnica

Daarnaast zijn aparte categorieën geïntroduceerd: voor de moslims die alleen een arabische (marabu-)school gevolgd hebben, voor hen die in het buitenland de 'faculdade' gedaan hebben en voor hen die geen onderwijs gevolgd hebben.

Tabel 5.2 geeft de scholing aan per leeftijdscategorie. Onder de jongeren tot 18 jaar is er een kleine groep (ca. 15%) die geen onderwijs gevolgd heeft.

Fig. 5.2 Sistema de Ensino (Schoolsysteem Guiné Bissau)

anos de educação (aantal jaren onderwijs)

Escola Primária

CICLO

Escola Técnica

Liceu C.9.

Liceu C.C.

Escola Técnica

serviço educação, governo (overheidsdienst) → Faculdade fora (buitenland)

TAB. 5.2 EDUCAÇÃO DOS HABITANTES EM CUPELOM DE CIMA
(Scholing van de bewoners in Cupelom de Cima)

Idade (leeftijd)	0-6 %	7-14 %	15-18 %	19-35 %	36-60 %	60 %
Tipo de ensino (onderwijstype)						
Sem educação (geen onderwijs)	91	16	14	30	61	61
1-4 anos (jaar)	9	69	22	17	19	13
5-9 anos	0	12	54	36	6	3
> 9 anos	0	0	4	10	1	0
Faculdade (fora)	0	0	0	3	0	0
Escola Marabu (Marabu school)	0	3	6	3	13	23
Total	100	100	100	100	100	100

Een fractie heeft enkel marabu-onderwijs gehad. Het grootste deel heeft onderwijs gehad of volgt nog onderwijs (ca. 80%).

Slechts 4% is doorgedrongen tot de curso complementar van het lyceum, wat erop duidt dat de meesten niet snel studeren. In de categorie 19-35 jarigen is de groep zonder onderwijs 30%. Uit de primaire gegevens blijkt dat vooral vrouwen niet of weinig gestudeerd hebben.

De rest heeft enig onderwijs gevolgd (17%) of voortgezet onderwijs genoten (46%). Slechts 3% heeft het voorrecht gehad in het buitenland gestudeerd te hebben. 3% volgde marabu-onderwijs.

Bij de groep ouderen (boven 35 jaar) heeft een groot deel geen onderwijs gevolgs (61%). Diegenen die onderwijs genoten hebben deden dat slechts kort (1-4 jaar) of volgden, vooral de oudsten, marabu-onderwijs.

Om een schatting van het analfabetisme te maken zou men de leeftijds categorieën 7->60, die geen onderwijs hebben gevolgd en eventueel daaraan toegevoegd de 19->60 jarigen die slechts 1-4 jaar onderwijs volgden (secundair analfabetisme), kunnen nemen. Dat levert dan percentages op van respectievelijk 24,1% en 32,2%. Landelijk gezien geen slecht cijfer (1984 geschat op 85%).

Etniciteit en religie

Guiné-Bissau kent vele verschillende etnische groepen, met hun eigen taal, cultuur, religie en architectuur. De belangrijkste moslim-groepen zijn Fulas (22%)*, Mandingas (13%), en Beafada (2%). Zij leven vooral in het oosten en zuiden. De belangrijkste voornamelijk animistische groepen zijn Balantas (32%), Manjacos (14%), Pepel (7%), Mancanha of Brâme (3%) en Bijagós (2%). Zij leven vooral in het westen en noorden.

Zoals ook in andere wijken van Bissau etnische concentraties voorkomen, is dat ook het geval in CC. Vooral Mandinga en Mancanha zijn dominerend. Zie hiertoe tabel 5.3. De groep Fula en Balanta zijn duidelijk ondervertegenwoordigd.

CCN is meer gemeleerd en van een 'wijkgeest' is dan ook volgens enkele bewoners weinig sprake. CCS is duidelijk Mandinga en het is dan ook niet zo verwonderlijk dat de president van het Wijkcomité (ook Mandinga) spreekt over zijn 'tabanca' (dorp). T.a.v. mobilisatie van de bevolking is in dit deel dan ook meer te verwachten dan in het noordelijk deel waar duidelijk een meer individualistische sfeer bestaat.

* cijfers 1950. Bron Historia, PAIGC, 1974.

TAB. 5.3 ETNIA DOS HABITANTES (Etnische bevolkingsverdeling)

Etnia	Lado do bairro (wijkdeel)	CCN	CCS	CC
		%	%	%
Fula		6,7	9,3	8,3
Mandinga		21,6	64,2	47,2
Beafada		0	1,2	0,7
Balanta		3,2	2,9	3,1
Manjaco		19,0	0,6	7,9
Pepel		10,7	2,3	5,7
Mancanha (Brâme)		20,7	7,3	12,6
Cabo Verde		3,2	1,5	2,2
Mistura		10,6	7,4	8,7
Outros (overigen)		4,1	3,1	3,5
Total		100	100	100

TAB. 5.4 RELIGÃO DOS INTERROGADOS (Religie respondenten)

Religião	Lado do bairro (wijkdeel)	CCN	CCS	CC
		%	%	%
Muçulmano (moslim)		33	65	49
Cristão (christen)		54	28	41
Outro ou irã (anders/animistisch)		13	7	10
Total		100	100	100

Tabel 5.4 geeft een overzicht van de religie in CC. Bijna per definitie zijn Mandinga, Fula en Beafada 'muçulmano' en de anderen van oorsprong animistische groepen zeggen voornamelijk dat ze (hier in Bissau) christelijk zijn. Dat wil niet zeggen dat ze geen ceremonies doen, geen djambakó's (traditionele genezers) bezoeken en geen irän-huis of -teken bij huis hebben. Integendeel. De cijfers moeten dan ook met een korreltje irän genomen worden. Slechts een klein deel durft er wel voor uit te komen dat ze niet christelijk of muçulmano zijn en in de irän geloven.

Compositie huishoudens

Een poging is gedaan de complexe relatiestructuur van de huishoudens in CC te ordenen. Hierbij is het eerst gekeken naar wie het hoofd of de oudste van het huishouden is. Tabel 5.5 maakt het één en ander duidelijk.

In 28.9% van de huishoudens bleek dat een vrouw. In veel gevallen gaat het hier om een vrouw die haar man overleefde. De zeggenschap kan daarbij verdeeld zijn over kinderen (oudste zoon) of verwanten (broers van haar man). Deze vrouwen leven met hun kinderen (90%) die vaak ook weer kinderen hebben. Daarnaast zijn er verwanten, ook wel met kinderen. Die huishoudens waar de vrouw alleen met haar kinderen (zonder kleinkinderen) leeft, maken verwanten ook geen deel uit van het huishouden.

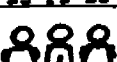
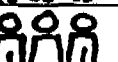

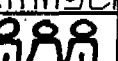

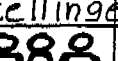
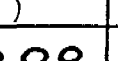

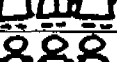

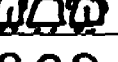

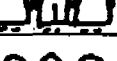

In 71.1% van de huishoudens is een man het hoofd. Daarvan leeft 73.7% met één of meerdere vrouwen en hun kinderen. Het merendeel van deze kinderen heeft zelf geen kinderen, en er zijn veelal ook geen verwanten (met of zonder kinderen) die inwonen.

De andere mannen (26.3%) leven zonder vrouw, hebben geen kinderen en hebben meestal geen verwanten in huis.

Herkomst respondent en verblijfsduur in Bissau

Gevraagd is in de enquête naar de geboorteregio van de respondent. De antwoorden moeten in relatie gezien worden met de etniciteit van de respondent, de regio's waar deze etnische groep veel voorkomen en de migratie c.q. vestigingsgeschiedenis van de respondent. Deze laatste factoren worden enigszins weergegeven door de duur van zijn verblijf in Bissau in tabel 5.7. Tabel 5.6 geeft dan de geboorteregio weer van de respondent.

Tab. 5.5 Composição agregados domésticos (huishoudens)

% agreg. domést. (huishoudens)	Composição (samenstelling)							
	chefe (hoofd)	mulher/ marido (partner)	filhos (kinderen)	netos (kind's kinderen)	parentes (verwanten)	+ filhos (+ kinderen)	outras (anderen)	
52.4	3.6					-	-	-
	2.4							
	15.1				-	-	-	-
	9.6							
	12.0				-		-	-
	9.7			outras composições (andere samenstellingen)				
18.7	4.2		-	-	-		-	-
	12.0		-	-	-	-	-	-
	2.5		-	outras composições (andere samenstellingen)				
28.9	6.0		-					-
	5.4		-				-	-
	6.0		-			-	-	-
	5.4		-		-	-	-	-
	6.1		-	outras composições (andere samenstellingen)				
100	 = masculino = feminino							

TAB. 5.6 REGIÃO DE NASCIMENTO DOS INTERROGADOS

(Geboorteregio respondent)

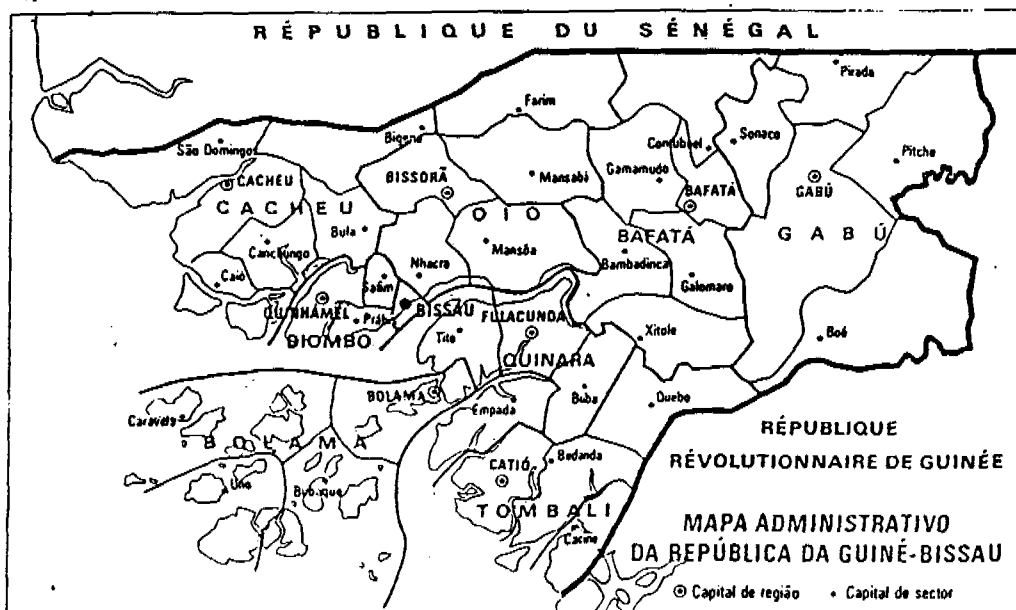
Região	%
Bissau	34
Biombo	1
Cacheu	16
Oio	7
Quinara	2
Bafatá	20
Gabu	2
Tombali	2
Bolama	4
Cabo Verde	4
Senegal	6
Outros países (Elders)	2
Total	100

TAB. 5.7 DURAÇÃO DE RESIDÊNCIA DOS INTERROGADOS
EM BISSAU (Verblijfsduur respondent
in Bissau)

Duração (jaren)	%
0-5 anos	6
6-12 anos	14
13-20 anos	10
21-30 anos	31
31-40 anos	16
40 anos	23
Total	100

Guiné-Bissau kent 9 regio's. Opvallend is dat 1/3 in Bissau geboren is, hetgeen gezien leeftijd van de wijk niet zo verwonderlijk is. Deze groep mag gerekend worden tot de tweede generatie migranten. Een ander belangrijk herkomstgebied is Bafatá, het gebied van de Mandinga's en Fula's. Cacheu, de derde regio, is het herkomstgebied van de Mancanha en Manjaco's. Deze gegevens volgen dus globaal de etnische bevolkingsverdeling in CC. Bij tabel 5.7, de verblijfsduur van de respondent in Bissau, zijn enkele opmerkingen te maken. De respondenten die 0-12 jaar in Bissau wonen, zijn veelal via kennissen of families in de wijk terecht gekomen. Zij hebben niet zelf een woning gebouwd en wonen er vaak gehuurd. Dat geldt ook grotendeels voor de groep die 13-20 jaar in Bissau wonen, maar het deel huurders is kleiner. Familierelaties zijn overwegender. Een belangrijke groep is die 21-30 jaar in Bissau wonen. Zij hebben deels zelf gebouwd, vooral in CCN, zijn deels door familie in Bissau terecht gekomen en deels wordt de verblijfsduur door de leeftijd v.d. respondent bepaald (zij zijn hier geboren). Hetzelfde kan gezegd worden van de groep respondenten die 31-40 jaar in Bissau wonen. Een andere belangrijke groep is de groep die hier het langst woont, is eigenaar van het huis, is zelf bij de bouw, vooral in CCS, betrokken geweest of is direkte familie van de eerste settlers.

Fig. 5.3 Regiões de RGB (regiões Guiné-Bissau)

Tab. 6.1 NÚMERO DE TRABALHADORES SEGUNDO O TIPO DE TRABALHO E TIPO DE ENTRADA
(Aantal verdieners naar soort werk en soort inkomen)

Tipo do trabalho (soort werk) Tipo de entrada (soort inkomen)	Trabalho estatal ou semi-estatal (overheid of semi-overheid)	Trabalho no setor particular (particuliere sector)	trabalho independente (zelfstandig)	Total
Regular e constante (regelmatig en constant)	128	23	0	151 (50,3%)
Variável regular (regelmatig wisselend)	0	25	75	100 (33,3%)
Irregular e variável (onregelmatig en wisselend)	0	0	49	49 (16,3%)
Total	128 (42,7%)	48 (16,0%)	124 (41,3%)	300 (100%)

6. INKOMSTENSITUATIE IN CUPELOM DE CIMA

Soort werk en soort inkomen

Zoals bekend is het in landen van de Derde Wereld zeer moeilijk een duidelijk beeld te krijgen van de inkomstsituatie van huishoudens. De inkomsten hebben verschillende bronnen die maar deels geregistreerd, regelmatig, constant en in geld zijn uit te drukken.

Om een beeld te krijgen van het soort werk is een onderscheid gemaakt tussen werk 1. bij instellingen van overheid en semi-overheid,

2. bij particuliere instellingen en bedrijven en

3. als zelfstandige.

Tot de overheid en semi-overheid worden hier gerekend: de ministeries, het leger (FARP), de Presidência, de Polícia, de Segurança, de Banco Nacional, Radio Guiné Bissau, het waterleidingbedrijf EAGB, de Sindicato, Armazens do Povo, Socotram, DICOL, Guimetal, Guinemar, de ziekenhuizen, de CUP, CICER en Hotel Grande.

Tot de particuliere sector worden gerekend: Soares da Costa, de ambassades, buitenlandse bedrijven, werk in de haven en op het vliegveld, SOMEC, EGA (Citroën), verkopers, kooksters en taxichauffeurs in dienst van anderen en werk op de tuinderijen van de Granja.

Tot zelfstandig werk worden gerekend: fruit-, groente-, brood-, frisdrank- en waterverkoop, goederenhandel in eigen beheer, schoenmakerijen, meubelmakerijen, houtsnijwerk en leerbewerking.

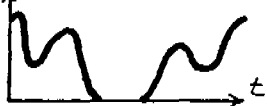
Om onderscheid te maken naar het soort inkomen is de volgende typering gebruikt: 1. $PG \uparrow$ regelmatig en constant inkomen,

2. $PG \uparrow$ regelmatig wisselend inkomen en

3. $PG \uparrow$ onregelmatig en wisselend.

Tabel 6.1 geeft het aantal verdieners naar soort werk en soort inkomen.

In totaal hebben 300 mensen op één of andere manier inkomsten, dat is 1,81 personen per huishouden. Of wel 5,46 mensen zijn afhankelijk van één inkomen in Cupelom de Cima. De helft van de verdieners heeft een regelmatig en constant inkomen, 33,3% heeft een regelmatig wisselend en 16,3% heeft een

TAB. 6.2 NÚMERO DE TRABALHADORES SEGUNDO O TIPO DE TRABALHO E A CATEGORIA DE ENTRADA
(Aantal verdieners naar soort werk en inkomstenklasse)

Tipo do trabalho (soort werk) Categoria de entrada (inkomstenklasse) PG/mês	Trabalho estatal ou semi-estatal (overheid of semi-overheid)	Trabalho no setor particular (particuliere sector)	Trabalho independente (zelfstandig)	Total
5.000-7.999	23	11	<u>37</u>	71 (23,7%)
8.000-9.999	14	5	8	27 (9,0%)
10.000-11.999	24	5	15	44 (14,7%)
12.000-14.999	<u>34</u>	<u>12</u>	13	59 (19,7%)
15.000-17.999	14	6	10	30 (10,0%)
18.000-21.999	9	4	17	30 (10,0%)
22.000-25.999	7	1	5	13 (4,3%)
26.000-29.999	1	3	2	6 (2,0%)
30.000-39.999	2	1	7	10 (3,3%)
40.000-49.999	0	0	1	1 (0,3%)
50.000	0	0	3	3 (1,0%)
Total	128 (42,7%)	48 (16,0%)	124 (41,3%)	300 (100%)

TAB. 6.3 ENTRADA MENSAL MÉDIA SEGUNDO O TIPO DE TRABALHO
(Gemiddeld inkomen naar soort werk)

Trabalho estatal ou semi-estatal (overheid of semi-overheid)	Trabalho no setor particular (particuliere sector)	Trabalho independ. (zelfstandig)	Total
13.100 PG mensal (per maand)	13.700 PG mensal (per maand)	14.400 PG mensal (per maand)	13.700 PG mensal (per maand)

onregelmatig en wisselend inkomen. In de laatste categorie zitten veel vrouwen, die op straat of op de markt verkopen.

Veel mannen bekleden functies bij instellingen van de overheid en semi-overheid (42,7%). Van de respondenten werkt 16% in de particuliere sector en 41,3% is zelfstandig. Bij de laatste groep zijn weer veel vrouwen.

Hoogte inkomsten

De hoogte van de inkomsten is bij veel mensen onbekend omdat geen boekhouding wordt gevoerd. Wat verdient bijvoorbeeld een handelaar in rijst, aardnoten, majs en gierst, die afhankelijk is van de wisselende oogstopbrengst, de wisselende transportmogelijkheden, leningen en geen boekhouding voert? Een oplossing is gevonden door met een ervaren informant zo'n geval door te spreken en factoren als huisvesting, huurhoogte, luxe van de inrichting, het bezit van vervoermiddelen, bezit van akkerland e.d. te betrekken bij het maken van een inkomstenschatting. Bij 51% van de verdieners is van deze methode gebruik gemaakt. Een aantal inkomstenbronnen blijven echter buiten beeld: bijverdiensten van werknemers bij overheid, semi-overheid en particuliere instellingen, inkomsten in natura door arbeid (op eigen akker) voor eigen gebruik, giften, oogstaanspraken en vergoedingen voor hand- en spandiensten. Het is dus van belang de inkomstencijfers met enige voorzichtigheid te bekijken. 100 PG komt overeen met dfl.1,- (okt. 1986). Tabel 6.2 geeft een beeld van het aantal verdieners naar soort werk en inkomstenklasse. Het beeld dat we krijgen is het volgende: er zijn twee modale inkomstenklassen, een lage van PG 5.000-7,999 per maand, waarin veel zelfstandige vrouwen zitten en een middenklasse van 12.000-14.999 PG/maand, waarin veel mannen bij de overheid/semi-overheid en particuliere sector, zitten.

Bij de overheid/semi-overheid is er sprake van enige scheefheid, die toeneemt bij de particuliere sector en het sterkst is bij de zelfstandigen, waar een kleine groep een zeer hoog inkomen heeft. De scheefheid komt tot uiting in de gemiddelde inkomsten per soort werk (Tabel 6.3) en geeft een ander beeld dan de verdeling van de modale klassen. In de zelfstandige sector wordt gemiddeld het meest en in de overheids/semi-overheidssector het minst verdient, hoewel de verschillen niet erg groot zijn. Hierbij dient de waarschuwing gegeven te worden, dat bij de laatste twee categorieën soort werk een steeds groter deel van de inkomsten geschat is.

Het algehele gemiddelde inkomen bedraagt 13.700 PG/maand, wat overeenkomt met US\$ 865 per jaar (wisselkoersen september 1986). Zetten wij dit bedrag naast het BNP per capita van Guiné Bissau (US\$ 190 in 1981), dan is de stedelijke bevolking niet eens zo slecht af. In ogenschouw dient genomen te worden dat het leven in Bissau relatief duur is en dat de stedelijke inkomst-situatie al jarenlang verslechtert. Ook verdoezelt het BNP-cijfer een groot deel van subsistentie-productie op het platteland. Uiteindelijk betekent dat het grootste deel van het inkomen opgaat aan voedsel en er weinig rest voor kleding, onderwijs en transport. Daarnaast zijn er veel mannen die maar weinig van hun salaris thuis brengen en veel ervan gebruiken voor uitgaan met vrienden, aflossing van leningen, kleding, e.d. De vrouwen moeten dan zorgen voor het onderhoud van het gezin: voedsel, kleding, schoolgeld, huur, e.d., terwijl zij minder kans op werk hebben en minder mogelijkheden hebben om via de overheid rijst, olie, suiker, e.d. te bemachtigen. Zij zijn dan aangewezen op zelfstandig werk met zoals geconstateerd onregelmatige en wisselende inkomsten.

Bolanhas en Hortas

Eén van de bronnen van inkomsten zijn bolanhas (rijstakkers) en hortas (g roente- en fruittuinen). Van de respondenten is 18% (mede-) eigenaar van een bolanha. Voor het grootste deel is de opbrengst voor eigen gebruik, terwijl het wisselend surplus voor de verkoop is. Een enkele eigenaar gebruikt de bolanha alleen voor commerciële doeleinden. Het zijn vooral mannen die in het bezit zijn van een bolanha.

Van de respondenten heeft 16% een horta. Een horta is voornamelijk een vrouwenaangelegenheid, net zoals op het platteland. De meesten bezitten niet zelf een horta, maar pachten deze van een boer voor een paar duizend pesos gedurende de droge tijd (november tot mei). Het gaat hier om kleine lapjes grond (tot 0,25ha) in de buurt van Bissau. Er wordt tomaat, sla, kool, bonen en andere bladgroenten verbouwd. Vrouwen zijn er vaak de hele dag, alleen al om diefstal te voorkomen. Als de producten rijp zijn voor de oogst worden deze op de markt verkocht, wat zij vaak zelf doen. De opbrengsten zijn erg gewasafhankelijk en onregelmatig. Een vrouw die ca. 0,25ha pacht kan een bruto opbrengst halen van PG 100.000 in één jaar. In de moessontijd worden veel hortas weer omgezet in rijstvelden en een

enkele vrouw gaat bij huis door op enkele m² of in teilen met sla, tomaat en bonen, die dan vooral veel opbrengen. Een deel van de producten wordt uiteraard gebruikt ter aanvulling van de eigen maaltijd.

Economische activiteiten in Cupelom de Cima

Cupelom de Cima herbergt zelf ook allerlei economische activiteit. Een deel gebeurt op straat en zijn duidelijk waarneembaar, een ander deel gebeurt in huis en is lastig te ontdekken. De meeste activiteiten moeten gerekend worden tot de informele sector. Figuur 6.1 geeft een overzicht van de locaties van de activiteiten. Kleermakerijen komen het meest voor (21x), gevolgd door ontspanningsplaatsen (zoals tabernas, disco's en prostitutiehuizen) (10x) en meubelmakerijen (7x).

Autowerkplaatsen en meubelmakerijen zijn ongetwijfeld de grootste herriemakers en ruimteconsumeerders. De meubelmakerij op nr. CC50 is nagenoeg een fabriek met 15 werknemers, een machinepark en een oorverdovende generator. De 'werkplaats' strekt zich uit tot achter en voor de naastliggende huizen. Gelukkig is de eigenaar druk doende een ruimere lokatie aan de rand van de stad te realiseren.

De straatverkoop langs de Avenida de Cintura gebeurt veelal in de avonduren wanneer de werknemers na de 'serviço' naar huis gaan. De concentratie rondom huisnr. CC104 heeft te maken met de bushalte, de andere winkels daar en de ligging aan de favoriete 'passear-avenida'. De verkoop gaat met behulp van olielampjes soms laat door, vooral wanneer het afrikaanse disco is in de 'Super Têsito' op nr. CC161, drie à vier avonden in de week.

Werkloosheid

Werkloosheid is een moeilijk te bepalen grootheid. Het hangt van de definitie af. Hier is werkloosheid gedefinieerd als die groep mensen die beschikbaar is voor werk en ook werk wil ^{en geen werk heeft.} In het onderzoek is per huishouden gevraagd hoeveel mensen werk willen, maar nog geen werk hebben gevonden. Dat bleek een groep van 213 mensen te zijn. Circa 15 mensen (vooral vrouwen) die werk wilden, deden al een soort werk waarmee zij niet geboeg verdienden.

Het werkloosheidspercentage kan dan berekend worden door:

$$\frac{213}{213 + 300} \times 100\% = 41,5\%$$

waarbij dus 15 personen zijn dubbelgeteld.

Andere interessante cijfers zijn: op de leeftijdsgroep 18-60 jarigen (696

personen), heeft 43,1% werk, wil 30,6% (méér of ander) werk en is 28,4% niet beschikbaar voor werk.

7. MORFOLOGIE, INFRASTRUCTUUR EN HUISKWALITEIT

Allereerst zal in dit hoofdstuk de morfologie van Cupelom de Cima besproken worden. Daaronder wordt hier verstaan: huistypering naar indeling van het huis, dakbedekking, constructiemateriaal muren, bepleistering van vloeren, aanwezigheid van keukens en plafonds. Bespreking van het reliëf en aanverwante onderwerpen gebeurt in hoofdstuk 9.

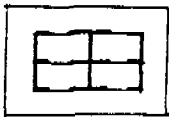
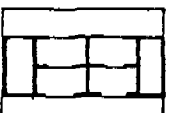
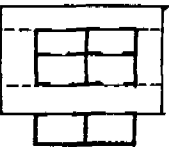
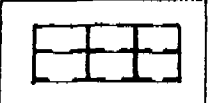
Vervolgens wordt de infrastructuur van Cupelom de Cima besproken. Dat zijn hier: waterputten, openbare tappunten, huisaansluitingen van water, toiletten, licht, telefoon, scholen en gezondheidsposten.

Tenslotte worden op grond van een aantal criteria de huizen in Cupelom de Cima ingedeeld naar kwaliteit.

MORFOLOGIE

Indeling van de huizen

Voor de 99 huizen van de steekproef is een typering gemaakt naar de indeling van het huis. Er zijn 6 type huizen te onderscheiden:

1. Een huis met 4 kamers, veranda rondom en totaal 2 tot 4 deuren aan voor- en achterzijde. De kamers zijn onderling verbonden.
2. Een huis met 4 kamers met aan één of beide zijden een uitbouw op de veranda, onder het dak, de zogenaamde 'konku' met een ingang veelal aan de voorkant. Voor en achter een veranda.
3. Een 4-kamerhuis, eventueel met 'konku(s)', met een annex-gebouw, losstaand met een eigen dak. De annex heeft vaak 2 kamers. De ingang is op veranda achter.
4. Een 6-kamerhuis met een veranda rondom. Vier tot zes ingangen. Kamers 'en pair' verbonden door een opening.

TAB. 7.1 TIPOS DE CASA DE AMOSTRA (Typering huizen steekproef naar indeling)

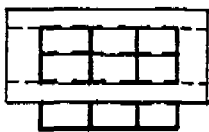
Lado do bairro (wijkdeel)	CCN	CCS	CC
	%	%	%
1	19,5	29,3	25,3
2	9,8	22,4	17,2
3	0	5,2	3,0
4	46,3	13,8	27,3
5	14,6	19,0	17,2
6	9,8	10,3	10,1
Total	100	100	100

5.

Als 4. met één of twee 'konku(s)'. Veranda voor en achter.

6.

Als 4., eventueel met 'konku(s)', voorzien van een losstaand annex-gebouw met ca. 3 kamers. Ingang op de veranda achter.

Tabel 7.1 geeft een overzicht van de aantallen van de verschillende typen huizen in Cupelom de Cima. Type 1 en 2 komen veel voor in CCS, terwijl type 4 veruit het populairst is in CCN. Type 3 komt weinig voor en dan alleen in CCS. Geconcludeerd kan worden dat de aanvankelijke bouwstijl in CC, het 4-kamerhuis als basis hadden, terwijl later - vooral in CCN - overgegaan is op het 6-kamerhuis. De leeftijd van de verschillende typen huizen zal dat kunnen bevestigen,

Keukens

In veel huizen wordt op de veranda gekookt met behulp van een kolenfornuisje waarop één of twee pannen kunnen staan. In de betere huizen treffen we een aparte keuken in of bij huis aan. In huis wordt dan veelal op gas gekookt en bij huis met kolen en ook wel met hout. Het betreft hier 25,3% van de huizen uit de steekproef. De rest heeft geen aparte keuken.

Dakbedekking

De inventarisatie van de dakbedekking is gedaan voor alle huizen in Cupelom de Cima. Er bestaan 5 typen:

1. Riet (Palha): veruit het goedkoopste en een lokaal produkt, vergt nagenoeg ieder jaar onderhoud, houdt veel vocht vast en is in de droge tijd brandgevaarlijk, maar verkoelend. Bovendien herbergt 'palha' veel insecten.
2. Zinken golfplaten (Zinca): duurder, duurzamer, een importprodukt, schaars, lawaaiërig bij regen en heet in de zon. 'Zinca' wordt hoog gewaardeerd door de bewoners.
3. Geplette oliedrums (Chapa): goedkoper dan 'zinca', een restprodukt, duurzaam, lawaaiërig bij regen en heet in de zon, niet waterdicht.
4. Fibrocementen of asbest golfplaten (Fibro): duur, duurzaam, een importprodukt, moeilijk aan te komen, redelijk geluids- en warmte isolerend.

TAB. 7.2 COBERTURA TODAS AS CASAS (Dakbedekking alle huizen)

Lado do bairro (wijkdeel)	CCN	CCS	CC
Tipo (type)	%	%	%
Palha (riet)	20,5	11,6	16,6
Zinca (zinken golfplaten)	61,9	70,2	65,5
Chapa (geplette drums)	5,1	5,0	5,1
Fibro (fibrocement of asbest)	4,5	1,2	3,1
Telha (dakpannen)	8,0	12,0	9,7
Total	100	100	100

5. Dakpannen (Telha): zeer duur, zeer duurzaam, af en toe in Bafatá geproduceerd, geluids- en warmteisolerend en ventilerend.

Tabel 7.2 geeft een overzicht van de aantallen in CCN, CCS en Cupelom de Cima (CC) in totaal. Zink is veruit het populairst (65,5%), met name in CCN, terwijl 'palha' (16,6%) ook nog wel voorkomt, vooral in CCS. De laatste grote 'palha'-brand was in 1963, toen een groot deel van Cupelom de Baixo en CCN in rook opging. Gelukkig vond de brand overdag plaats, zodat er geen slachtoffers vielen. Veel palha-daken werden toen met hulp van een rijke libanees, vervangen door zinken daken. Van een luchtfoto uit 1971 valt op te maken dat toen 29,3% van de huizen een palha-dak had. Dit percentage is nu bijna gehalveerd en maakt de kans op dergelijke grote branden als in 1963 veel kleiner.

Constructiemateriaal muren

De huizen in CC zijn opgebouwd uit de volgende materialen:

1. Leem (Lama): de muren zijn opgebouwd in lagen van ca. 50cm hoogte met kneedbare leem. Soms worden planken gebruikt ter zijwaartse ondersteuning van de verse laag. Iedere laag wordt een paar dagen te drogen gelaten. De muren zijn 40-50cm dik. Het voordeel van deze methode is de goedkope en lokaal voorhanden grondstof. Nadelen zijn de aantasting door termieten en het gevaar van instorten door verzadiging met water in de regentijd. De constructie met 'lama' is de meest traditionele.
2. Leemblokken (Adobe): de muren worden opgebouwd uit in de zon gedroogde leemblokken (ca. 40x30x20cm). 'Gemetseld' wordt er met natte leem. 'Adobe' heeft dezelfde voordelen als 'lama', maar gebruikt minder leem. De nadelen zijn dezelfde.
3. Cementblokken (Blocos de cimento): zand en grof leem wordt vermengd met enig cement en veelal ook maar in de zon als blokken te drogen gezet. Gemetseld wordt er met natte leem of specie. Voordelen zijn de sterkte, de termietenbestendigheid en de waterbestendigheid. Nadeel is het gebruik van het dure en schaarse cement.

Er zijn ook huizen die verschillende materialen gebruikt hebben en zij worden aangegeven met 'gemengd'. De gegevens in tabel 7.3 betreffen alle hui-

TAB. 7.3 MATERIAS DE CONSTRUÇÃO DAS PAREDES TODAS AS CASAS
(Constructiemateriaal alle huizen)

Lado do bairro (wijkdeel)	CCN	CCS	CC
Materiais (materiaal)	%	%	%
Lama (leem)	35,5	42,9	39,7
Adobe (leemblokken)	51,2	46,8	48,7
Blocos de cimento	5,0	6,4	5,8
Misto (gemengd)	8,3	3,8	5,8
Total	100	100	100

TAB. 7.4 REBOCO TODAS AS CASAS (Bepleistering alle huizen)

Lado do bairro (wijkdeel)	CCN	CCS	CC
Tipo (type)	%	%	%
Lama (leem)	39,7	57,7	49,8
Cimento (cement)	58,7	41,7	49,1
Sem reboco (zonder)	1,6	0,6	1,1
Total	100	100	100

TAB. 7.5 TIPO DE CHÃO TODAS AS CASAS (Vloerafwerking alle huizen)

Lado do bairro (wijkdeel)	CCN	CCS	CC
Tipo (type)	%	%	%
Lama (leem)	10,7	18,6	15,2
Cimento (cement)	86,8	78,8	82,3
Mosaico (mozafek)	2,5	2,6	2,5
Total	100	100	100

zen in Cupelom de Cima. Het is duidelijk dat 'adobe' en 'lama' het meest voorkomen. 'Lama' is in het oudere CCS meer toegepast dan in CCN. De modernere cementblokken zijn nog maar weinig toegepast in CC.

Bep.leistering

Voor het aanbrengen van bepleistering op muren komen in Cupelom de Cima twee typen voor: 1. leem (lama): fijn leem met water met een troffel aangebracht.

Lama biedt geen weerstand tegen termieten en lekkages.

2. Cement (cimento): fijn leem of zand wordt met cement en water tot specie gemengd en aangebracht. Cement biedt gedeeltelijk bescherming tegen termieten en lekkages. Een nadeel is het gebruik van het dure en schaarse cement.

Tabel 7.4 geeft het gebruik weer van 'lama' en cement in Cupelom de Cima.

Lama en cement komen evenveel voor, maar in CCS komt lama en CCN cement meer voor. Een fractie heeft geen bepleistering.

Vloerafwerking

Een voor de gezondheid en status van het huis belangrijke faktor is de vloerafwerking. Behalve 'lama' en 'cimento', komt ook het gebruik van mozaiektegels voor. Deze tegels zijn zeer duur en ook schaars. Ze moeten worden geïmporteerd.

Tabel 7.5 geeft het gebruik weer. Het is duidelijk dat de meesten cement hebben gebruikt (82,3%), veel meer dan voor de muurafwerking (49,1%). De luxe mozaiektegels komen maar heel weinig voor.

Veranda-afwerking

De veranda is de plaats waar veel mensen de dag op doorbrengen, waar gekookt wordt en waar ook vaak gegeten wordt. Bovendien bepaalt de veranda aan de voorzijde het aanzien van het huis. Ondanks het belang van de veranda voor het alledaagse leven in huis, is cement minder toegepast (70,8%) dan voor de vloer. Zie tabel 7.6. Mozaiektegels blijven ook hier zeldzaam.

TAB. 7.6 TIPO DE VERANDA TODAS AS CASAS (Veranda-afwerking alle huizen)

Lado do bairro (wijkdeel) Tipo (type)	CCN %	CCS %	CC %
Lama (leem)	22,3	32,1	27,8
Cimento	76,9	66,0	70,8
Mosaico	0,8	1,9	1,4
Total	100	100	100

TAB. 7.7 NÚMERO DE ABASTECIMENTOS DE ÁGUA
(aantal watervoorzieningen CC)

Lado do bairro (wijkdeel) Abastecimento (type)	CCN	CCS	CC
Poços (waterputten)	13	49	62
Instalações de água nas casas (huisaansluitingen)	21 (17,4%)	14 (9,0%)	35 (12,6%)*
Fontenários publicos EAGB (openbare tappunten)	0	1	1

*percentagem das todas casas (percentage van alle huizen)

INFRASTRUCTUUR

Water

De watervoorziening bestaat uit vier elementen in Cupelom de Cima:

1. Waterputten: de waterputten behoren vaak toe aan één of meerdere huizen.
Er is dus geen sprake van publiek gebruik. In de droge maanden april tot juni, valt een deel van de hoger gelegen putten droog, zodat bij de burens wordt gehaald die een lager gelegen of diepere put hebben.
2. Huisaansluitingen: een klein deel van de huizen heeft een huisaansluiting. Veelal zijn het de betere huizen en is het gebruik privé. Een enkel huis heeft een buitenkraan die beperkt voor het publiek - soms tegen betaling - is opengesteld.
3. Openbare tappunten: het waterleidingbedrijf EAGB heeft in Bissau verschillende openbare tappunten aangelegd, die veelal intensief gebruikt worden. Daardoor en omdat zij minderwaardige kraantypen gebruiken, hapert er vaak wat aan. Daarnaast valt vaak de druk weg. In Cupelom de Cima is slechts één openbaar tappunt in de meest zuidelijke hoek van de wijk. Omdat deze zo a-centrisch is gelegen gebruiken veel mensen in CCN het openbare tappunt in Cupelom de Baixo en het verderop langs de Rua Corca Só gelegen watertappunt.
4. Waterbron Cuqueiro: een populaire (drink-)waterbron ligt ca. 500m van de wijk in een laag bolanha-gebied dichtbij het Soares da Costa-terrein aan de Avenida Pansau Na Isna.

Tabel 7.7 geeft een overzicht van het aantal waterputten, huisaansluitingen en openbare tappunten in Cupelom de Cima. Figuur 7.1 geeft de lokaties weer van de verschillende waterpunten.

In het oudere wijkdeel CCS zijn nog veel waterputten in gebruik (49), terwijl maar 9,0% van de huizen is voorzien van een huisaansluiting. In het jongere CCN heeft 17,4% van de huizen een wateraansluiting en zijn er aanmerkelijk minder waterputten gegraven (13). De waterputten komen meer voor in het lagere deel van de wijk, waar het uiteraard makkelijker was het grondwaterpeil te bereiken.

De huisaansluitingen zijn aftakkingen van de hoofdleidingen die langs de Rua Corca Só, 2a Avenida de Citura en langs de verharde inrit van CCS lopen. Langs de drie onverharde wegen in CCN lopen ook waterleidingen, waarop ook huizen zijn aangesloten.

Toiletten en wasplaatsen

Toiletgang en wassen zijn activiteiten die veelal op dezelfde plaats gebeuren. Er zijn drie systemen:

1. Latrine (quartinho of cercu): deze bevindt zich bij huis en bestaat uit een gegraven gat, afgedekt met planken of een betonnen plaat voorzien van een gat. De latrine is afgeschermd met bamboe-matten, ijzeren platen (chapas) of met een muurtje. Een dak is een uitzondering. Vaak wordt deze plaats ook gebruikt voor wassen.
2. Badkamer (casa de banho): een kamer die in of tegen het huis is gebouwd met een WC-pot of een gat in de vloer. Deze kamer wordt ook voor wassen gebruikt. De afvoer is naar achter of opzij van het huis in een septische tank (fossa septica), bestaand uit één of twee compartimenten met een overlaat. Het komt veel voor dat de 'fossa septica' buiten werking is en de afvoer via de overlaat op het erf terecht komt.
3. Wasplaats (quartinho de banho): een apart buiten afgezette plaats met een cementen of houten bodemplaat, waar alleen gewassen wordt. De afscherming is van bamboe-matten of ijzeren platen. De afvoer is rondom.

Tabel 7.8 geeft een overzicht van de aantallen in Cupelom de Cima. Figuur 7.2 geeft de lokaties van de verschillende typen. In Cupelom de Cima heeft globaal één op de twee huizen een latrine. In CCN zijn veel meer badkamers te vinden met een septische tank (1 op 2,6) dan in CCS (1 op 4,7). Een verschil dat met de leeftijd van de huizen te maken zal hebben. Het aantal wasplaatsen is gering.

Licht en telefoon

Licht en telefoon zijn voorzieningen die luxe betekenen. Licht betekent de radio of muziekinstallatie aan, de verlichting aan zodat nog wat gelezen of gestudeerd kan worden. Diegenen die een koelkast hebben kunnen iets kouds drinken. Deze comfortaspecten laten zich maar weinig gelden, want de stroomvoorziening in Cupelom de Cima is slecht, vooral 's avonds. Bissau is niet voor niets de donkerste afrikaanse hoofdstad. Brandstofgebrek, gebrek aan onderdelen, ontbreken van goed onderhoud en technische kennis, maken dat er vaak maar één generator voor de hele stad ter beschikking is. De problemen worden zo structureel gezien dat zelfs ministeries een eigen stroom-

TAB. 7.8 NÚMERO DE LATRINAS, CASAS DE BANHO E QUARTINHOS DE BANHO
(Aantal toilet- en wasplaatsen in CC)

Lado do bairro (wijkdeel) Tipo (type)	CCN	CCS	CC
Latrina	54	79	133
Casa de banho (badkamer)	47	33	80
Quartinho de banho (wasplaats)	4	13	17

TAB. 7.9 FACILIDADES ELÉCTRICAS E DE TELEFONE TODAS AS CASAS
(Licht- en telefoonaansluitingen aale huizen)

Lado do bairro (wijkdeel) Instalação (aansluiting)	CCN %	CCS %	CC %
Eléctrica	50,4	48,7	49,5
Telefone	34,7	27,6	30,7

voorziening hebben.

Telefoon is nog meer luxe dan licht, maar deze werkt nagenoeg continue. Telefoon betekent communicatiegemak, een belangrijk element in een afrikaanse samenleving.

Tabel 7.9 geeft het percentage licht- en telefoonaansluitingen weer. Figuur 7.3 geeft de lokaties van die aansluitingen weer. De percentages licht- en telefoonaansluitingen verrassen ten opzichte van de meer elementaire wateraansluitingen. Er zijn relatief veel huizen met licht en/of telefoon.

Figuur 7.3 laat zien dat lichtaansluitingen in clusters voorkomen. Bijna ieder huis dat telefoon heeft, heeft ook licht.

Scholen

Voor al het officiële onderwijs moeten de leerlingen en studenten de wijk uit. Er zijn twee lagere scholen op loopafstand, terwijl voortgezet onderwijs (CICLO, Liceu, Escola Técnica) in de stad gevolgd kan worden. In CC bestaan wel vier particuliere scholen, waarvan drie marabu-onderwijs geven en één lager onderwijs in het portugees. Voor het portugees onderwijs moet maandelijks een vergoeding betaald worden, die lang niet iedere familie kan opbrengen. Die families die wel hun kinderen naar de 'professor' sturen zijn verzekerd van meer individueel onderwijs, meer aandacht, meer onderwijsuren en zo meer vorderingen. Voor de lokatie van deze schooltjes zie figuur 6.1.

Gezondheidszorg

Ook voor de westerse gezondheidszorg moeten de inwoners van Cupelom de Cima de wijk uit. Er is een kliniek en apotheek op loopafstand en verder zijn er drie ziekenhuizen in heel Bissau. Voor de traditionele gezondheidszorg zijn er in de wijk tenminste 4 islamitische (muru's) en 2 animistische (djambokô's) genezers/raadgevers. Voor de lokatie van deze genezers zie ook figuur 6.1.

KLASSIFIKATIE NAAR KWALITEIT VAN DE HUIZEN

Getracht is op grond van de gegevens die beschikbaar gekomen zijn van alle huizen, te komen tot een beoordeling van de kwaliteit van die huizen, zodat onderlinge vergelijking mogelijk wordt. Hiervoor is het volgende beoordelingssysteem ontworpen. Ieder huis heeft 10 kenmerken: het type dak, constructie materiaal van de muren, afwerking van de muren, de vloeren en de veranda, de aanwezigheid van licht, plafond, toilet en tenslotte water.

Legend:

- Pit latrine
- Pour-flush latrine with septic tank
- ⊙ Bathing place

SANITATION FACILITIES

Scale 1:2000

Met ieder kenmerk valt een aantal punten te verdienen. Het aantal punten hangt af van twee criteria: een bouwkundig en een status bepalend.

De puntentoekenning volgens het bouwkundig criterium hangt af van hoe duurzaam het kenmerk is, hoe sterk, hoe warmteisolierend, hoe ventilerend, hoe brandwerend, hoe onderhoudsgevoelig en tenslotte hoe functioneel is.

Het door status bepalend criterium kent punten toe bepaald door overwegingen als verhoogt het kenmerk het aanzien van het huis, wordt het hoog gewaardeerd door de bewoners en verhoogt het het comfort.

De kenmerken worden onderling (bij ieder criterium) gewogen door het puntenaantal te vermenigvuldigen met 0, 1 of 2. De criteria worden onderling weer gewogen door de bouwkundige punten met 3 en de status bepalende punten met 1 te vermenigvuldigen. Voor verdere verduidelijking zie bijlage III. Op deze wijze kan een huis maximaal 58 punten en minimaal 2 punten verdienen. Deze 'range' is verdeeld in 6 gelijke klassen. Klasse 1 heeft de minste punten (en herbergt de slechtste huizen) en klasse 6 heeft de meeste punten (en herbergt dus de beste huizen).

Nadelen van dit beoordelingssysteem zijn:

- het toekennen van punten en de onderlinge weging van kenmerken en criteria is discutabel en
- kenmerken als de aanwezigheid van een keuken, een visitekamer en de onderhoudstoestand van het huis, zijn niet bij de beoordeling betrokken. Zo kan het voorkomen dat bijvoorbeeld huis CC218 in klasse 6 valt maar naar westerse normen volledig is uitgewoond; ramen stuk, leidingen kapot, vieze muren, lekkages, ontbrekende fittingen en schakelaars voor licht en barsten in de keukenmuur. Met andere woorden is de woning toe aan renovatie.

Toch ontstaat er een beeld van de kwaliteit van de huizen in de wijk, dat een goede indruk geeft welke delen beter en welke delen van de wijk slechter zijn. Bovendien is deze indeling van nut om later bijvoorbeeld de huurhuizen onderling te vergelijken op kwaliteit en een relatie te zoeken met de huurhoogte.

Tabel 7.10 geeft de percentages per kwaliteitsklasse weer. Figuur 7.4 geeft de lokatie aan van de verschillende kwaliteitsklassen.

Tabel 7.10 laat duidelijk zien dat de visuele verschillen in kwaliteit tussen CCN en CCS ook op papier kloppen. CCS heeft meer huizen in de laagste 3 klassen (72,5%) dan CCN (63,5%). CCN heeft dan ook meer huizen in klasse 5 en 6 dan CCS.

TAB. 7.10 TODAS AS CASAS SEGUNDO A CLASSIFICAÇÃO DE QUALIDADE DE CASAS
(Indeling huizen CC naar kwaliteit)

Lado do bairro (wijkdeel) Categoria (klasse)	CCN	CCS	CC
1	14,0	21,8	18,4
2	17,4	19,9	18,2
3	32,2	30,8	31,4
4	14,0	14,1	14,1
5	16,5	9,0	12,3
6	5,8	4,5	5,1
Total	100	100	100

TAB. 7.11 TIPO DE CASA (AMOSTRA) SEGUNDO A CATEGORIA DE QUALIDADE
(Huistype naar kwaliteitsklasse - steekproef)

Categoria de qualidade (kwaliteitsklasse) Tipo (type)	1	2	3	4	5	6	Total
1	11	4	4	2	3	1	25
2	3	2	7	3	2	0	17
3	0	0	1	2	0	0	3
4	1	6	14	2	1	2	27
5	3	4	9	0	1	2	17
6	0	1	2	3	3	1	10
Total	19	17	35	12	10	6	99

In het algemeen volgt de verhouding tussen de klassen aardig de normale verdeling met beneden de modale klasse 3 iets meer huizen (37,2%) dan daarboven (31,5%). Figuur 7.4 laat zien dat goede en slechte huizen overal voorkomen; er is geen sprake van duidelijke concentraties. De betere huizen in CCN liggen iets meer aan de noordkant en in CCS iets meer langs de 2a Avenida de Cintura en langs de toegangsweg in CCS. De slechtere huizen in CCS liggen juist bij of achter de betere huizen, langs de Avenida Osvaldo Vieira en tegenover de uitrit van de Presidência. In CCN staan de slechtere huizen in het centrum van dit wijkdeel.

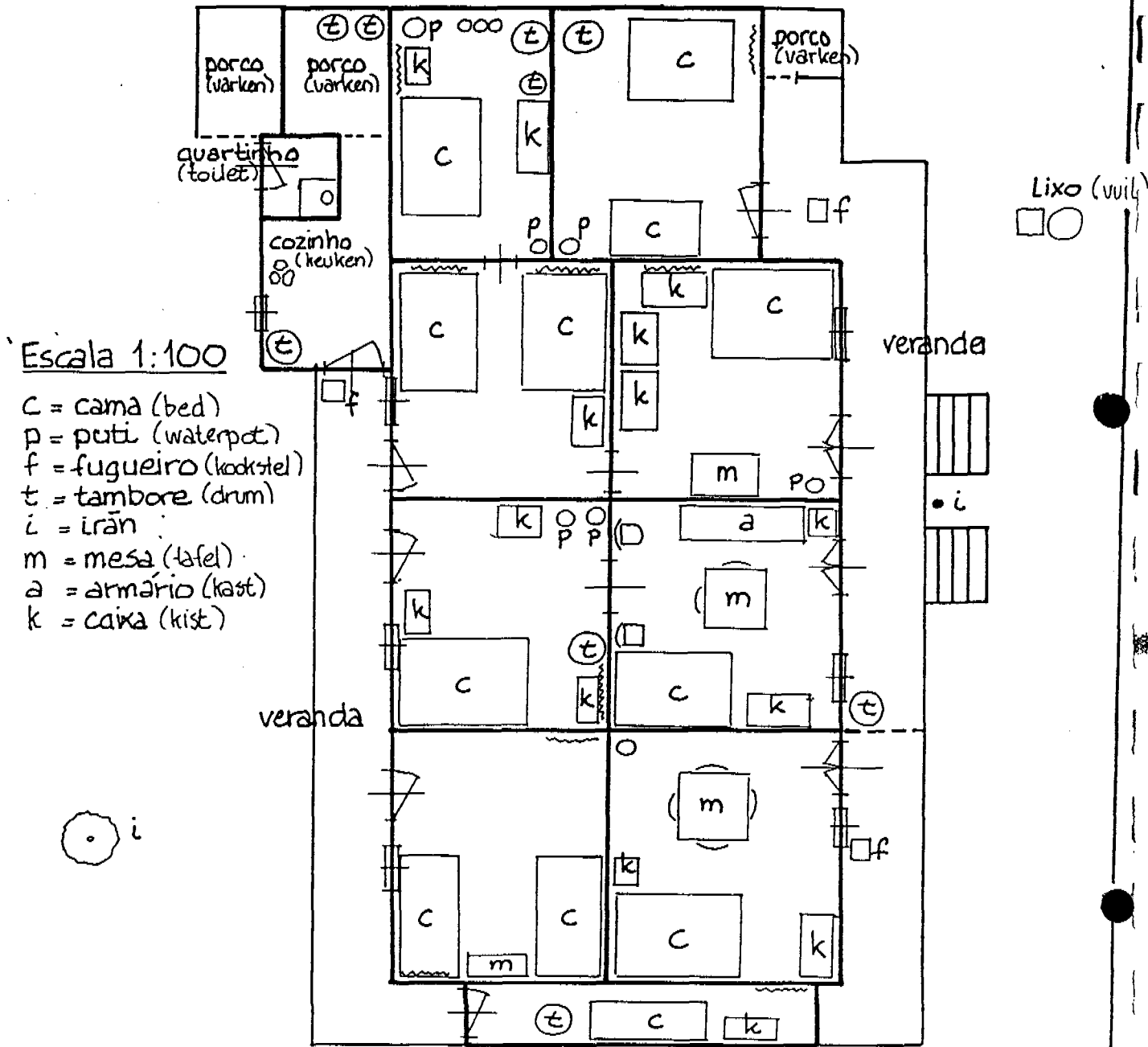
Nu zowel van ieder huis het type (naar indeling) en de kwaliteit is bepaald, is het interessant te weten of daartussen een verband bestaat. De kruistabel 7.11 geeft daarvan de aantallen per cel. Er is geen duidelijke relatie te ontdekken tussen huistype en huiskwaliteit; een bepaald huistype komt in alle kwaliteitsklassen voor.

Om een indruk te geven hoe een 'doorsnee'-huis er in werkelijkheid uitziet, is hier een plattegrond gegeven van een huis waarin 3 families wonen, waarvan 2 gehuurd, totaal 30 mensen. Het betreft hier Mancanha-families. Verdere gegevens: huistype 5, zinken dak, 'adobe' muren, cementen vloer, veranda en bepleistering, geen plafonds, wel telefoon, geen licht, geen water, geen waterput, een latrine tegen het huis gebouwd en een keuken. Het huis valt in kwaliteitsklasse 3.

Fig. 7.5 Exemplo duma casa em Cupelom de Cima

(Voorbeeld van een huis in Cupelom de Cima)

TAB. 8.1 ALUGAR CASAS (Verhuur van huizen in CC)

Lado do bairro (wijkdeel) Tipo (type)	Todas as casas (alle huizen)			Casas da amostra (steekproef)		
	CCN %	CCS %	CC %	CCN %	CCS %	CC %
Alugada (verhuurd)	25,6	20,5	22,7	24,4	13,8	18,2
Alugada parcialmente (gedeeltelijk verhuurd)	40,5	19,2	28,5	36,6	22,4	28,3
Não alugada (niet verhuurd)	33,9	60,3	48,8	39,0	63,8	53,5
Total	100	100	100	100	100	100

8. VERHUUR EN EIGENDOM

Algemeen

Ten aanzien van huur en eigendom in CC hebben we zowel gegevens over de populatie als over de steekproef. De laatste natuurlijk meer gedetailleerd en persoonlijker. Tabel 8.1 laat zien voor de populatie en de steekproef hoeveel huizen worden verhuurd, hoeveel gedeeltelijk en hoeveel niet verhuurd worden. Wat meteen opvalt, is dat in CCN veel geheel of gedeeltelijk verhuurd wordt (66.1%), terwijl dat in CCS veel minder gebeurt (39.7%).

De verschillen in verhuur worden vooral bepaald door de categorie "gedeeltelijk verhuurd" die in CCN groot is (40.5%) en in CCS klein is (19.2%).

De cijfers voor de steekproefpopulatie wijken hiervan wat af, maar de tendensen zijn ook daar duidelijk.

Figuur 8.1 laat de geografische spreiding van de huur- en niet-huurhuizen zien.

In CCS ontstaat een duidelijk beeld: langs de randen en in de zuidwestelijke hoek wordt veel verhuurd, terwijl in het centrale gedeelte niets verhuurd is. In CCN is de spreiding wat regelmatig, zij het dat huurhuizen en niet-huurhuizen in clusters voorkomen, vooral in de zuidelijke helft.

Eigenaren en Huurders

Waar wonen de eigenaren van al die huizen? De steekproefresultaten van tabel 8.2 geven daarover uitsluitsel. Het merendeel van de eigenaren woont in CC (90%). Het zijn alleen de eigenaren die huurhuizen in CC volledig verhuren, die voor een deel (10 van 18) elders wonen.

Welke relatie hebben de eigenaren met de huurders? Eigenaren die hun huis volledig verhuren (18) hebben op 1 geval na, geen familierelatie met de huurders. Bij eigenaren die hun huis gedeeltelijk verhuren (28) bestaat er een duidelijke familierelatie (1e-3e graads) met de huurders.

Welke burgerlijke status hebben die eigenaren, huurders en anderen in die huizen? In verhuurde huizen (Tabel 8.3) komen duidelijk meer alleenstaanden voor. In gedeeltelijk verhuurde huizen komen relatief meer families voor, terwijl in niet verhuurde huizen alleen families wonen. Dat het aantal families (46) lager is dan het aantal niet-huurhuizen (53 - tabel 8.2), komt omdat sommige families in meerdere huizen wonen.

TAB. 8.2 RESIDÊNCIA DE DONO DE CASA (Woonplaats huiseigenaar)

Residência (woonplaats) Tipo (type)	A mesma casa	CC	Fora de CC	Total
Alugada (verhuurd)	0	8	10	18
Alugada parcialmente (gedeeltelijk verhuurd)	17	11	0	28
Não alugada (niet verhuurd)	43	10	0	53
Total	60	29	10	99

TAB. 8.3 FAMÍLIAS E SOLTEIROS NAS CASAS (Families en alleenstaanden)

Estado (leefwijze) Tipo de casa (huis)	Família	Solteiro
Alugada (verhuurd)	38	28
Alugada parcialmente (gedeeltelijk verhuurd)	67	22
Não alugada (niet verhuurd)	46	0
Total	151	50

Bezitten de respondenten nog andere huizen? Hoeveel en waar? Deels hebben we hier te maken met de al genoemde eigenaren, maar ook een groep huurders bezit één of meerdere huizen, zie tabel 8.4. Het gaat om totaal 37 respondenten en 46 huizen.

31 mensen hebben slechts 1 ander huis, 3 mensen hebben 2 andere huizen en 3 mensen hebben 3 andere huizen. Deels liggen die huizen in CC, deels er-buiten.

Huurhoogte en huiskenmerken

Van de 166 respondenten, betalen 91 respondenten huur. Hoeveel huur betalen zij per maand? En waarvan hangt de hoogte van de huur af? Welke kenmerken van het huis bepalen de huurhoogte?

Hierbij kan uitgegaan worden van de totale huur per appartement (1 of meerdere kamers) of van de huur gedeeld door het aantal kamers van het appartement. Uit voor-analyses bleek dat de totale huur per appartement een beter uitgangspunt bleek om op de hierbovengestelde vragen een antwoord te geven. Tabel 8.5 geeft de aantallen per huurcategorie. De gemiddelde huur is PG 1586/maand. Wat opvalt is dat er 3 dominante huurcategorieën zijn: een lage 250-500 PG, een middelmatige 950-1500 PG en een hoge 2050-3000 PG. Hieronder volgt een analyse van dit patroon aan de hand van 2 globale variabelen, huistype en huiskwaliteitsklasse, en 6 specifieke variabelen (vloer- en veranda-afwerking, electriciteit, plafond, badkamer, keuken en wateraansluitingen).

Tabel 8.6 geeft een antwoord op de vraag of het huistype een indicatie is voor de huurhoogte. Het antwoord is nee. Hoge, zowel als lage huren komen in allerlei huistypen voor. Waarschijnlijk zijn er andere factoren van belang.

Is er een verband tussen de huurhoogte en de huiskwaliteit? Bekijken we tabel 8.7 dan blijkt dat de appartementen met een lage en middelmatige huur vnl. (87%) in huizen voorkomen met de laagste huiskwaliteit (klasse 1-3). De appartementen met een hoge huur komen voornamelijk (77%) in de betere huizen voor (klasse 5 en 6). Men kan concluderen dat er een zeker verband is.

De huiskwaliteit was bepaald aan de hand van 2 criteria en 10 kenmerken, die onderling nog zijn gewogen. Onduidelijk is welk kenmerk minder, en welk kenmerk meer van belang is voor het verband dat we zagen tussen huurhoogte en huiskwaliteit.

TAB. 8.4 PROPRIEDADE DE OUTRAS CASAS DE INTERROGADOS
(Bezit ander huis respondenten)

Locação de casa (locatie huis) Qual casa (welk huis)	CC	Fora CC	Total
Primeira (eerste)	17	20	37
Segunda (tweede)	4	2	6
Terceira (derde)	2	1	3
Total	23	23	46

TAB. 8.5 CATEGORIAS DE ALUGUEL CADA MÊS POR MORADIA
(Huurcategorieën appartementen per maand)

Categorias (categoríe)	250 / 500 PG	550 / 900 PG	950 / 1500 PG	1550 / 2000 PG	2050 / 3000 PG	3050 / 5000 PG	>5000 PG	Total PG
Número de moradias (aantal apparte- menten)	20 (22,0%)	9 (9,9%)	33 (36,3%)	8 (8,8%)	13 (14,3%)	6 (6,6%)	2 (2,2%)	91* (100%)

*O aluguel médio = 1.586 PG/mês (= gemiddelde huur)

TAB. 8.6 CATEGORIAS DE ALUGUEL SEGUNDO O TIPO DE CASAS.
(huurcategorieën naar huistype)

Categorias (categoríe) / Tipo de casas (huistype)	250	550	950	1550	2050	3050	>5000	Total
	500	900	1500	2000	3000	5000		
	PG	PG	PG	PG	PG	PG	PG	PG
1	3	1	1		5			10
2	4	1	7		1			13
3								0
4	5	7	14	2	2	3		33
5	4		6	3	2	2	2	19
6	4		5	3	3	1		16
Total	20	9	33	3	13	6	2	91

TAB. 8.7 CATEGORIAS DE ALUGUEL SEGUNDO A QUALIDADE DE CASAS.
(Huurcategorieën naar huiskwaliteit)

Categorias (categoríe) / Qualidade de casas (huiskwaliteit)	250	550	950	1550	2050	3050	>5000	Total
	500	900	1500	2000	3000	5000		
	PG	PG	PG	PG	PG	PG	PG	PG
1	8	2		1	1			12
2	5	2	13	1	1	1		23
3	4	5	16	2	1	1		29
4	2		1	1				4
5	1		3	3	5			12
6					5	4	2	11
Total	20	9	33	8	13	6	2	91

TAB. 8.8 CATEGORIAS DE ALUGUEL E CARACTERÍSTICOS DE CASA
(Huurcategorieën en huiskarakteristieken)

Categorias (categoríe) Característicos (karakteristiek)	250	550	950	1550	2050	3000	>5000	Total
	/ 500 PG	/ 900 PG	/ 1500 PG	/ 2000 PG	/ 3000 PG	/ 5000 PG	PG	PG
Cobertura:								
Palha	8	-	-	-	-	-	-	8
Zinca	10	9	29	7	6	1	-	62
Chapa	1	-	2	1	-	-	-	4
Fibro	-	-	-	-	-	-	2	2
Telha	1	-	-	-	7	5	-	12
Mistu	-	-	2	-	-	-	-	2
Reboco de lama	11	8	15	2	1	1	-	38
Reboco de cim.	9	1	18	6	12	5	2	53
Chão / Veranda:								
Lama - Lama	4	2	-	-	-	-	-	6
Cim. - Lama	9	3	7	1	1	-	-	21
Cim. - Cim.	7	4	26	7	12	6	2	64
Electricidade	1	-	9	4	10	5	2	31
Não tem electr.	19	9	24	4	3	1	-	60
Tecto	-	-	2	4	10	5	2	23
Não tem tecto	20	9	31	4	3	1	-	68
Casa de banho	-	-	3	2	9	5	2	21
Não tem	20	9	30	6	4	1	-	70
Cozinho	-	-	3	3	10	4	2	20
Não tem cozinho	20	9	30	5	3	2	-	71
Canaliz.de água	-	-	-	-	5	4	2	11
Não tem	20	9	33	8	8	2	-	80
Total	20	9	33	8	14	6	2	91

Voor 9 kenmerken (exclusief constructiemateriaal muren) is nagegaan in hoeverre deze individuele kenmerken van belang zijn voor het verband.

Tabel 8.8 geeft daarvan een beeld.

Wat zijn nu de specifieke kenmerken van de 3 dominante huurcategorieën, waarin zij zich onderling onderscheiden?

De hoogste huurcategorie (2050-3000 PG per maand):

1. heeft licht,
2. heeft plafond,
3. heeft merendeels dakpannen,
4. heeft cementen bepleistering,
5. heeft merendeels een badkamer,
6. heeft merendeels een keuken en
7. heeft voor een deel wateraansluiting.

En de laagste huurcategorie (250-500 PG per maand):

1. heeft voor een deel palha-dak
2. heeft merendeels een lama-veranda

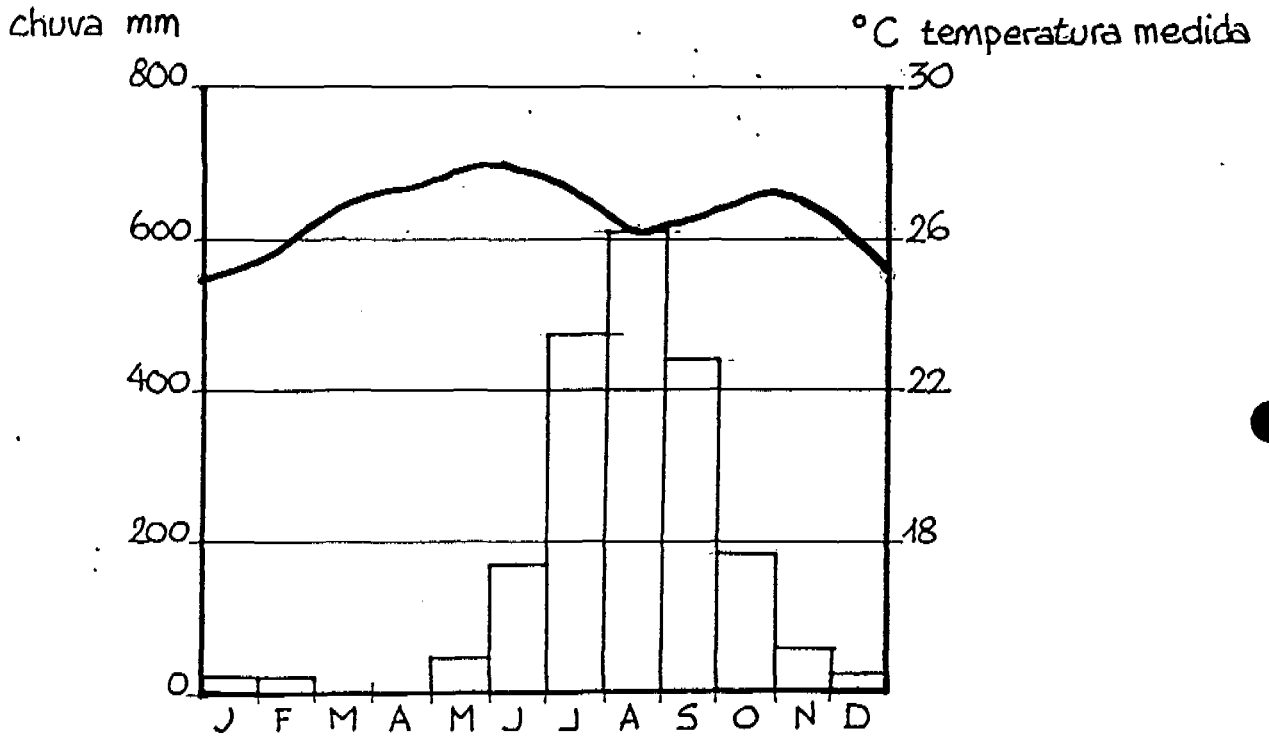
Gemeenschappelijke niet-specifieke kenmerken van de laagste en de middelste huurcategorie zijn:

1. geen licht
2. geen plafond
3. geen badkamer
4. geen keuken
5. geen wateraansluiting.

Uit de bovenstaande analyse, zouden de volgende hypothesen gesteld kunnen worden:

1. wil een verhuurder zijn woning van een lage naar een middelste huurcategorie brengen, dan zijn verbetering van de dakbedekking en de veranda-afwerking het belangrijkste.
2. wil een verhuurder zijn woning van een middelste huurcategorie naar een hogere huurcategorie brengen dan zijn meer inspanningen noodzakelijk: licht, plafond, badkamer, keuken, cementen bepleistering en dakpannen.

Fig. 9.1 Chuva em Bissau
(neerslag in BISSAU)

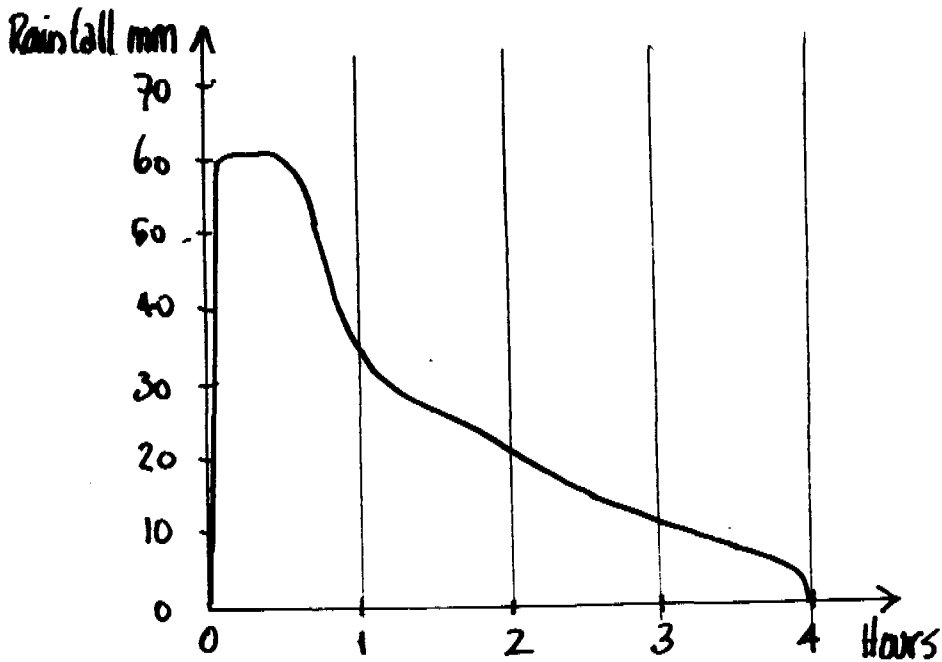
Fonte (bron): Anuário Estatístico 1977

Rainfall & temperature

Rainfall mm

°C average temperature

Critical (design) shower
probability 0.2 per year

9. AFVOER VAN REGENWATER EN HUISVUIL

Afvoer van regenwater

In Bissau valt er jaarlijks gemiddeld 1877 mm regen. Figuur 9.1 geeft daarvan een diagram. In de maand augustus valt de meeste regen, wanneer het per dag wel meerdere malen of lang kan regenen. Behalve in het centrum van de stad kent Bissau geen regenwaterafvoersysteem, wat tot gevolg heeft, dat het afstromende regenwater z'n natuurlijke weg in het reliëf zoekt. Deze stromen gaan gepaard met erosie. In CC waar de ondergrond van hard ferrosol met hier en daar stollingsgesteenteblokken bestaat, ontstaan zo geulen. Na een regenbui worden die soms gevuld door ware beken die een sterk eroderende werking hebben en hier en daar een bedreiging vormen voor de huizen.

Op andere plaatsen ontstaat overlast door stilstand van water of bezinking van meegevoerd materiaal zoals op het kruispunt van de 2a Avenida de Cintura en de Avenida Osvaldo Vieira. Figuur 9.2 geeft een overzicht van de natuurlijke afvoergeulen, door erosie-bedreigde huizen en de lokaties van stilstaand water. De meest westelijke rand (Rua Corca Só) is tevens de waterscheidingslijn.

Vanuit de wijken Amedalai, Sintra en Reino stroomt geen water CC in. Dit gebeurt wel aan de zuidkant, zoals aangegeven is. De hoofdlijnen lopen NW-ZO zodat de geulen globaal richting NO lopen. De afvoer van de wijk komt op 4 punten bij elkaar, waarvan de 2 belangrijkste langs de 2a Avenida de Cintura uitkomen en 2 kleinere Cupelom de Baixo inlopen. Deze komen uiteindelijk ook op de 2a Avenida de Cintura uit.

Aan het eind van de 2a Avenida is een duiker die al het water naar de bolanha en naar zee voert.

Afvoer van huisvuil

De gemeentelijke (huis)vuilophaaldienst geeft verschillende prioriteiten aan de verschillende wijken. Zo wordt het centrum regelmatig schoongeveegd en vuil weggehaald met een vrachtwagen. Volkswijken als CC hebben een lage prioriteit en men mag van geluk spreken als er iedere week één keer een wagen langskomt. Daarbij wordt een bepaalde route gereden. Vuil dat in CC gemiddeld tweewekelijks wordt opgehaald is:

Legend:

 gully

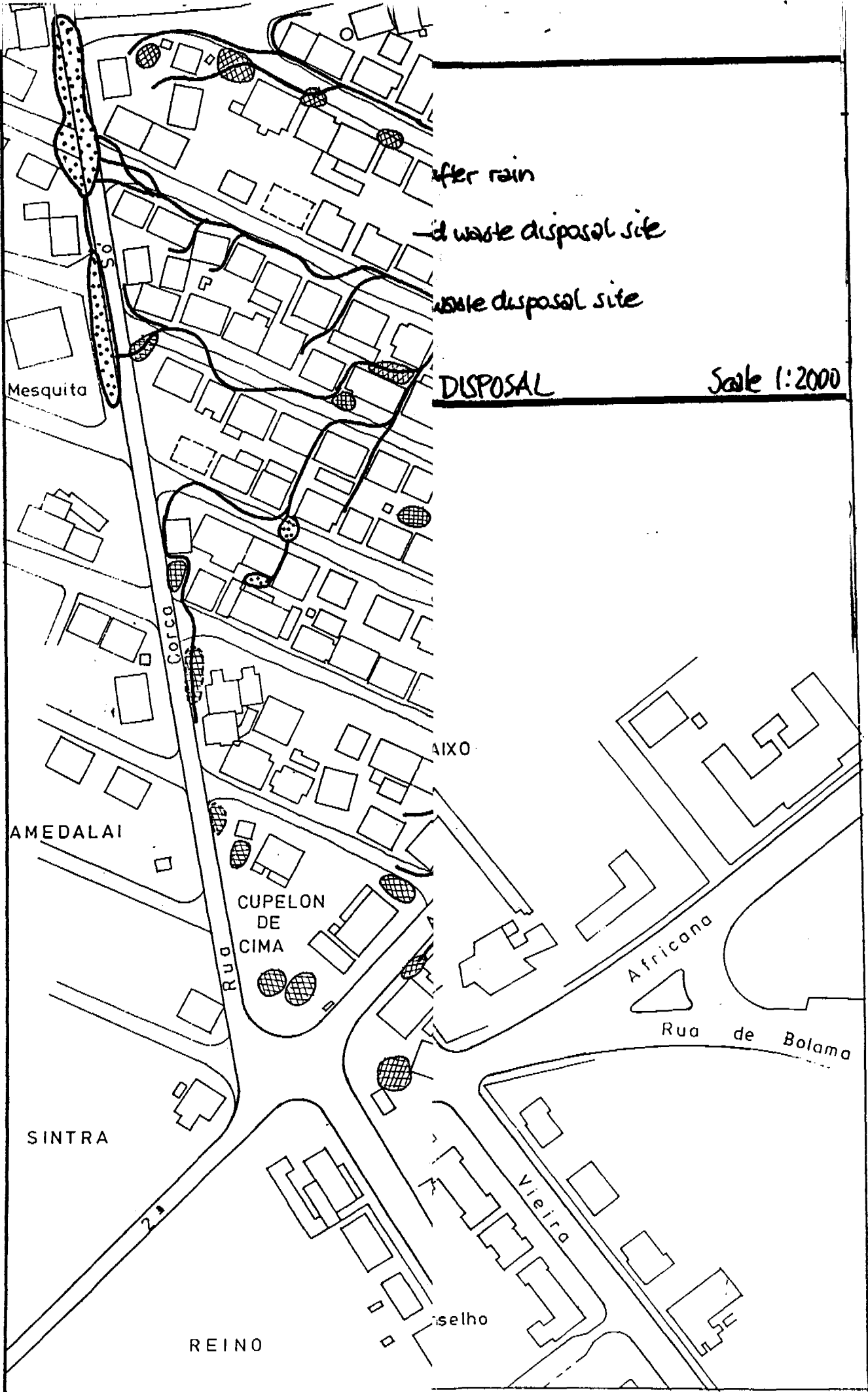
 stagnant water after rain

 not collected solid waste disposal site

 collected solid waste disposal site

DRAINAGE & SOLID WASTE DISPOSAL

Scale 1:2000

after rain

waste disposal site

able disposal site

DISPOSAL

Scale 1:2000

Mesquita

CORCO

AIXO

AMEDALAI

CUPELON DE CIMA

RUA DE CIMA

Africana

Rua de Bolama

SINTRA

Vieira

Reino

selho

- vuil onmiddellijk langs de Rua Corca S6
- vuil in tonnen of bakken langs de onverharde wegen in CCN
- een aantal punten aan de rand van CCS (maandelijks)

Voor de lokaties van die punten zie figuur 9.2. Alle andere afvalhopen blijven liggen. Afvoer van dat afval wordt in de droge tijd gerealiseerd door verbranding en in de natte tijd door de afvalhopen in een regengeul te dumpen. Het zijn voornamelijk vrouwen die daarmee bezig zijn.

In figuur 9.2 is dan ook te zien dat veel afvalstortplaatsen langs of zelfs in geulen liggen. De samenstelling van het afval bestaat uit:

- uit huis geveegd zand
- houtskoolresten
- stro, gras en riet
- bladeren, schillen, papier
- pitten
- waardeloze voorwerpen van metaal of plastic
- faeces (kinderen)

Etensresten, schillen, bladeren en zelfs pitten worden vaak door kippen en varkens opgegeten of gereduceerd. In het algemeen wordt heel weinig weggegooid. Wat nog van enig nut kan zijn wordt hergebruikt: blikjes en plastic zakken.

De samenstelling is daarom een heel andere dan die wij kennen in een maatschappij van massaconsumptie. Ook de hoeveelheid afval per hoofd is daarvan een fractie. Desalniettemin is het een bron van besmetting, een aantrekkingsplaats voor ongedierte en insecten en een overlast door stank. Kinderen lopen vaak op blote voeten op de hopen en doen er hun behoefte. M.a.w. een bedreiging van de gezondheid.

TAB 10.1 UTILIZAÇÃO DE ÁGUA (Gebruik van water)

Utilização (gebruik)	Beber e cozinhar (drinken en koken)	Lavar (wassen)	Lavar ropa (kleren wassen)
Origem de água (bron van water)	%	%	%
Canalização (huisaansluiting)	9,0	7,2	6,6
Poço próprio (eigen waterput)	0,2	9,0	8,4
Poço comum (gemeensch. put)	0,2	35,5	26,5
Fontenário público (openb. tappunt)	38,6	34,3	34,3
Canalização e poço comum (huisaansl. en gemeensch. put)	0,2	0,6	0,6
Poço próprio e fonte- nário público (eigen put en openb. tapp.)	7,2	-	-
Fontenário público e poço comum (openb. tapp. en gemeensch. waterput)	44,6	11,4	9,0
Total	100	98,2 ¹	85,5 ²

¹ 1,8% lava-se numa outra casa(1,8% wast zich elders)

² 14,5% tem uma lavadeira quem lava a ropa em outra parte (14,5% heeft een wasvrouw die elders wast)

10. GEBRUIK VAN WATER EN TOILETTEN

Gebruik van water

Water halen is het werk van vrouwen en kinderen. Figuur 7.1 gaf de lokaties aan van de plaatsen waar zij water halen. Er zijn waterputten (poços), huisaansluitingen, openbare tappunten en de Cuquiero-waterbron. Hier wordt ingegaan op welke waterbronnen gebruikt worden voor:

- drinken en koken,
- wassen
- kleren wassen.

In het onderzoek is onderscheid gemaakt tussen water uit 'eigen' huis, eigen waterput, gemeenschappelijke waterput (inclusief de Cuquiero) en openbare tappunten (incl. gecontroleerde buitenaansluitingen).

Welk water gebruiken mensen voor drinken en koken? Tabel 10.1 geeft daarvan een overzicht. Het is duidelijk dat de meeste vrouwen water van een openbaar tappunt halen (38.6%), eventueel gecombineerd met water van een gemeenschappelijke waterput (44.6%). Er moeten bij de cijfers 2 belangrijke kanttekeningen geplaatst worden:

1. In het onderzoek is géén onderscheid gemaakt tussen water voor drinken en water voor koken. Na een 50-tal enquêtes werd mij duidelijk dat de mensen dit onderscheid wél maken. Water voor drinken wordt in een aarden pot ('puti') in huis op een koele plaats bewaard. De 'puti' wordt met een schoteltje afgesloten, waarop een beker staat waarmee water uit de pot wordt gehaald. Aan het water voor de puti worden hogere eisen gesteld dan aan het water voor koken. Dit is de reden dat vrouwen bij voorkeur water van een tappunt of van het zacht en 'lekkere' bronwater van de Cuquiero gebruiken om de puti te vullen. Men zal bij uitzondering het water van een put gebruiken dat ze brak of 'vies' vinden. Voor koken (inclusief afwassen) wordt wel water uit de put gebruikt dat in teilen of emmers in huis wordt bewaard.

2. Ongeveer op hetzelfde moment ben ik bij de mensen die als antwoord "openbaar watertappunt" noemden door gaan vragen, wat zij doen als er geen waterdruk is. Dit is namelijk dagelijks vele malen het geval. Voor de watertappunten in Cupelom de Baixo en langs de Rua Corca Só (zie fig. 7.7) bestaat er een soort regelmaat: ^{in de waterdruk} 's morgens van 5 à 6 uur tot 9 à 10 uur, 's middags van 12 à 1 uur tot 5 à 6 uur en 's avonds 8 à 9 uur tot middernacht of langer. Het watertappunt in CCS zit op een andere pomp en heeft absoluut geen regelmaat. Het antwoord dat de mensen gaven op mijn 'doorvragerij' was dat ze noodgedwongen ook waterputten gebruikten, soms zelfs voor drinkwater.

De consequentie hiervan is dat het percentage van 44.6% een minimum is en dat van 38.6% voor 'openbaar tappunt' een maximum.

Kwaliteitsmetingen drinkwater

Al voor het sociaal-economisch onderzoek werden waterkwaliteitsmetingen in de projectwijk Mindará uitgevoerd onder leiding van de sanitair ingenieur Henk de Kater. Hierbij wordt samengewerkt met de laboratoria van het ziekenhuis 3° Agosto (bacteriologische analyses) en van het Ministério de Recursos Naturais (chemische analyses). Monsters werden genomen van waterputten (poços) en van openbare tappunten in de wijk. De resultaten van de analyses van de waterputten wezen op een zeer slechte drinkwaterkwaliteit, zowel bacteriologisch als chemisch. De drinkwaterkwaliteit van de openbare tappunten bleek goed; er werden geen E-coli of coliforms aangetroffen.

In juli 1986 werd op mijn verzoek het onderzoek uitgebreid naar de wijk Cupelom de Cima. Hierbij werden monsters genomen van:

- 5 waterputten (poços) verspreid over de wijk. Uit het enquête-onderzoek bleek dat mensen ook hiervan gebruik maken voor drinken.
- de waterbron Cuqueiro, omdat veel mensen gebruik maken van deze bron voor drinken.
- het openbaar tappunt van de EAGB in CCS.
- 7 aarden waterpotten (putis) in verschillende huizen in CC.

De putis-monsternamen had ten doel te onderzoeken in hoeverre het water door opslag en gebruik in huis verontreinigt. Om een betrouwbare uitgangskwaliteit van het gehaalde water te hebben, werden alleen monsters genomen van putis die met water van een openbaar tappunt waren gevuld.

Als kwaliteitsnormen voor drinkwater worden hier die van de WHO (Wereld Gezondheids Organisatie) gehanteerd. Zie tabel 10.1A. In tabel 10.1B zijn de gegevens en de resultaten van de watermonsters weer gegeven. De cijfers tussen haakjes geven aan dat het hier gaat om onbetrouwbare cijfers. Oorzaken hiervan zijn de gebrekkige meetapparatuur, een grote tijdsspanne tussen monsternamen en meting (o.a. ten gevolge van ontbreken van stroom) en schijnbare interpretatiefouten.

De waterputten:

De overheersende overschrijdingen van nitraat (NO_3^-) wijzen erop dat er sprake is van sterke verontreiniging door onder andere afgebroken ammoniak afkomstig van latrines. De nitrietcijfers (NO_2^-) zijn in vergelijking met andere watermonsters in Mindará laag, hetgeen vraagtekens zet bij de analyse.

TAB. 4.1 WHO-KWALITEITSNORMEN VOOR DRINKWATER

<u>Chemisch:</u>	Aanbevolen:	Maximaal:
NO ₃ ⁻ (nitraat) meq/l		50
NO ₂ ⁻ (nitriet) meq/l		0,1
pH	7,0-8,5	6,5-9,2
<u>Bacteriologisch:</u>		
E-coli MPN/100ml		0
Coliforms MPN/100ml		95%: 0 5%: < 10

TAB. 4.2. GEGEVENS EN RESULTATEN KWALITEITSONDERZOEK WATERMONSTERS CUPELOM DE CIMA

Monster- nummer	Datum 1986	Lokatie monstername	Correspon- derend enquête- nummer	Chemische analyse-cijfers					Bacteriologische analyse-cijfers	
				NO ₃ ⁻ meq/l	NO ₂ ⁻ meq/l	pH	pHs	Geleid- baarheid S/cm	E-coli MPN/100ml	Coliforms MPN/100ml
<u>WATERPUTTEN (POÇOS):</u>										
1	16-7	Naast huisnr. 80		>	0,07	4,6	7,63	1637	350	1600
5	22-7	Naast huisnr. 184		>	0	(4,5)	7,46	524	2400	2400
7	22-7	Achter huisnr. 228/1		>	0	(5,0)	6,93	711	540	540
9	29-7	Achter huisnr. 57		>	0	4,0	(9,53)	309	2400	2400
12	31-7	Naast huisnr. 113/1		>	0,52	5,0	7,98	1421	verloren	
<u>CUQUIERO:</u>										
11	29-7	Soares da Costa		>	0	5,0	(9,79)	262	2400	2400
<u>OPENBAAR TAPPUNT EAGB:</u>										
3	16-7	CCS			2,5	0	8,0	8,24	485	0
<u>AARDEN POTTEN THUIS (PUTIS):</u>										
2	16-7	Huisnr. 147 24uur	168		4,7	0	8,0	8,24	491	130
4	22-7	Huisnr. 240 24uur	169		>	0	(6,5)	7,73	469	33
6	22-7	Huisnr. 184	82		>	0	(6,0)	7,85	485	(920)
8	22-7	Huisnr. 228/1 24uur	46		>	0	(6,0)	8,81	492	2400
10	29-7	Huisnr. 57 24uur	120		1,75	0	8,25	(10,28)	456	2400
13	31-7	Huisnr. 136 24uur	70		4,5	0	8,5	8,57	500	verloren
14	31-7	Huisnr. 37/2A 3uur	36		4,75	0,65	8,0	7,85	488	verloren

Het grote negatieve verschil tussen pH (zuurgraad) en de pHs (evenwichtspH) wijst op de agressiviteit van het water. De WHO-normen worden ruim overschreden.

De geleidbaarheid, die hier hoge waarden bereikt, wijst op een algehele verontreiniging met opgeloste zouten, wat kan duiden op de brakheid van het water (bijvoorbeeld monster 1 en 12). Deze brakheid werd tijdens de enquêtes meerdere malen genoemd als reden voor de respondenten waterputten niet te gebruiken voor consumptie en kleren wassen.

De bacteriologische cijfers overschrijden ook alle normen en zijn hoog tot zeer hoog.

De monsters van de waterputten duiden hier dus ook op een zeer slechte waterkwaliteit van de waterputten voor drinken.

Cuquero-waterbron:

De waterkwaliteit van het monster van de Cuquero-waterbron overschrijdt ook alle chemische en bacteriologische normen. Het vermoeden dat de oppervlakkigheid en de geringe afscherming van de bron tot verontreinigingen leiden, wordt hier bevestigd. Het lage geleidbaarheidscijfer (262) duidt op de zachtheid van het water, wat de populariteit voor drinken en kleren wassen verklaart.

Openbaar tappunt EAGB:

Dat het water van de openbare tappunten van goede kwaliteit is, wordt ook hier bevestigd. Alle waarden zijn onder de norm. De chemische verzadigingsindex pH-pHs is iets negatief, terwijl er een redelijke geleidbaarheid is (lichte concentratie van zouten, geringe hardheid). Bacteriologisch is, afgaand op dit ene monster, het water goed.

De aarden waterpotten (putis) in huis:

De chemische analysecijfers van de pH, pHs en de geleidbaarheid hebben overeenkomst met de cijfers van het openbaar tappunt, hetgeen duidt op dat het water in de putis inderdaad afkomstig is van het tappunt.

Bij 6 van de 7 monsters is het nitraatgehalte hoger dan bij het tappunt. Bij 3 zelfs zeer hoog. De pHs-cijfers variëren nogal rondom de waarde van het tappuntmonster. Datzelfde geldt voor de geleidbaarheidscijfers, vooral van monster 10. De afwijkingen duiden er op dat er meer of minder sprake is van vermenging met verontreinigd water; water dat al in de puti zat en door verdamping is geconcentreerd of water van een andere bron: waterput of Cuquero. Afwijkingen van de geleidbaarheid naar beneden wijzen op de

Cuquiero, afwijkingen naar boven op een waterput.

De bacteriologische cijfers wijzen op een overschrijding van de strenge WHO-normen. Omdat de E-coli en Coliforms gelijk zijn, kan men stellen dat er sprake is van verontreiniging van menselijke faecalische oorsprong. Blijkbaar wordt tijdens het gebruik het water daarmee verontreinigd.

Mag het water dan van oorsprong chemisch en bacteriologisch voor drinken betrouwbaar zijn, tijdens de opslag en het gebruik in huis verliest het die kwaliteit en wordt deze verdacht en zelfs onacceptabel (monsters 6, 9 en 10).

Water voor wassen

Aan water voor de persoonlijke hygiëne worden minder eisen gesteld. Men neemt veel eerder genoegen met water uit een dichtstbijzijnde put (44.5%), anderen gebruiken liever water van een openbaar tappunt (34.5%) en weer anderen gebruiken beide (11.4%). Een kleine groep wast zich elders (1.8%) bij familie of kennissen. Zie tabel 10.1.

Water voor kleren wassen

Het wassen van kleren is ook een vrouwentaak. Aan het water voor kleren wassen worden weer meer eisen gesteld. Het liefst - zo zeggen de vrouwen - moet het water zijn dat lekker schuimt. M.a.w. zacht water, dat in ieder geval niet zout is. Waarschijnlijk voldoet voor een grote groep het kraanwater aan deze eisen (34.3%), zie tabel 10.1. Een andere groep neemt genoegen met water uit een eigen (8.4%) of gemeenschappelijke (26.5%) put. Bij de laatsten horen ook de vrouwen die bij de Cuquiero - waar het altijd druk is met wasende vrouwen - kleren wassen.

Veel mannelijke - alleenstaande - respondenten besteden de was uit aan een vrouw, die de was meeneemt en thuis wast. Welk water die wasvrouwen gebruiken, is onbekend.

Gebruik van latrines en badkamers

Door hoeveel mensen en door welke mensen wordt gebruik gemaakt van latrines en badkamers? Van iedere latrine of badkamer, die door de respondent wordt gebruikt, werd gevraagd hoeveel mensen daarvan gebruik maken. Daarbij is voorkomen dat latrines werden dubbelgeteld. Tabel 10.2 geeft een overzicht. Het is duidelijker dat de 'huiselijkere' badkamer minder gebruikers heeft dan de latrines buiten. Door wie worden die gebruikt? Is het bij de latrine buiten een komen en gaan van Jan en alleman, of kent men elkaar?

TAB. 10.2 UTILIZAÇÃO DE LATRINAS E CASA DE BANHO
(Gebruik van toiletten)

Dados Tipo	Número de: (aantal)	Número de pessoas o que usa de: (aantal gebrui- kers)	Indice pessoas/ facilidade de: (verhouding)
Latrina	83	2330	1 : 28,1
Casa de banho (badkamer)	33	339	1 : 10,3

TAB. 10.3 PARENTESCO PESSOAS QUE UTILISA LATRINAS E CASAS DE BANHO
(Relatie tussen gebruikers van toiletten)

Parentesco (relatie) Tipo	Parente na mesma casa (1)	Parente na mesma e outra casa (2)	Sem parentes- co pessoas na mesma casa (3)	Sem parentes- co pessoas na mesma e outra casa (4)	Total
Latrina %	28,4	18,5	21,0	32,1	100
Casa de banho (badkamer) %	93,5	3,3	3,2	-	100

(1) met familie zelfde huis, (2) met familie zelfde en ander huis,
(3) met bewoners zelfde huis, geen familie, (4) met bewoners zelfde en
ander huis, geen familie.

In het geval van de latrines (tabel 10.3) wordt de helft van de latrines gebruikt door mensen die familie van elkaar zijn, hetzij in hetzelfde huis (28.4%) of in verschillende huizen (21.0%). De andere helft van de latrines wordt gebruikt door mensen die elkaars huisgenoten (18.5%) of buren (32.1%) zijn. Het is niet onderzocht of deze gebruikers van éénzelfde latrine etnische verwantschap hebben. Het is mijn indruk dat die bestaat. Huisgenoten, zo is in ieder geval te constateren, zijn veelal etnisch verwant (moslim, niet-moslim).

De hurklatrine is veruit dominant, terwijl een wc-pot (zit-type) alleen voor een deel binnenshuis in badkamers te vinden is.

De toiletgang van volwassenen is - vooral bij de moslims - een zeer private gebeurtenis. Bij hen speelt reinheid een belangrijke rol. Veelal wordt de latrine bezocht met een keteltje of blikje water. Stokjes, stenen of gras ter reiniging - zoals in andere afrikaanse landen - worden volgens mijn observaties niet gebruikt. De toiletgang wordt veelal beëindigd met 'uitgebred' handen wassen (soms met zeep).

Bij nog niet zindelijke en jonge kinderen gaat het wel anders. Niet-zindelijke kinderen laten overal faeces achter. Ze worden door de vrouwen met de hand en water schoongemaakt, terwijl de faeces met wat zand wordt weggeveegd. Het handen wassen daarna is veelal summier.

Jongere kinderen gaan nog niet naar de latrine en doen hun behoefte in de buurt op een afhalhoop of stil plekje. Water komt daarbij niet te pas. Hoogstens wat gras, een houtje of een steen. Het gezondheidsrisico bij deze groepen is door de geringe hygiëne groot.

11. DE ASPIRATIES VAN DE BEWONERS

In het onderzoek zijn de aspiraties van de bewoners in CC op 3 nivo's onderzocht:

1. algemene levensverbetering familie

2. wijkverbetering

3. huisverbetering.

Bij 1. en 3. is gevraagd of zij daartoe de mogelijkheden hebben en welke dat (niet) zijn. Bij 2. is gevraagd hoe zij denken dat wijkverbetering gerealiseerd kan worden. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen huurders (82) en niet-huurders/eigenaren (82).

Een algemene kanttekening is dat door mijn verbondenheid met het wijkverbeteringsproject, de antwoorden een afwijking kunnen hebben ('bias') in de richting van wat zij verwachten van het project. Die 'verwachting' van het project heeft in veel gevallen, zo is mijn ervaring, met huisvestingsverbetering te maken.

Voorkeuren algemene levensverbetering

Tabel 11.1 geeft een overzicht van het aantal keren dat een voorkeur door huurders en niet-huurders/eigenaren is genoemd.

De meest genoemde voorkeuren hangen samen met de huisvesting (121, 57.3%); niet-huurders/eigenaren willen graag hun eigen huis uitbreiden of opknappen en een eigen ander huis bouwen. Huurders willen graag een 'eigen' huis bouwen en een fractie wil verhuizen. Een andere belangrijke voorkeur is 'werk' (26.5%). Vooral bij huurders speelt dat een rol, die het huurder-zijn vaak ervaren als het ontbreken van middelen zich sociaal te doen gelden.

'Werk' moet die middelen dan verschaffen om bijvoorbeeld een eigen huis te bouwen. 'Autokopen/opknappen' (3.8%) moet ook in dit licht van 'werk' gezien worden, als handelaar of als 'taxista'.

Een groep jongeren geeft de voorkeur aan studeren (5.2%) in het buitenland, tevens een wijze om zich sociaal te doen gelden: als 'geleerde' of door een goede baan liefst in het buitenland waar het 'big money' is.

Van de respondenten heeft 84.3% geen mogelijkheden de genoemde voorkeuren te realiseren. De resterende 15.7% heeft geld, terrein of een aanvraag ingediend (studie).

Voorkeur wijkverbetering

De voorkeur van de respondenten voor wijkverbetering werd bepaald door een keuze te laten maken voor 3 van 9 mogelijkheden, uitgebeeld op een kaart (zie

TAB. 11.1 PREFERÊNCIA GERAL PARA MELHORAR OS CONDIÇÕES DE VIDA DOS INTERROGADOS
 (Voorkeur respondent voor algemene verbetering levensomstandigheden)

Interrogado (respondent)	Inquilino (huurder)	Outros e proprie- tários (niet-huurders en eigenaren)	Total
Preferência			
Trabalho (werk)	35	21	56
Espansão de casa (huis uitbreiden)	-	12	12
Melhorar casa (huis opknappen)	4	41	45
Construir casa (huis bouwen)	40	19	59
Mudar casa (verhuizen)	5	-	5
Estudar no estrangeiro (in buitenland stude- ren)	6	5	11
Comprar/reparar carro (auto kopen/opknappen)	5	3	8
Saúde (gezondheid)	4	1	5
Horta (groentetuin)	1	-	1
Não sabe/sem resposta (weet niet/geen antw.)	5	4	9
Total	105	106	211

TAB. 11.2 PREFERÊNCIA DOS INTERROGADOS PARA MELHORAR O BAIRRO
(Voorkeur respondententen voor wijkverbetering)

Interrogado Seguimento do preferência (volgorde voorkeur) Preferência (voorkeur)	Inquilino (huurder)		outros e proprie- tários (niet-huur- der en eigenaren)		Totais		
	1 ^o %	2 ^a e 3 ^o %	1 ^o %	2 ^a e 3 ^o %	1 ^o %	2 ^a e 3 ^o %	Total ¹ %
1. Melhorar casa (huisverbete- ring)	<u>50,0</u>	7,5	<u>53,7</u>	11,0	<u>51,9</u>	9,2	<u>23,6</u>
2. Alcatrar ruas (wegverharding)	8,5	6,8	6,1	11,7	7,3	9,3	8,8
3. Valetas (afvoergoten)	1,2	5,0	1,2	14,1	1,2	9,6	6,8
4. Fontenários públicos (openb. tapp.)	13,4	<u>22,4</u>	11,0	<u>25,2</u>	12,2	<u>23,3</u>	19,9
5. Escola Primá- ria (lagere school)	1,2	8,7	7,3	4,3	4,2	6,5	5,7
6. Centro de Saúde (gezond- heidskliniek)	17,1	15,5	13,4	11,0	15,3	13,3	13,9
7. Electricidade (elevtriciteit)	4,9	16,8	4,9	11,7	4,9	14,2	11,1
8. Melhorar la- trina (latri- neverbetering)	1,2	6,8	1,2	6,7	1,2	6,8	4,8
9. Serviço de Limpeza (vuil- ophaal)	2,4	10,6	1,2	4,3	1,8	7,3	5,5
Total	100	100	100	100	100	100	100

¹ sem divisão na 1^a, 2^a ou 3ª preferência; o número de vezes que a preferência foi dito (zonder onderscheid naar 1e, 2e of 3e keus; het aantal malen dat een voorkeur is genoemd)

bijlage II). Het duurde altijd even voordat men alle 9 mogelijkheden in zich op had genomen, maar de eerste keus was vaak uitgesproken duidelijk. Een tweede en derde keus maken was veelal wat moeilijker en mijn indruk is, dat de volgorde van de 2 'willekeurig' is. Hier zullen dan ook de resultaten van de eerste voorkeur apart en de resultaten van de tweede en derde voorkeur samengevoegd gepresenteerd worden.

Een andere opmerking betreft de interpretatie door de respondenten van de voorkeursmogelijkheden:

- mijn ervaring is dat 'huisverbetering' met een afbeelding van een huis nogal eens ruim werd opgevat, in de zin van 'woningbouw'. Ondanks de herhaling van wat er bedoeld is, bleek deze ruime interpretatie hardnekkig.
- hetzelfde geldt voor 'meer watertappunten' met een afbeelding van een waterkraan en opgevat werd in de zin van 'huisaansluiting'.

Onderscheid is weer gemaakt tussen huurder. (84) en niet-huurder/eigenaar (82). Tabel 11.2 geeft een overzicht van de voorkeuren.

Als eerste komt 'huisverbetering' uit de bus (51.9%). Op grote afstand volgen 'gezondheidskliniek' (15.3%) en watertappunten (12.2%). Het verschil tussen huurders- en niet-huurders/eigenaar is niet groot. Bij tweede en derde voorkeur komt 'watertappunten' het meeste voor (23.8%), maar lang niet zo uitgesproken als bij de eerste keus. Andere voorkeuren die daarop als 2e en 3e keus volgen zijn 'licht' (14.2%) en 'gezondheidskliniek' (13.3%). Het enige belangwekkende verschil in voorkeur tussen huurders en niet-huurders/eigenaren is, dat huurders wat sterker een 'gezondheidskliniek' willen.

De laatste kolom in tabel 11.2 geeft een overzicht van de voorkeur zonder onderscheid naar 1e, 2e of 3e keus. De cijfers geven aan hoe vaak een voorkeur is genoemd op het totaal. De cijfers brengen geen verrassingen: huisverbetering 23.6%, watertappunten 19.9% en gezondheidsklinieken 13.9%. Op welke wijze denken de bewoners dat ze bij kunnen dragen tot de realisatie van de wijkverbetering ^{zoals} watertappunten en goten? Deze aan hen voorgelegde vraag bleek moeilijk en men had niet aan een 'persoonlijke bijdrage' gedacht. In de meeste gevallen werd men op weg geholpen met suggesties, die vaak in de antwoorden terugkwamen. Telkens werd de persoonlijke bijdrage benadrukt en niet de collectieve. Desalniettemin kwamen er ontwijkende antwoorden: 'hangt van de mogelijkheden van de mensen af', 'hangt van het

TAB. 11.3 CONTRIBUIÇÃO DOS INTERROGADOS PARA MELHORAR O BAIERO
(Persoonlijke bijdrage respondenten voor wijkverbetering)

Interrogado Contribuição	Inquilino (huurder)	outros e pro- prietários (niet-huurder en eigenaren)	Total
	%	%	%
Para trabalhar (meewerken)	45,2	39,0	42,2
Para pagar (geldelijke bijdra- ge)	36,9	31,7	34,3
Para trabahar ou pagar (door werk of geld)	7,1	12,2	9,6
Outras respostas (andere antwoor- den)	0	7,3	3,6
Não sabe/não res- ponde (weet niet/ geen antwoord)	10,7	9,8	10,2
Total	100	100	100

TAB. 11.4 CONTRIBUIÇÃO MENSAL PARA FONTENÁRIOS E SERVIÇO DE LIMPEZA
(Maandelijkse bijdrage respondent voor watertappunten en vuilophaal)

Interrogado Contribuição PG/mês	Inquilino (huurder)		outros e pro- prietários (niet-huurder en eigenaren)		Total	
	Font. ¹ %	Limp. ² %	Font. %	Limp. %	Font. %	Limp. %
≤ 50	17,9	46,4	24,4	39,0	21,1	42,8
51-250	38,1	28,6	34,1	30,5	36,2	29,5
251-500	11,9	6,0	8,5	7,3	10,2	6,6
501-1000	4,8	1,2	3,7	0	4,2	0,6
> 1000	2,4	0	2,4	0	2,4	0
Não sabe/não res- ponde (weet niet/ geen antwoord)	25,1	17,8	26,8	23,2	25,9	20,5
Total	100	100	100	100	100	100

¹ Fontenário (watertappunt),

² Serviço de limpeza (vuilophaal)

wijkcomité af' en 'het maakt mij niet uit'. Het merendeel sprak zich wel duidelijk uit. Zie hiertoe tabel 11.3. Van de 76.5% die zich duidelijk uitspraken wil het grotere deel meewerken, het andere deel met geld bijdragen. De overige 23.5% laten het in het midden, weten het niet of geven geen antwoord.

Om een idee te krijgen op hoeveel 'geldelijke bijdrage' gerekend kan worden, is gevraagd hoeveel de respondent per maand kan betalen voor a) aanleg en onderhoud van meer openbare tappunten en b) installatie van vuildepôts en vuilophaaldienst. In tabel 11.4 staan de bijdragen. Het is duidelijk dat de mensen (vooral huurders) meer over hebben voor de aanleg en het onderhoud van tappunten dan voor vuilophaal. Voor een vuilophaal heeft men (vooral huurders) maar weinig over. Dit beeld komt overeen met de voorkeuren voor wijkverbetering waar tappunt op de tweede plaats staat en vuilophaal pas op de achtste plaats. Spijtig ook voor de UDEMU die schoonmaak van de wijk officieel als speerpuntpolitiek heeft. Blijkbaar leeft het niet zo onder de bevolking.

Een aanzienlijke groep weet het niet of gaf geen antwoord, wat naar lokale omstandigheden zoveel betekent als 'niets'. Samen met de 50 pesos of minder-betalers is er zo een grote groep die weinig bereid is te betalen voor watertappunten (47.0%) en voor vuilophaal (63,3%). Uiteindelijk zullen, zo is mijn verwachting, meer mensen bereid zijn bij te dragen in de wijkverbetering.

Huisverbeteringen

Een populair onderwerp aan het eind van de enquête was welke huisverbeteringen de respondenten op het oog hadden. Dit geldt niet voor de huurders die vinden dat dat de taak van de verhuurder is.

Een mening daarover, als daarnaar werd gevraagd, had men wel. De niet-huurder en zeker de eigenaar kon uitvoerig zijn plannen uit de doeken doen, soms met een rondleiding door het huis.

Welke vorm van huisverbetering men op het oog heeft wordt weergegeven in tabel 11.5. Bij huurders zijn muurafwerking (34x), lichtinstallatie (29x), vloerafwerking (24x) en plafond (24x) de belangrijkste items voor huisverbetering. Zaken die direkt het wooncomfort en de privacy bepalen. Voor niet-huurders en eigenaren is een nieuw dak (37x), een cementen muurafwerking en uitbreiding (21x) van belang.

TAB: 11.5 PREFERÊNCIA DE INTERROGADOS PARA MELHORAR CASAS
(Voorkeur respondent voor huisverbetering)

Interrogado Melhoramento	Inquilino (huurder) número	outros e pro- prietário (niet-huurder en eigenaren) número	Total número
Cobertura (dakbe- dekking)	13	37	50
Construir novo ou reconstruir (her- of nieuwbouw)	0	11	11
Estenção de casa (uitbreiding)	5	21	26
Rebocar (bepleisteren)	34	24	58
Cimentar chão (vloerafwerking)	24	10	34
Cimentar veranda (veranda-afwer- king)	9	17	26
Instalar electri- cidade (electri- citeit)	29	16	45
Instalar água (waterinstallatie)	14	9	23
Tecto (plafond)	24	13	37
Janelas, portos e grelhas (ramen, deuren en tralies)	14	8	22
Não quer/não sabe/ não responde (geen verb./weet niet en geen antwoord)	10	3	13
Total	187	170	357

Een niet-huurder/eigenaar wil goed 'onder dak' zitten, alvorens hij mooier en ruimer wil wonen. Tussen huurders en niet-huurders/eigenaren bestaan hier dus duidelijke voorkeursverschillen.

Op 1 na, vinden de huurders (84) dat de huiseigenaar verantwoordelijk is voor de huisverbeteringen. Van de 82 niet-huurders/eigenaren vinden 7 niet-huurders dat anderen verantwoordelijk zijn voor de verbeteringen. Aan de resterende 75 niet-huurders/eigenaren en 1 huurder werd gevraagd, welke mogelijkheden zij hebben om deze verbeteringen te realiseren. Drie niet-huurders/eigenaren bleken geen prioriteit te geven aan verbeteringen van het huis waarin zij wonen. Van de zo 73 resterende respondenten bleken slechts 15 (20.5%) te beschikken over geld om daarvan iets te realiseren. De rest (79.5%) ontbrak het aan geld (49x), materiaal (11x) en/of een terrein (1x). Hierbij heb ik het vermoeden dat een deel zich hulpbehoevend wilde voordoen en overeenkomstig antwoordde 'geen mogelijkheden'. Het beeld kan mijns inziens een iets positievere tint hebben.

12. DE WOONSITUATIE EN DE VOLKSGEZONDHEID

In de voorgaande hoofdstukken is de woonsituatie in Cupelom de Cima beschreven. In dit hoofdstuk wil ik nagaan welke aspecten van die woonsituatie bepalend zijn en een risico vormen voor de volksgezondheid. Allereerst wordt nagegaan wat bekend is over de gezondheidssituatie in de wijken van Bissau aan de hand van bestaand onderzoek.

Bestaand gezondheidsonderzoek

Sinds 1979 zijn denen onder leiding van Peter Aaby betrokken bij een moeder- en kindzorgprogramma in de wijk Bandim en sinds 1984 ook in de wijk Belém. Het programma houdt in weging, vaccinaties en voorlichting. Gekoppeld aan dit project is een onderzoek naar de kindersterfte. In 1979 bedroeg in Bandim, toen het programma startte, de kindersterfte onder kinderen tot en met 3 jaar maar liefst 40%. Belangrijke symptomen waren diarree met overgeven, mazelen en koortsaanvallen (malaria). Vooral de eerste twee maanden en het tweede half jaar blijken kritiek. Sindsdien is de kindersterfte gereduceerd tot ca. 20% in 1985. Het onderzoek heeft een aantal belangrijke waarnemingen opgeleverd:

1. de kindersterfte hangt niet zozeer samen met de voedingstoestand van de kinderen, maar veel meer met de hoge bewoningsgraad van de huizen en algemene weerstand van de kinderen. Vooral bij mazelen valt dat te constateren.
2. Vaccinaties tegen mazelen hebben een duidelijk positief effect gehad.
3. Symptomen als diarree en overgeven bij kindersterfte blijven veel voorkomen.
4. Er wordt in Bissau veel en onjuist profilaxe verstrekt tegen malaria.

Een ander onderzoek betreft de oorzaken van malaria. Dit onderzoek is onlangs gestart door de zweedse arts Anders Nauclér, verbonden aan het laboratorium van het ziekenhuis 3° Agustu in Bissau. Bij dit onderzoek worden factoren als de huiscondities, het gebruik van muskietennet en profilaxe, betrokken. Hij waarschuwde dat het willekeurig en onjuist toedienen van de malaria-profilaxe chloroquine in toenemende mate leidt tot resistentie van de malariamuskiet. Een steekproef in Bissau wees uit dat slechts 25% van de mensen die om profilaxe kwamen vragen en kregen, ook werkelijk malaria hadden.

Het ministerie van gezondheid (MINSAP) blijkt gelaten te reageren op deze waarschuwingen. Deze ontwikkelingen maken malaria onder de jongere kinderen tot 5 jaar die nog geen volledige weerstand hebben opgebouwd, nog meer tot een 'killer' dan zij nu al is.

Een ander onderzoek betreft een door het MINSAP (Ministério da Saúde Publica) geïnitieerde inventarisatie van het aantal vaccinatie bij kinderen van 0 tot 4 jaar. Deze inventarisatie is in het kader van het 'Programa alargado de vacinação' en is nu nog gaande. Resultaten zijn o.a. over Cupelom de Cima nog niet bekend.

Het is een goede suggestie de gegevens die nu over Cupelom de Cima bekend zijn te combineren met verder onderzoek naar de relatie tussen de woonsituatie en de volksgezondheid. Uiteindelijk zal zo'n onderzoek kunnen uitwijzen in hoeverre het wijkverbeteringsproject een positief effect heeft gehad op de volksgezondheid. Bij de zweedse arts bestaat interesse dergelijk bijvoorbeeld parasitair onderzoek te ondersteunen.

Woonsituatie en gezondheid

Een goede woonsituatie is een voorwaarde voor een gezond leefmilieu en het voorkomen van ziekten. In Cupelom de Cima is daar op een aantal punten geen sprake van:

- de grootte en de indeling van de huizen zorgen er voor dat er sprake is van 'overbevolking'; 16,5 personen per huis is veel.
- een slaapkamer wordt gedeeld door 3,62 personen. Een bed wordt gemiddeld door 2,43 personen gedeeld. Een situatie die niet erg bevordelijk is voor het voorkomen van de verspreiding van (virus-)ziekten.
- de bescherming in huis tegen muskieten is nihil. Van het totaal aantal bedden van de steekproef, heeft slechts 19,2% een goed muskietennet, 31,5% een beschadigd muskietennet en 49,3% van de bedden heeft helemaal geen muskietennet.
- veel huizen hebben geen plafond, een andere faktor waardoor gemakkelijk virussen kunnen worden verspreid.
- de afwerking van de vloeren (15,2%) en veranda's (27,8%) met leem zorgen er voor dat parasieten en bacteriën zich beter in huis kunnen handhaven.
- de toiletten zijn veelal niet van de buitenlucht afgesloten. Het gat in afdekplaat en overlopende septische tanks trekken veel vliegen aan.

- het erf waarop allerlei huisvee (varkens, kippen en geiten) rondloopt is een andere bron van parasitaire ziekten.
- het huisvuil dat her en der tussen en bij de huizen ligt en veel bezocht wordt door huisvee en kinderen, is ook een bron van de verspreiding van ziekten.
- de aanwezigheid van loslopend vee in Cupelom de Cima en de verspreiding van excreta, die weer meer vliegen aantrekt, is eveneens een faktor in een ongezond leefmilieu.

Water en gezondheid

Water is een belangrijke faktor in de verspreiding van ziekten: als groeiplaats, als transportweg en als broedplaats van allerlei parasieten en insecten. In Cupelom de Cima zijn er in relatie met water, de volgende elementen die een bedreiging vormen voor de gezondheid:

- de waterputten; uit het chemisch en bacteriologisch onderzoek blijkt dat zij ongeschikt zijn voor consumptie en bij consumptie een bedreiging vormen voor de gezondheid. De nabijheid van latrines, het ontbreken van een rioolstelsel en het lozen van olieresten door de autowerkplaatsen in een doorlatende bodem, zorgen voor een voortdurende verontreiniging van het grondwater. Het niet afsluiten van de waterputten is een andere oorzaak van verontreiniging.
- stilstaand water: in de regentijd vormen de vele plassen een broedplaats voor muskieten en parasieten. Spelende kinderen en huisvee zorgen voor de verspreiding van parasieten.
- watertappunten; mag het kraanwater dan van goede kwaliteit zijn, de watertappunten zelf zijn vaak modderpoelen door het ontbreken van een goede afvoer. Een andere oorzaak is dat veel vrouwen in de omgeving de was doen.
- opslag van water in huis; ondanks het veilige kraanwater blijkt uit het waterkwaliteitsonderzoek dat het water bewaard in de waterpotten (puti's) van verdachte kwaliteit is.

Volksgezondheid: voorlichting, kennis, bewustzijn, gedragsverandering en mogelijkheden

Zou de ongezonde woonsituatie op al haar beschreven aspecten verbeterd worden, dan zal dat slechts een marginaal effect hebben op de volksgezondheid.

Waar het op aan komt is dat bewustwording en gedragsverandering ten aanzien van een betere hygiëne bevorderd wordt. Uiteraard is dit een langdurig proces, dat meer tijd zal vergen dan het aanleggen van afvoergoten, huisvuildepôts en watertappunten. Een eerste stap zal zijn het geven van voorlichting over de volgende aspecten:

- hygiënisch gebruik van water voor drinken, koken en wassen;
- persoonlijke hygiëne,
- hygiëne in huis m.b.t. schoonhouden, voedselbereiding en opslag;
- scheiding van plaatsen waar huisvee en mensen leven;
- het voorkomen van ziekten door vaccinaties, profilaxe, isolatie bij virusziekten;
- het handelen bij ziekten (behandeling, afscherming en medicijnen).

Uiteraard zal de voorlichting in confrontatie komen met traditionele waarden en normen t.a.v. leefwijze, gezondheid en ziekten. Men zal daarin dan prioriteiten moeten stellen en bezien welke zaken geïntegreerd kunnen worden van bijvoorbeeld de traditionele gezondheidszorg.

Het geven van voorlichting met het oog op bewustwording en uiteindelijk gedragsverandering, heeft weinig zin als daarvoor ook niet de mogelijkheden worden gegeven. Het kopen van materialen voor huisverbetering, muskieten-net en medicijnen, is een aanslag op de inkomstsituatie en enige hulp van buiten af zal dan ook onontbeerlijk zijn. Daarbij zal men te kampen hebben met meer structurele problemen van Guiné Bissau: schaarste aan materialen, medicijnen, goed opgeleid kader, een goed gezondheidsapparaat en financiële middelen. Ook bij deze problemen zal de afhankelijkheid van het buitenland blijven bestaan.

DEEL IV: UITWERKING RESULTATEN ONDERZOEK

13. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

De voorgaande hoofdstukken hebben een breed beeld gecreëerd van de wijk Cupelom de Cima. De belangrijkste resultaten worden hieronder herhaald. Hierbij is onderscheid gemaakt naar feitelijke conclusies ontleend aan de surveys, observaties en interviews, en naar de resultaten van het enquête-onderzoek. Tot slot zullen een aantal resultaten in relatie worden gebracht met de inhoud en de wijze van uitvoering van het wijkverbeteringsproject en worden daarbij aanbevelingen gedaan.

Feitelijke conclusies

1. Cupelom de Cima is met zijn 14,5ha een kleine wijk ten opzichte van de twee andere projectwijken Mindará (27,4ha) en Belém (42,3ha) (4)*.
2. De geschiedenis van de wijk gaat terug tot het begin van deze eeuw en is daarmee één van de oudste volkswijken van Bissau (4).
3. De wijk breidde zich uit van het oudere zuidelijke deel (CCS) naar het noorden (CCN), dat aan het eind van de jaren zestig nagenoeg was volgebouwd (4).
4. De bouwactiviteiten en onderhoudswerkzaamheden zijn de laatste 13 jaar sterk achter gebleven door de gestegen prijzen van de schaarse aan bouwmaterialen en de koopkrachtdaling van de wijkbewoners (4).
5. De wijk kent een invloedrijke en representatieve wijkorganisatie, waarvan het Comité do Bairro met de president Fode Manafá de belangrijkste is (4).
6. In het zuidelijk deel is meer sprake van een 'gemeenschapsgeest' dan in het etnisch meer gemeleerde noordelijk deel van de wijk (5).
7. In Cupelom de Cima vinden allerlei economische activiteiten plaats, die tot de informele sector kunnen worden gerekend. De meest voorkomende activiteiten zijn de kleermakerijen (21x). Enkele activiteiten veroorzaken hinder (autowerkplaatsen en een houtzagerij) (6).
8. In Cupelom de Cima bestaat geen officiële onderwijsvoorziening, noch een gezondheidskliniek. Er bestaan wel particuliere en marabuschooltjes, terwijl zieken enkele traditionele genezers in de wijk kunnen raadplegen (7).

*De cijfers tussen haakjes refereren naar de corresponderende hoofdstukken.

9. De afvoer van hemelwater en huisvuil is nauwelijks geregeld in Cupelom de Cima, wat leidt tot erosiegeulen met daarlangs en daarin afvalhopen (9).
10. Belangrijke factoren die een gezond leefmilieu bepalen en in Cupelom de Cima gemist worden zijn:
  - regelmatige voorziening van drinkwater,
  - afvoer van regenwater en huisvuil,
  - bescherming tegen muskieten en voorkoming van verspreiding van virussen.Meer structurele oorzaken van het ongezond leefmilieu in Cupelom de Cima zijn de hoge bewoningsgraad van de huizen en het ontbreken van kennis en bewustzijn van hygiëne (12).

Resultaten enquête-onderzoek

1. Cupelom de Cima telt ca. 4510 inwoners in 279 woningen*. De bewoningsgraad is 16,5 personen per woning (4).
2. De wijk heeft sinds de volkstelling in 1979 geen groei gekend. (5).
3. Het aantal personen per huishouden* bedraagt gemiddeld 9,9, wat hoger is dan het landelijke gemiddelde van 6,3 (5).
4. De leeftijdsopbouw heeft de vorm van een pyramide: veel kinderen en weinig ouderen (5).
5. Het analfabetisme kan inclusief secundair analfabetisme*, geschat worden op 32,2%. Ten opzichte van het landelijk cijfer (85% in 1984) is dat laag. Veel jongeren (85%) volgen onderwijs of hebben onderwijs gevolgd (5).
6. Cupelom de Cima bestaat voor bijna de helft (47,2%) uit Mandinga. Een belangrijke tweede groep is die van de Mancanha of Brâme (12,6%). De eersten zijn moslim, de tweeden zijn animistisch/christelijk (5).
7. De huishoudens in Cupelom de Cima zijn in samenstelling overwegend groot-familiair (extended family). Kinderen, klein-kinderen, verwanten en anderen leven bijeen met het hoofd. In 28,9% van de huishoudens is een vrouw het hoofd (5).
8. Van de respondenten* is 34% in Bissau geboren, komt 20% uit de regio Bafatá en komt 16% uit de regio Cacheu (5).
9. In Cupelom de Cima is het gemiddeld inkomen per maand PG 13.700. Per huishouden werken gemiddeld 1,81 personen, terwijl 5,46 personen afhankelijk zijn van één inkomen (6).
10. Veel mannen hebben een regelmatig inkomen bij de overheid en semi-overheid, terwijl vrouwen veelal zelfstandig werk hebben met een laag en onregelmatig inkomen (6).

* Voor de definities van de begrippen zie Bijlage IV

11. De werkloosheid in Cupelom de Cima kan geschat worden op 41,5% (6).
12. Het meest voorkomende type woning heeft 4 of 6 kamers, een zinken of rieten dak, terwijl de muren zijn opgebouwd uit leem of leemblokken (7).
13. De meeste huizen hebben een cementen vloer en veranda, terwijl de bepleistering bij de helft van de huizen van cement is. De andere helft heeft een lemen bepleistering (7).
14. Van het totaal aantal huizen heeft 12,6% licht, heeft 49,5% electriciteit en heeft 30,7% (!) telefoon (7).
15. Veel huizen hebben een latrine buiten die veelal in familieverband wordt gebruikt. Ongeveer 28 mensen delen 1 latrine (7/10).
16. Huizen van betere en slechtere kwaliteit komen in de wijk verspreid voor. Wel zijn ze als kleine clusters bij elkaar te vinden (7).
17. Van het totaal aantal huizen is 48,8% niet verhuurd, is 28,5% gedeeltelijk en 22,7% geheel verhuurd (8).
18. De gemiddelde huur per appartement* ('moradia') bedraagt 1586 PG/maand. Er bestaan drie dominante huurcategorieën: 250-500, 950-1500 en 2050-3000 PG/maand (9).
19. Lage huurhuizen worden gekenmerkt door de rieten daken, slechte vloerafwerking en het ontbreken van voorzieningen, als licht, water en telefoon. Bij de hoge huurhuizen vindt men licht, water, plafonds, een goede afwerking, badkamer, keuken en een pannendak (9).
20. De wijkbewoners gebruiken verschillende waterbronnen (openbaar tappunt, waterput en waterbron Cuqueiro) voor drinken, koken, wassen en kleren wassen. Deels is hiervan de regelmatige drukwegval bij de watertappunten de oorzaak (7/10).
21. De waterkwaliteit van de waterputten in Cupelom de Cima is zeer slecht, terwijl het water van de watertappunten dat in huis in waterpotten wordt bewaard, ook van onbetrouwbare kwaliteit is (7).
22. Voor de meeste mensen is 'werk' en 'wonen' de belangrijkste algemene aspiratie (11).
23. Als eerste keus voor wijkverbetering hebben de meeste respondenten (50%) 'huisverbetering' genoemd. Watertappunten, een gezondheidskliniek en licht volgen pas op enige afstand. Wegverharding, afvoergoten, latrineverbetering en vuilophaal scoren laag (11).
24. Van de respondenten wil 42,2% bijdragen in de realisatie van de wijkverbetering door persoonlijke fysieke inzet en 34,3% door een geldelijke bijdrage (11).

*Voor de omschrijving zie Bijlage IV

25. Voor de aanleg en het onderhoud van meer watertappunten is men duidelijk meer bereid te betalen dan voor vuilophaal. Toch is maar 16,8% van de respondenten bereid meer dan 250 pg/maand te betalen voor de watertappunten. Voor vuilophaal is dat percentage maar 7,2% (11).

Conclusies en aanbevelingen ten aanzien van het wijkverbeteringsproject

Het merendeel van de hierboven vermelde conclusies en uitkomsten van het onderzoek hebben een informatief en voor het wijkverbeteringsproject ondersteunend karakter. Voor een tiental geldt dat ze relevant zijn voor het huidige karakter en de wijze van uitvoering van het project. Deze kunnen worden gevat in de volgende 5 punten:

1. Wil het wijkverbeteringsproject een meer dan marginaal effect hebben op de volksgezondheid, dan zal zij aandacht moeten besteden aan gezondheidsvoorlichting (Aanbeveling 1). Daarnaast is het een goede zaak de contacten met medische onderzoekers te benutten en verder onderzoek in Cupelom de Cima te doen naar de relatie tussen de woonsituatie en de volksgezondheid (Aanbeveling 2).
2. Het wijkverbeteringsproject sluit qua inhoud maar zeer ten dele aan bij de aspiraties van de bewoners. Een belangrijk element dat ontbreekt is 'huisverbetering'. Het zou een goede zaak zijn dit element weer op te nemen in het project (Aanbeveling 3).
Het gebrek aan bouwmaterialen, kredietfaciliteiten en het ontbreken van kennis over materiaalbegrotingen en financieringen, betekent voor de 'huisverbetering' een speciale aanpak. Om een zo groot mogelijke groep bewoners te bereiken, zal een veelzijdig systeem van kredieten- en materialenverschaffing ontworpen moeten worden (Aanbeveling 4).
3. Méér watertappunten wordt ook belangrijk gevonden. Evenwel moet voor het effect van deze elementaire voorziening, een oplossing gevonden worden voor de regelmatige drukwegval (Aanbeveling 5). Omdat water halen een vrouwenaangelegenheid is, is het van belang vrouwen te betrekken bij de besluitvorming over ontwerp en lokaties van de watertappunten (Aanbeveling 6).
4. De aanleg, het gebruik en het onderhoud van latrines is een 'familie'-aangelegenheid. Openbare latrines hebben dan ook weinig toekomst in Cupelom de Cima en betekenen eerder een bedreiging dan een verbetering van de volksgezondheid. Het ligt meer voor de hand de verbetering van de latrines over te laten aan de individuele huishoudens en te stimuleren

door een voorlichtingscampagne en de beschikbaar stelling van materialen en constructie-elementen (Aanbeveling 7).

5. Het wijkverbeteringsproject heeft het aspect van 'bevolkingsparticipatie' nog maar weinig ontwikkeld. In Cupelom de Cima bestaan daarvoor evenwel juist goede mogelijkheden: een wijkorganisatie die invloedrijk en representatief is, een redelijke gemeenschapsgeest en een groot deel van de bevolking dat bereid is op één of andere manier bijdragen in de realisatie van wijkverbetering. Van zeer groot belang is dat de persoonlijke inzet voor collectieve voorzieningen, gepaard gaat met de bevoordeling van individuele belangen, zoals huisverbetering, een arbeidsinkomen of een vakopleiding. Het is dan ook aan te bevelen de bevolkingsparticipatie nieuw leven in te blazen voor de wijkverbetering van Cupelom de Cima (Aanbeveling 8).

Samenvattend moet geconstateerd worden dat het wijkverbeteringsproject gezien vanuit de onderzoeksresultaten, qua inhoud, uitvoeringswijze en uiteindelijk effect op de volksgezondheid maar marginaal van karakter is. Een herziening van de inhoud en uitvoeringswijze ten behoeve van een betere afstemming op de aspiraties en mogelijkheden van de bewoners, is dan ook de algemene aanbeveling (Aanbeveling 9). Deels is men daartoe ook verplicht omdat de projectleiding heeft toegezegd dat zij in overleg met het Wijkcomité het wijkverbeteringsplan nader zal invullen. Deze toezegging heeft het wijkcomité goed onthouden.

Samen met de onbedoelde verwachtingen in de richting van huisverbetering, die opgeroepen zijn door een sociaal-economisch onderzoek in Cupelom de Cima uit te voeren, is een situatie ontstaan waar men niet meer omheen kan.

LITERATUURLIJST

- Aayby, P, L.Bukh, A.Smits, I.Lisse,
Child Mortality in Guinea-Bissau: malnutrition or overcrowding? Institute
of Anthropology, Kopenhagen, 1980
- Aayby, P et al.
Relatório do trabalho preventivo em Bandim I, 1983 e 1984
- Augusto da Silva, A.
Direitos Civil e Penal dos Mandingas e Felupes de Guiné Bissau, DEDILD,
Bissau 1983
- Blazejewicz, P, R.Luna, K.Schöning, S.Steincke,
Arquitectura tradicional - Guiné Bissau, SIDA, Stockholm, 1981
- Internationale Samenwerking,
Aarde straks een stedelijke planeet, le jaargang, nr. 7, juli 1986,
pp.24-28
- Gugler, J en G.W.Flanagan,
Urbanization and social change in West Africa, Cambridge University Press
- Jong, J. en R.Buytenhuys,
Guiné Bissau, een bevrijdingsbeweging aan de macht, De Uitbuylt, Wageningen,
1979
- Koninklijk Instituut voor de Tropen,
Guinee-Bissau, Landendocumentatie nr.5, 1979, Amsterdam
- Koelstra, R.W.,
SNV en de stad, een verkenning, SNV, Den Haag, 1985
- Maassen van den Brink, M.,
Vrouwen, onvruchtbaarheid en gezondheidszorg in Bissau, verslag leeronder-
zoek, G.U.Amsterdam, 1986
- Ministério de Obras Publicas- RGB,
1 Plano Quadrienal 1983-1986, Bissau, 1983
- United Nations, Programme for Urban Settlements,
l'Habitat en Guiné Bissau, 1981
- Ministério dos Negócios Estrangeiros de Holanda,
Melhoramento dos bairros em Guiné-Bissau, Abril 1985, BKH
- Ministério de Obras Publicas RGB,
Melhoramento do Bairro Cupelom de Cima, Bissau, 1981
- PGAIC,
História, A Guiné Bissau e as Ilhas de Cabo Verde, Paris, 1974
- Peil, M. et al,
Social Science Research Methods: An African Handbook, London, 1982
- SNV,
Landenevaluatie Guiné Bissau, mei 1985, Bissau
- Woerden, J. van,
Contouren voor een stedelijk programma van SNV, SNV, Den Haag, 1986
- Wehenpohl, G.,
Relatório do inquérito socio-económico numa parte do bairro Cupelom de
Cima, Bissau, 1983

BIJLAGE I

ALGEMENE GEGEVENS HUIZEN IN CUPELOM DE CIMA

EXPLICAÇÃO DOS DADOS GERAL

- número = número da casa (huisnummer)
- lado = lado do bairro (wijkdeel) : S= Sul, N= Norte
- ano = ano da construção (bouwjaar): 1= 1949, 2= 1950-1959,
3= 1960-1964, 4= 1965-1969, 5= 1970-1972, 6= 1973-1980,
7= 1980
- comp. = número dos compartimentos
- par. = material de parede (muurmateriaal): 1= lama (leem), 2=
adobe (leemblokken), 3= blocos de cimento, 4= blocos de
tijolo (bakstenen), 5= mistura (gemengd)
- reb. = reboco (pleistering): 1= lama, 2= cimento
- chão = (vloer) 1= lama, 2= cimento, 3= mosaico
- ver. = veranda: 1= lama, 2= cimento, 3= mosaico
- fam. = número de famílias
- solt. = número de solteiros (alleenstaanden)
- R/P = estado da casa (eigendom): P= proprietário (eigendom),
R= alugar em todo (geheel verhuurd), RP= alugar em parte
(gedeeltelijk verhuurd)
- tel. = telefone
- tecto = (plafond)
- quar. = quatinho (toilet): CB= casa de banho dentro (badkamer binnen),
QP= quatinho próprio fora (privé latrine buiten),
QB= quatinho comum fora (gemeenschappelijke latrine buiten)
- qual. = qualificação da casa (huiskwaliteit)
- inq. = participou no inquérito (opgenomen in de enquête)

Dados geral das casas em Cupelom de Cima*

01-08-'86

pagina : 1

número	lado	cob.	luz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tedo	quar.	qual.	inq.	observações:
19	S	Z	X	X	1	10	5	2	2	2	1	1	RP	X	X	CB	6		
20	↑	Z	X		1	6	1	1	2	2	1		P	X	X	QP	3	X	
21		Z			1	9	1	1	2	2	1		P	X		QP	2		
21/1		Z			2	6	2	1	2	1	4	1	RP			QC	2	X	
21/2		Z			6	8	5	1	2	1	4	1	RP			QC	2		
22		Z			2	9	2	2	2	2	1	11	R			QC	4	X	
23		P			1	5	1	1	2	1	2	1	R			QP	1		verde-se. mango
24		P			3	8	1	1	2	2	1		P			QP	1		
25		Z			1	6	2	1	2	2	2		RP			QP	3	X	
26		Z	X		2	9	2	2	2	2	1		P	X		QP	4		carpintaria
27		C	X		1	6	2	2	2	2	3	2	RP			QP	3		
28		Z	X		1	4	1	1	2	2	1		R		X	QP	3		taberna
29		Z	X		4	4	2	2	3	2	1	1	RP		(X)	CB	5	X	
30		P			1	7	5	1	2	2	1		P			QP	2		carpintaria
31		Z	X		1	8	5	2	2	2	1		P			CB	4	X	
32		P			1	6	1	1	2	1	1		P			QP	1		
33		C			1	6	1	1	1	2	1		P			QP	1		
34		Z	X		3	6	1	1	2	2	1		P	X		QP	3		disco theque em construção
35		P			1	5	1	1	1	1	1		P			QP	1		
36		C			1	9	1	1	2	2	1		P			QP	2	X	
36/1		Z			4	4	2	1	2	2	1		P			QP	1	X	
37	↓	P			1	4	2	1	1	1	1		P			QP	1		
37/1	S	Z	X		6	8	2	2	2	2	1		P			QP	3	X	

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86

pagina : 2

número	lado	cob.	luz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tecto	quar.	qual.	inq.	observações:
37/2	S	Z			6	4	2	2	2	2	1		P			QC	3		
37/2a	↑	Z	X		4	5	2	2	2	2	1		P	X		QP	4	X	
38		Z	X		1	6	1	2	2	2	1		RP			QP	3		alfaiaterias (2), oficina de cama
75		Z	X		6	6	2	2	2	2	1	1	RP			QP	3		
39		Z	X		2	7	2	2	2	2	1		P			QP	3		
40	↓	Z	X		2	5	2	2	2	2	1		P			QP	3	X	alfaiateria
41	S	T	X		4	10	5	2	2	2	3	1	R		X	CB	5		
42	N	T	X		2	1	5	2	2	2			P				4		Capela
42/1	↑	T	X	X	5	4	3	2	3	2		2	R	X	X	CB	6	X	
42/1A		T	X	X	5	5	3	2	2	2	1		P	X	X	CB	6		
44		Z	X	X	1	6	2	1	2	2	3		RP	X		QC	4		
45		T	X		1	6	2	2	2	2	3		R	X	X	CB	5		
45/1		Z			2	5	2	1	2	2	1		R			QP	3		antisenato
46(1)		P			2	6	1	1	1	1	1		P		X	QP	1	X	
46Amen		P			6	4	2	1	1	1	1		P			QP	1		
46(2)		T			4	4	2	2	2	2					X	CB	5		não ocupado
47		Z	X		4	6	5	2	2	2	2		RP		X	CB	4		Bagari Mané, alfaiaterias (3)
48		Z	X		4	8	2	2	2	2	3	1	RP	X	X	QP	3	X	
48/1		F			5	4	3	1	2	2	2		RP		X	QC	4		
49		Z	X		4	6	2	2	2	2	2	1	R	X	X	CB	5		
49/2		Z			5	4	1	1	2	2	1		P	X		QC	2	X	sede de madeira
50	↓	T	X	X	3	10	5	2	2	2	3		RP	X		CB	5		carpintaria
51	N	Z	X		2	5	2	2	2	2	1		P	X		QP	4		sede de madeira

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86 página : 5

número	lado	cob.	luz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tecd	quar.	qual.	ing.	observações:
94	S	Z	X		1	6	2	2	2	2	1		P			QP	3	X	
95	A	Z	X		1	1	1	1	2	2			P				2		Mesquita
96		P			1	6	1	1	2	1	1		P			QP	1	X	
98		Z			2	4	2	1/2	2	2	1		P			QP	3	X	
99		P			4	3	1	1	1	1	1		P			QC	1		
99/1		Z	X		5	3	3	2	2	2	1		P	X		QC	4		
99/2	V	Z	X		6	6	2	2	2	2	2		RP	X		QP	4		
100	S	Z	X		1	4	2	1	2	2	2		R			QC	3	X	
101	N	Z	X		5	5	2	2	2	2	1	1	RP			QC	4		
102	A	Z			4	12	2	2	2	2	3	1	RP			QC	3		
103		P			3	4	1	1	1	1	1	1	RP			QC	1	X	carpintaria
104	V	Z			2	6	2	2	2	2	3	2	R			QC	3		
104/1	N	Z	X		4	6	2	1/2	2	2	1		P			QP	3	X	
104	S	Z	X	X	1	8	3	2	2	2		11	R		X	CB	5		taberna
104/1	S	Z	X		1	5	3	2	2	2	1		P			CB	4		
105	N	Z			1	6	1	2	2	1	2	1	R			QP	2		
107	A	Z	X	X	4	6	2	2	2	2		1	P	X		QP	5		igreja senegalesa
108		P/2	X		2	8	5	1/2	2	2	4		RP			QP	3	X	
109		C			1	6	1	2	2	2	3	3	R			QC	2		
110		C	X		3	8	1	1	2	2	2		RP			QC	2		
111		P			1	6	1	1	2	1	1		P			QP	1		
112	V	Z	X		2	7	2	2	2	2	3	1	RP	X		QP	4		
113	N	Z	X		3	6	2	2	2	2	2		RP	X	X	QP	4	X	

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86

pagina : 6

número	lado	cob.	uz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tecto	quar.	qual.	ing.	observações:
M3/1	N	Z	X		4	9	5	2	2	2	3		RP		X		5	X	
M5		Z			2	6	2	1	2	1	5		RP			QP	2		
M6		T	X	X	3	6	1	2	2	2	2		R	X	X	CB	6		
M7		Z			3	6	1	1	2	2	1		P			QP	2		
M8		T	X	X	3	6	3	2	2	2	2	1	RP	X	X	CB	6	X	
M9		Z	X		4	6	2	2	2	2	1		P		X	CB	5		
120		Z	X		1	4	1	2	2	2	2		RP			QP	3	X	
121		Z	X		2	6	2	2	2	2	2		RP	X		QP	4		
122		P			2	6	1	1/2	2	1	1		P	X		QP	1		
123		Z	X		2	9	1	2	2	2	1		P	X		QP	3		
124		Z	X	X	1	6	5	1	2	1	2		RP	X		QC	3	X	
125		C	X		3	7	2	1	2	2	4		RP			QC	1	X	
126		Z			2	4	2	1	1	1	1		P			QC	2		
127		Z			3	7	1	2	2	2	1		P			QP	3		
128		Z			4	8	2	1	2	2	3	4	R			QP	3		
130		T	X		2	4	2	2	2	2	2		R			QP	4		
130/1		Z	X		4	9	1	1	2	2	1		P	X		QP	3	X	
131		Z	X	X	4	6	3	2	2/3	2	2	1	RP	X	X	CB	6		torneiro fora
132		Z			1	6	2	1	2	2	3		RP			QP	3	X	Tito Moraes
133		Z			1	11	2	1	1/2	1	3		RP			QC	2		
134		Z			3	7	2	1	1/2	2	1		P			QC	2		
135		Z			2	4	2	1	1	1	1	3	RP			QC	2		
136	N	Z			2	6	2	1	2	2	4		RP			QC	2	X	Veronica Mendonça

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86

pagina : 7

número	lado	cob.	luz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tecto	quar.	qual.	ing.	observações:
137	N	Z	X	X	3	6	2	2	2	2	2		RP	X	(X)	CB	5		
138	↑	Z	X		2	6	2	2	2	2	2	2	RP	X	X	CB	5		
139	↓	Z	X	X	2	6	3	2	3	3	3		RP	X	X	CB	6		
140	↓	F/T	X	X	2	8	5	2	2	2	2		RP	X	X	CB	3	X	
140/1	N				7	6	3						P						em construção
141	S	Z			1	8	2	2	1	1	1		P			QP	2	X	
142	↑	Z			1	8	2	1	2	2	1		P	X		QP	3		
143		Z			1	4	1	1	2	2	1		P			QC	2	X	
144		P			1	6	1	1	2	1	1		P			QP	1		
145		P			1	6	1	1	2	1	1		P			QC	1		
146		Z	X		1	7	1	2	2	2	1		P	X		QP	3		
147		Z			1	12	2	2	2	2	1		P	X		QP	3		
149		F	X	X	1	11	2	2	2	2	5		R	X	X	CB	6		
150		Z			4	8	1	1/2	2	2	1		P			QP	2		
151		Z			1	6	2	1	1	1	1		R			QP	2		
152		Z	X		1	12	2	1	2	2	1		P			QP	3	X	
153		Z	X		2	4	2	1	2	1	1		P			QC	2		
154		Z	X	X	1	12	2	1	2	2	1		P	X		QC	4		
155		T	X	X	6	9	3	2	3	3	1		P		X	CB	6		casa de padre muçulmanos
156		Z			1	9	1	2	2	2	2	3	RP	X	X	QP	3		
157		C	X		1	11	1	1	2	2	1	1	RP		X	CB	3		sede de reuniões
158	↓	Z			1	9	1	2	2	2	1		P			QP	4	X	alfaiateria
159	S	Z			1	6	1	1	2	1	1		P			QP	2		

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86

pagina : 8

número	lado	cob.	luz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tecto	quar.	qual.	ing.	observações:
160	S	P			3	4	1	1	1	1	1		P			QP	1	X	
160/1	↓	Z	X		7	2	2	2	2	2	1		P	X	X	QP	4	X	
161	S	C	X		1	6	2	1	2	2	1		P			QP	3		discotheque "Super Tesito"
164	N	Z			2	6	2	2	2	2	1		P	X		QC	3	X	
164/1	↑	C	X		4	4	2	2	2	2	2	1	R			CB	4		
164/2		Z			4	4	2	2	2	2	1	1	R			QP	3	X	
165		Z			4	10	2	1	2	1	7	1	RP			QP	2		alfaiaateria
166		Z			4	8	2	2	2	2	1	1	R			QP	3		
166/1		Z			4	6	2	2	2	2	3	3	R			QC	3		
167		Z			3	6	2	2	2	2	2	2	R			QC	3	X	
167/1		Z	X		5	4	1	2	2	2	1	2	R	X		QC	3		
168		Z	X		2	8	2	2	2	2	3		R			QC	3		
169		Z			2	9	2	1	2	2	3		RP	X		QP	3		
170		Z	X	X	1	6	1	2	2	2	1		P	X	X	CB	5	X	
170/1					7														
171		P			3	4	1	1	1	1	1		P			QP	1		forneiro fora
172		Z			1	3	1	1	1	1	1		P			QP	1		
173		Z	X		4	6	1	2	2	2	1		P			QP	3	X	
174		Z	X		3	6	2	2	2	2	3		R	X	X	CB	5		'taberna'
175		P			4	4	2	1	2	1	4		R			QC	1	X	
176		Z	X		3	6	1	2	2	2	2	2	RP			QC	3		alfaiaateria
177	↓	Z			4	6	2	2	2	2	5		R			QP	3	X	
178	N	Z	X		1	6	2	2	2	2	3		R	X	X	CB	5		

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86

pagina : 9

número	lado	cob.	luz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tedo	quar.	quar.	ing.	observações :
79	N	Z	X		1	7	2	1	2	2	1		P	X		QC	3		
180	N	Z	X		1	6	2	2	2	2	3		RP		X	CB	5		
182	S	T			3	9	1	1	2	2	2		RP			QP	2	X	alfarteira
183		Z	X		2	8	1	1	2	2	1		P	X		QP	3		
184		Z			2	10	2	1	2	2	4	2	R			QC	2	X	
186		Z			2	6	1	1	2	2	1	2	RP		(X)	QP	2		
188		P			1	4	1	1	1	1	1		P			QP	1		
189		T	X		1	6	1	2	2	2	3		R	X	X	CB	5		
189/1		F	X		3	4	5	2	2	2	3	1	R		X	CB	5		
190		T	X		1	2	2	2	2	2			P				4		caixa de armazens
191		Z			1	4	1	1	2	1	2		RP			QP	2	X	
192		Z	X		1	7	1	1	2	2	1		P	X		QP	3		
193		Z	X		1	9	1	1	2	2	1		P	X	(X)	QC	3		
194		Z			1	6	2	1	1	1	1		P			QP	3	X	
194Amex		P			2	4	2	1	2	1	1		P			QP		X	
195		Z			1	6	1	1	2	2	1		P		X	QC	3	X	
196		P			1	6	1	1	2	1/2	1					QP	1		
197		P			1	4	2	1	2	1	2	1	R		X	QC	2		
198		Z	X		2	5	2	2	2	2	2		RP	X		CB	4	X	
200		F	X		1	4	2	2	2	2	1		P	X	X	QP	5	X	
200/1		F	X		4	4	2	2	2	2	1		P			QP	4	X	
201		P			1	4	2	1	1	1			P				1		não ocupado
202	S	Z			1	3	1		2	1/2	1		P			Q	2		

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86

pagina : 10

número	lado	cob.	luz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tecto	quar.	qual.	ing.	observações:
203	S	Z	X		2	6	2	1	2	2	1		P		(X)	QP	3	X	
204	↑	Z			1	5	1	1	2	2	1		P			CB	2		
205		Z	X		1	8	1	2	2	2	1		P	X	(X)	QP	4		fossa septica em construção, ^{sapa-} leito
206		Z			3	9	1	1	2	2	1		P		(X)	QP	3		Sapataria
208		Z			1	6	2	1	2	2	2	1	R		X	QC	3	X	
209	↓	Z			2	6	1	2	2	2	3		RP	X		QC	3		
210	S	P			1	6	1	1	1	1	1		P			QC	1		
211	N	Z			1	4	2	1	2	2	1		P			QC	3		
213	↑	Z	X		1	6	2	2	2	2	1		P	X		QC	4	X	
214		Z			2	7	2	2	2	2	2		RP			QP	3		
215		Z			4	8	1	1	2	2	5	1	R			QC	2		
216		Z			4	6	2	1	2	1	1		P			QC	2		
217	↓	Z			1	6	1	2	2	2	1		P			QP	3	X	
217/1	N	Z			1	3	2	2	2	2	1		P			QP	3	X	
218	S	T	X	X	5	12	3	2	3	3	3		R	X		CB	6		
219	N	Z	X	X	4	15	1	1	2	2	1		P		X	QP	3	X	
219/2	↑	P			5	4	1	1	1	1	1		P			QP	1		
220		Z	X	X	1	4	1	1/2	2	2	2		R	X	X	CB	5		
221		T	X	X	3	4	1	2	2	2	1		P	X	X	CB	5	X	
222		Z	X	X	2	3	1	1	2	2	2		R				3		
223		Z	X	X	1	6	1	1	2	2	2		RP		X	QP	4		
224	↓	P			1	4	1	1	2	1	1		P			QP	1	X	
225	N	T			2	8	5	1/2	2	1	2	1	RP	X		QC	3		

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86

pagina : 11

número	lado	cob.	luz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tecto	quar.	qual.	ing.	observações:
227	N	P			5	6	2	1	1	1	2		RP			QC	1		
228	N	P			1	4	1	1	1	1	1		P			QC	1	X	
228/1	N	Z			4	7	2	1	2	2	2	2	RP			QC	2	X	
229	S	Z	X		1	6	2	2	2	2	2		RP	X	(X)	QP	4		
230	A	Z	X		1	6	2	2	2	2	3		R	X	X	CB	5	X	
232		Z			3	6	1	1	2	1	2	3	RP			QC	2	X	
233		P			1	6	2	1	1	1	1		P			QC	1		
234		Z			1	6	2	1	1	1	1		R			QC	2		
236		T/2	X		1	8	3	2	2	2	2	2	RP	X	X	CB	5		
236/1		Z	X		5	4	3	2	2	2	1		R	X	X	CB	5		
236/2		Z	X		1	6	1	1	2	2	1	2	RP	X		QC	3		
237		Z	X		2	8	1	2	2	2	1		P		(X)	QP	3	X	
237/1		P			1	4	2	1	1	1	1		R			QC	1		
237/2		P			1	3	2	1	1	1	2		R			QC	1		
240		Z			2	6	2	1	1	1	5		R			QC	2		
241		Z			2	4	2	1	1	1	1		P			QP	2		
242		P			1	6	2	1	1	1	1		P			QP	1	X	
243		P			2	5	2	1	2	1	1		P			QP	1		
244		P			1	4	2	1	1	1	1		P			QC	1	X	
245		P			1	8	2	1	1	1	4		RP			QP	1	X	
246		P			1	6	1	1	2	1	1		P			QP	1		
247		Z			1	4	2	1	2	2	3		R			QC	3		
248	S	P			1	6	1	2	2	1	1	2	RP			QC	1	X	

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86

pagina : 12

número	lado	cob.	luz	água	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tedo	quar.	qual.	inq.	observações:
249	S	Z	X		2	8	1	2	Z	Z	1	1	RP	X		QP	3		photografica
251	N	Z			4	6	1	2	Z	Z	1		P			QP	3		
252	↑	Z	X		3	12	2	2	Z	Z	2	1	RP	X		QP	4		
253		Z	X		2	6	2	2	Z	Z	2		RP		X	CB	5		
254		Z	X	X	1	6	1	2	Z	Z	2		RP			CB	4		
255	↓	T			1	6	1	2	Z	Z	2		RP			CB	3	X	
257	N	Z			1	8	1	1	Z	Z	4		RP			QC	2		
258	S	Z	X		1	7	2	2	Z	Z	1		P			QP	3		
259	↑	T	X	X	1	6	5	2	3	3	2		R	X	X	CB	6		
260		Z			1	6	2	1	Z	Z	2		RP			QC	3	X	
261		Z			2	7	1	1	Z	Z	2	2	R			QC	2		
262		C			2	4	1	1	Z	Z	4		R			QC	2		
263		P			1	5	1	1	1	1	1		P			QP	1	X	
263/1		P			1	4	1	1	1	1	1		P			QP	1	X	
265		Z			1	6	1	1	Z	Z	5	1	R			QC	2		
266		Z	X		1	9	2	1	Z	Z	1		P	X		CB	4	X	
267		Z	X		1	9	1	2	Z	Z	3	1	R		X	QC	3		alfaiateria
268		F			2	3	2	1	Z	1	1		P			QP	2		
269		P			1	4	2	1	1	1		1	R				1	X	
269/1		C	X		1	3	1	2	Z	Z		1	R			CB	3		mau condiçao
271		T	X	X	1	4	1	1	Z	Z	2		R	X		CB	4		
272	↓	T	X		1	10	2	1	1	1	3	2	RP			QC	5	X	
273	S	F			5	2	1		1	1	1		P			QP	1		mau construido

Dados geral das casas em Cupelom de Cima

01-08-'86

pagina : 13

número	lado	cob.	luz	agua	ano	comp.	par.	reb.	chão	ver.	fam.	solt.	R/P	tel.	tecto	quar.	qual.	ing.	observações:
274	S	Z	X	X	1	6	2	1	2	2	3		R	X		CB	4		
275	S	F	X	X	1	7	3	2	2	2	2		R	X	X	QP	6	X	
276	N	Z			1	4	1	1	1	1	3	1	RP			QC	1		
156 casas ao lado Sul																			
123 casas ao lado Norte																			
279 casas em todo																			

BIJLAGE II: Definitieve sociaal-economische enquête in Cupelom de Cima

---

Enquêtenummer: Enquêteur: Datum: Tijd:
Wijkdeel: Huisnummer:

Plattegrond van het huis:

---

1. Wie is de huiseigenaar?   Familiehoofd/Familie; relatie: /Ander.
  2. Waar woont de huiseigenaar?   Zelfde huis/CCN/CCS/Elders.
  3. Hoeveel appartementen zijn verhuurd in dit huis?   Verhuurd: (aantal)/
Niet-verhuurd: (aantal).
  4. Hoeveel families wonen in dit huis? (aantal) En hoeveel alleenstaanden?
(aantal).
  5. Wie wonen er in dit huis/in dit appartement? (leden huishouden).
Naam: Sexe: Relatie met hoofd: leeftijd: Opleiding:
Studeert nog/niet meer: Eet hier/elders:
  6. Tot welke etnische groep behoort u?   Balanta/Manjaco/Mancanha/Pepel/
Beafada/Mandinga/Fula/Kaap Verden/Gemengd/Anders.
  7. Bent u christelijk/moslim/anders/irân?
  8. Waar bent u geboren?   Bissau/Elders: (plaats) → 12.
  9. Waar komt u vader vandaan? (plaats).
  10. In welk jaar is hij naar Bissau gekomen? (jaar).
  11. Waar vandaan is hij gekomen? (plaats) → 17.
  12. Wanneer bent u in Bissau gekomen? (jaar).
  13. Waar vandaan? (plaats).
  14. Waarom bent u daar weggegaan? (open antwoord).
  15. In welk jaar is uw familie/gezin naar Bissau gekomen? (jaar).
  16. Waarom bent u juist naar Bissau gekomen? (open antwoord).
  17. Waarom woont u in CC? (open antwoord).
  18. Heeft u familie in zelfde huis/CCN/CCS/andere wijken/Buiten Bissau?
  19. Heeft u een 'bolanha' (akker)?   Ja/Nee → 22.
  20. Waar? (plaats).
  21. Wat verbouwt u er? (gewas)   Waarvoor? (consumptie/verkoop)   Hoeveel
is de opbrengst jaarlijks? (zakken van ca. 50kg).
  22. Heeft u een 'horta' (groentetuin)?   En uw vrouw?   Ja/Nee → 25.
  23. Waar? (plaats).
  24. Wat verbouwt u er? (gewas)   Waarvoor? (consumptie/verkoop)   Hoeveel
is de opbrengst jaarlijks? (teilen, zakken, o.i.d.).
  25. Hoeveel (huis)vee heeft u?   Niets/Geit/Varken/Kippen/Eenden/Koeien/
Overigenxaantal   Waarvoor?   Consumptie/Fok/Verkoop.
-

-
26. Welk werk heeft? En welk werk hebben de andere leden?
 Functie/Beroep: Waar: Hoeveel dagen: Hoeveel uren per dag:
 Wat is het maandelijks inkomen:
27. Hoeveel mensen willen werk, maar hebben nog geen werk gevonden?
 (aantal).
28. Krijgt u steun van familie elders? v. Wie? (relatie) Wat? (geld/voedsel).
29. Geeft u steun aan familie elders? Aan wie? (relatie) Wat? (geld/voedsel).
-
30. Huurt u deze woning/dit appartement? Ja/Nee → 32.
31. Hoeveel huur betaalt u per maand? (bedrag PG).
32. Verhuurt u appartementen/kamers hier? Ja/Nee → 34.
33. Hoeveel huur per maand ontvangt u daarvoor? (bedrag in PG).
34. Heeft u een ander huis? Ja/Nee → 38.
35. Hoeveel en waar? (aantal/plaats).
36. Verhuurt u kamers in die huizen/dat huis? Ja/Nee → 38.
37. Hoeveel huur ontvangt u per maand? (bedrag).
-
38. Welk type dak heeft u hier? riet/zinken golfplaten/dakpannen/geplette drums/asbest of fibrocementen golfplaten.
39. Welk type muur hebt u? Leem/leemblokken/cementblokken/bakstenen/gemengd.
40. Welke bepleistering hebt u? Leem/cement/niets.
41. Waarmee is uw vloer afgewerkt? Leem/cement/mozafek.
42. Waarmee is de veranda afgewerkt? Leem/cement/mozafek.
43. In welk jaar is dit huis gebouwd? vóór 1949/1950-1959/1960-1964/
 1965-1969/1970-1972/1973-1980/ná 1980.
44. Wat is er sinds dat jaar verbouwd? In welk jaar?
45. Heeft u een achtertuin? Ja/Nee.
46. Heeft u licht? Ja/Nee.
47. Heeft u telefoon? Ja/Nee.
48. Heeft u een radio/koelkast?
49. Welke transportmiddelen heeft u? Niets/fiets/motor/auto/pick-up/
 vrachtwagen/anders.
-
50. Heeft u een keuken? Ja/Nee.
51. Hoeveel visitekamers heeft u? (aantal).
52. Hoeveel slaapkamers heeft u? (aantal).
53. Hoeveel bedden hebben die slaapkamers? Hoeveel hebben er muskieten-
 net? En hoeveel daarvan zijn beschadigd?
54. Heeft u plafond?
55. Hoeveel kamers heeft u nog meer? (aantal).

-
56. Waar heeft u het toilet? Binnen/buiten; lokatie.
57. Welk type toilet heeft u? Latrine/Septische tank.
58. Wie maken er gebruik van dat toilet? Familie in huis/medebewoners/familie ander huis/buren/anderen.
59. Hoeveel mensen zijn dat bij elkaar? (aantal).
60. Heeft u wateraansluiting?
61. Welk water gebruikt u voor drinken en koken? Uit de kraan/eigen waterput/gemeenschappelijke put/openbaar watertappunt.
(En wat doet u als er geen druk is bij het watertappunt?)
62. Waar is die? (plaats).
63. Waarom gebruikt u dit water daarvoor? (open antwoord).
64. Hoeveel teilen (25 liter) haalt u dagelijks voor drinken en koken? (aantal).
65. Waarin bewaart u dat water? Waterpot/teil/vat/waterfilter.
66. Welk water gebruikt u voor kleren wassen? Uit de kraan/eigen put/gemeenschappelijke put/bron/watertappunt.
67. Waarom dit water? (open antwoord).
68. Welk water gebruikt u voor wassen? Uit de kraan/eigen put/gemeenschappelijke put/watertappunt.
-
69. Heeft u een wasplaats (quartinh de banho)? Nee/Ja; lokatie.
70. Waar laat u het huisvuil? (plaats).
-
71. Wat wenst u om uw levensomstandigheden te verbeteren? (meerdere antwoorden).
72. Heeft u daarvoor mogelijkheden? Ja/Nee.
73. Welke?/Waarom niet?
-
74. Om deze wijk te verbeteren, welke werkzaamheden (drie van de negen, zie bijlage vraag 74) vindt u belangrijk? huisverbetering/wegverharding/afvoergoten/watertappunten/lagere school/gezondheidskliniek/licht/latrine-verbetering/vuilophaal/open keus.
- (75. Wie zouden deze werkzaamheden het beste kunnen uitvoeren? Ministerie/gemeente/het wijcomité/de mensen zelf/het wijkverbeteringsproject)
Deze vraag is na ca. 100 enquêtes vervallen vanwege de sterke 'bias'.
76. Hoe kunt u bijdragen in de werkzaamheden voor de wijkverbetering? bijdragen in werk/bijdragen in geld/bijdragen in de organisatie/anders.
77. Als de gemeente de mensen een geldelijke bijdrage zou vragen voor de aanleg en het onderhoud van watertappunten, hoeveel kunt u dan maandelijks betalen? (bedrag).
78. En voor vuilophaal? (bedrag).
-

---

79. Welke werkzaamheden moeten het eerst gebeuren om dit huis te verbeteren?
(meerdere antwoorden).

80. Wie moet dat doen/betalen? zelf/huisbaas/anderen → STOP.

81. Heeft u mogelijkheden daarvoor?

82. Welke? Waarom niet?

STOP

EVALUATIE

Betrouwbaarheid respondent: goed/redelijk/gering.

Geschikt voor diepte-interview: ja/nee/reserve.

Opmerkingen:

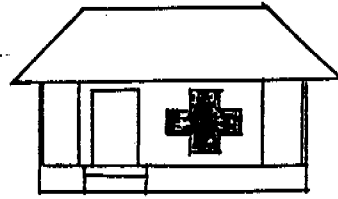
---

1. Mindjora kasa

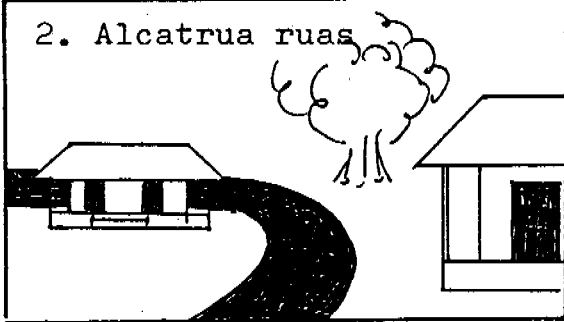
Huisverbetering

6. Centro de Saúde

Gezondeheidskliniek

2. Alcatrua ruas

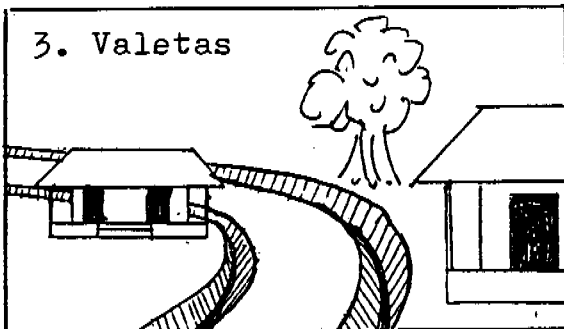
Wegverharding

7. Luz

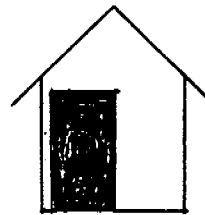
Licht

3. Valetas

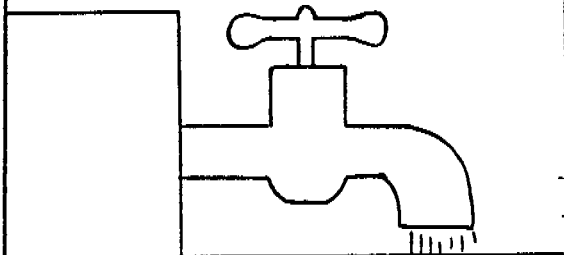
Afvoergoten

8. Mindjora kuartinhos

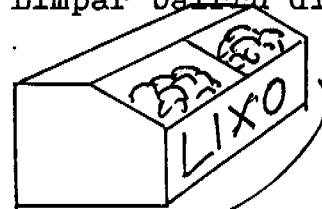
Verbetering latrines

4. Bumba

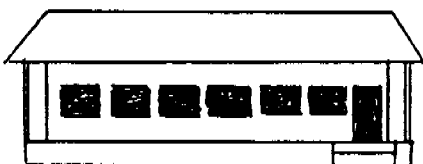
Meer watertappunten

9. Limpar bairro di lixo

Vuilophaal

5. Escola Primária

Lagere school

10.

???????????

NÚMERO DO INQUÉRITO: _____
 INQUERITADOR: _____
 DATA: _____
 TEMPO: _____
 LADO DO BAIRRO: 1 NORTE 2 SUL
 NÚMERO DA CASA: _____

001
 002
 003
 004
 005
 006

MAPA DA CASA:

008

1. Kin ki i dunu di kasa?

1	Chef di familia	☐
2	Familia / relação:	☐
3	Utru	☐

101

2. Nundé ki mora?

1	Mesmu kasa
2	CC-Norte
3	CC-Sul
4	Fora

102

3. Kantu moradia i rendadu na es kasa?

1	Rendadu	☐
2	Ka rendadu	☐

103

4. Kantu familia ku ta mora na es kasa?
 Kantu gintis solteros ku ta mora li?

1	Familia	☐
2	Solteros	☐

104

5. Kin ki ta mora na es kasa/moradia?

105

Nomi	sexo	relação	idade	educação	C/K	ta kume
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
11						
12						
13						

001

Nomi	sexo	relação	idade	educação	C/K	ta kume
14						
15						
16						
17						
18						
19						
20						
21						
22						
23						
24						
25						
26						
27						
28						
29						
30						

105

6. Abos i di kal rasa

1	Balanta
2	Manjaco
3	Mancanha
4	Pepel
5	Brama

6	Beafada
7	Mandinga
8	Fula
9	Mistu
10	Utru

106

7. Abos i 1 Kristau 2 Musulmanus 3 Utru/Iran

107

8. Nundé ku padidu? Na kal terra? 1 Bissau
 2 _____ → 12

108

9. Bu pape i di kal terra? _____

109

10. Kal anu ke i bin Bissau? _____

110

11. Di kal terra? _____ → 17

111

12. Kal anu ku bu bin Bissau? _____

112

13. Di kal terra? _____

113

14. Pabia di ke ku bu sai na bu terra? _____

114

15. Kal anu ku bu familia bin Bissau? _____

115

16. Pabia di ke bin Bissau; bu ka bai Bafatá pur exemplo?

116

17. Pabia di ke ku bu mora na CC?

117

18. Bu tene utru família na: Kin ki?

118

1	Mesmu kasa	:
2	CC-Norte	:
3	CC-Sul	:
4	Utru bairrus	:
5	Fora di Bissau:	

19. Bu tene bolanha? 1 Sim 2 Nau → 22

119

20. Na nundé? _____

120

21. Ke ku ta labra là? Bu ta bindil? Kantu saco ku ta otcha tudu anu?

1			
2			
3			
4			

001

121

22. Bu tene horta? I bo minjer? 1 Sim 2 Nau → 25

122

23. Na nundé? _____

123

24. Ke ku ta labra là? Bu ta bindil? Kantu basia ku ta otcha tudu anu?

1			
2			
3			
4			

124

25. Kantu limária ku bu tene? Pa kume/bindi/kiria? I dipus?

125

0	Nada		
1	Kabra		
2	Furku		
3	Galinha		
4	Patu		
5	Baka		
6	Utru		

26. Kal ki bu tarbadju? Kal ki tarbadju di bo mindjer? Di utru?

126

	Prufissáu	Na nundé	Kantu dia	Kantu ora	Kantu ku bu/i/e ricibi pur mes?
1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					

27. Kantu gintis ku misti tarbadju, mas ka otchal inda? _____

127

28. Bu tene utru familia fora di kasa ke ku ta dau kumè?

128

Di Kin? 1 Nau

2	Dineru :
3	Kume :

29. Abo bu ta da di kume pa utru familia fora di kasa? Pa kin?

129

1 Nau

2	Dineru :
3	Kume :

30. Bu renda es moradia? 1 Sim 2 Nau/dadu/cedida → 32

130

31. Kantu ku bu paga renda pa mes? _____

131

32. Bu renda kuartu na es moradia? 1 Sim 2 Nau → 34

132

33. Kantu ku ta ricibi di renda pa mes? _____

133

34. Bu tene utru kasa? 1 Sim 2 Nau → 38

134

35. Kantu? Na nundé? 1 _____ 2. _____ 3 _____

135

36. Bu renda kuartu na es kasa? 1 Sim 2 Nau → 38

136

37. Kantu ku ta ricibi di renda pa mes? _____

137

38. Kal tipo di telhado ku bu tene li?

138

1	Palha
2	Zinca
3	Tidja
4	Chapa
5	Fibrocimanti

39. Kal tipo di parede ku bu tene?

1	Lama
2	Adobe
3	Cimenti
4	Blocos di tijolo
5	Misto

139

40. Bu parede i robokadu di kè?

1	Lama
2	Cimenti
0	Nada

140

41. Bu kasa i cimentadu?

1	Lama
2	Cimenti
3	Mosaicada

141

42. Bu veranda i cimentadu?

1	Lama
2	Cimenti
3	Mosaicada

142

43. Es kasa i kumpu na kal anu?

1	Antis di 1949
2	1950-1959
3	1960-1964
4	1965-1969
5	1970-1972
6	1973-1980
7	Dipus di 1980

143

44. Desdi es anu ke ke mudifikadu? Na kal anu?

144

1	
2	
3	
4	

45. Bu tene kintal? 1 Sim 2 Nau

145

46. Bu tene luz? 1 Sim 2 Nau

146

47. Bu tene telefone? 1 Sim 2 Nau

147

48. Bu tene 1 Radio 2 Geleira 0 Nada ?

148

49. Kal meius di transporti ku bu tene?

149

☐ 0 Nada	☐ 1 Bicycleta	☐ 2 Mota	☐ 3 Karu	☐ 4 Kadonga
☐ 5 Kamiau	☐ 9 Utru			

50. Bu tene fugau? 1 Sim 2 Nau

150

51. Kantu kuartu di visita ku bu tene? _____

151

52. Kantu kuartu di durmi ku bu tene? _____

152

53. Kantu kama es kuartu tene? I tene tenda? Kantu tenda i dana?
1 _____ 2 _____ 3 _____

153

54. Altura di parede?

1	Chega cobertura
2	Tene tecto
3	Tecto ka tene

154

55. Kantu kuartu ku bu tene mas? _____

155

56. Nundé ku bu tene kuartinho?

1	Fora:
2	Dentro

156

57. Kal tipu di kuartinho ku bu tene?

1	Fossa septika
2	Latrina

157

58. Kin ki gintis ku ta utiliza es kuartinho?

158

☐ 1 Familia mesmu kasa	☐ 2 Gintis mesmu kasa	☐ 3 Familia na utru kasa	☐ 4 Vizinhos	☐ 5 Utrus
---	--	---	-------------------------------------	----------------------------------

59. Kantu gintis ta utiliza es kuartinho? _____

159

60. Bu tene yagu na kasa? 1 Sim 2 Nau 160
61. Kal yagu ku bu ta utiliza pa bibi i kushina? 161
 1 Di kasa 2 Fonti propi 3 Fonti comum 4 Bumba
62. Nundé i es fonti/bumba? 162
63. Pabia di ke bu ta utiliza es pa bibi i kushina? 163
64. Kantu basia di yagu ku bu ta buska kada dia pa bibi i kushina? 164
65. Na ke ku ta guarda es yagu? 1 Puti 2 Basia 3 Tanki 165
 4 Filtru 99
66. Kal yagu ku bu ta utiliza pa laba ropa? 166
 1 Di kasa 2 Fonti propi 3 Fonti comum 4 Bumba
67. Pabia di ke? 167
68. Kal yagu ku bu ta utiliza pa laba kurpu? 168
 1 Di kasa 2 Fonti propi 3 Fonti comum 4 Bumba
69. Na nundé ku bu tene kuartinho di banho?

1	Ka tene
2	Tene:

 169
70. Nundé ku bu bota lixo? 170
71. Ke ku bu misti pa mindjoria bida di bu familia? 171
 1 _____ 2 _____ 3 _____
72. Bu tene possibilidade pa fasi es? 1 Sim 2 Nau 172
73. Kal? Pabia di ke bu ka tene? 173
74. Pa mindjoria es bairru li, kal tarbadju ke ku bu misti pa é fasi o kumpu? 174
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td>1</td><td>Mindjora kasa</td><td></td></tr> <tr><td>2</td><td>Alcatrua ruas</td><td></td></tr> <tr><td>3</td><td>Kumpu valetas</td><td></td></tr> <tr><td>4</td><td>Mas bumbas</td><td></td></tr> <tr><td>5</td><td>Escola Primaria</td><td></td></tr> </table>	1	Mindjora kasa		2	Alcatrua ruas		3	Kumpu valetas		4	Mas bumbas		5	Escola Primaria		<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td>6</td><td>Centro de Saúde</td><td></td></tr> <tr><td>7</td><td>Luz</td><td>:</td></tr> <tr><td>8</td><td>Melhora latrinas</td><td></td></tr> <tr><td>9</td><td>Limpa di lixo</td><td></td></tr> <tr><td>10</td><td></td><td></td></tr> </table>	6	Centro de Saúde		7	Luz	:	8	Melhora latrinas		9	Limpa di lixo		10		
1	Mindjora kasa																														
2	Alcatrua ruas																														
3	Kumpu valetas																														
4	Mas bumbas																														
5	Escola Primaria																														
6	Centro de Saúde																														
7	Luz	:																													
8	Melhora latrinas																														
9	Limpa di lixo																														
10																															
75. Kin ki dibidi fasi es mindjoramentu? 1 Estado 2 Com. de Bairro 3 Ministério 4 Gintis li 175
76. Ke ke gintis di es bairru li pudi fasi pa tarbadju di mindjoramentu?

1	djudal di tarbadju
2	djudal di dineru
3	djudal di organisau
99	

 176
77. Si Comité do Estado bin pedi gintis li dineru pa tarbadju di yagu, pa manutenção di bumbas, ke ku pudi paga pa mes? 177
 1 <50 2 50-250 3 250-500 4 500-1000 5 >1000
78. I pa limpa es bairru li di lixo? 178
 1 <50 2 50-250 3 250-500 4 500-1000 5 >1000
79. Pa mindjora es kasa kal tarbadju ke ke dibidi fasi purmeru? 179
 1 _____ 2 _____ 3 _____
80. Kin ki dibidi paga es tarbadju?

1	Dunu di kasa
2	

 180
81. Bu tene possibilidade di mindjora es kasa? 1 Sim 2 Nau 181
82. Kal? Pabia di ke? 182

STOP

001/70

EVALUATIE:

Betrouwbaarheid respondent: 1 Goed 2 Redelijk 3 Gering

009

Geschikt voor diepteinterview: 1 Ja 2 Nee 3 Reserve

010

Opmerkingen:

011

BIJLAGE III: Beoordelingssysteem kwaliteit huizen Cupelom de Cima

CRITERIUM Weging: Kenmerk:	BOUWKUNDIG		STATUS BEPALEND		TOTALEN	
	3		1		Na weging	Na omzetting op een schaal 0-9
	punten kenmerk	weging: kenmerk	punten kenmerk	weging: kenmerk		
<u>Dakbedekking:</u>		2		1		
Palha (riet)	0		0		0	0
Zinca (golfpl.)	2		2		15	6
Chapa (platen)	1		1		8	3
Telha (dakpan)	3		3		21	9
Fibro (asbest)	3		2		20	9
<u>Muur:</u>		2		0		
Lama (leem)	0				0	0
Adobe (Blokken)	2				12	5
Bl. Cimento	3				18	8
<u>Bepleistering:</u>		1		2		
Lama	0		1		2	1
Cimento	3		3		15	6
<u>Vloer-afwerking:</u>		1		2		
Lama	0		0		0	0
Cimento	2		2		10	4
Mosaico	3		3		15	6
<u>Veranda-afw.:</u>		1		2		
Lama	0		0		0	0
Cimento	2		2		10	4
Mosaico	3		3		15	6
<u>Licht:</u>		0		2		
Ja			3		6	3
Nee			0		0	0
<u>Telefoon:</u>		0		2		
Ja			3		6	3
Nee			0		0	0
<u>Plafond:</u>		1		1		
Ja	3		3		12	5
Nee	0		0		0	0
<u>Toilet:</u>		1		2		
casa de banho	3		3		15	6
latrina	1		0		3	1
<u>WATERAANSL.:</u>		1		2		
Binnen	3		3		15	6
Alleen buiten	2		2		10	4
Geen	0		0		0	0

Maximum aantal punten volgens 0-9 schaal is 58 en minimum aantal is 2.

BIJLAGE IV

LIJST VAN DEFINITIES

- Respondent = Diegene die voor het merendeel de vragen van de sociaal-economische enquête beantwoordt. Deze is het hoofd van of is verantwoordelijk voor een huishouden of spreekt namens hem/haar.
- Huishouden = Een bij de respondent behorende groep mensen, die zichzelf als familie of groep verwanten beschouwen en op het enquête-adres gezamenlijk de maaltijd gebruiken. Personen die tot familie of als verwante worden beschouwd, maar elders eten én slapen, zijn uitgesloten. Tot een huishouden wordt ook gerekend de groep alleenstaande respondenten, die op het enquête-adres verblijven maar mogelijk elders de maaltijd gebruiken.
- Huis of woning = Een vrijstaand bouwwerk met meerdere compartimenten en een eigen huisnummer. In een huis kunnen meerdere huishoudens wonen, maar een huishouden kan ook in meerdere huizen wonen.
- Appartement (Moradia) = Een gedeelte van een huis, dat bewoond wordt door één huishouden. Een appartement kan één of meerdere kamers hebben.
- Werkloze = Diegene die beschikbaar is voor werk, werk wil, maar geen werk heeft.
- Informele sector = die groep bedrijvigheid, die niet officieel is geregistreerd, waarvoor geen goederen- en inkomstenbelasting betaald wordt. De informele bedrijvigheid wordt gekenmerkt door voornamelijk één-persoons ondernemingen, geringe kapitaalaccumulatie, handel van kleine waren, geringe voorraden, productie van kleine hoeveelheden en een snelle omloop van goederen.
- Enquête-adres = het huis of de woning.
- Secundair analfabetisme = Het verschijnsel dat mensen na een paar jaar (hier 1 tot 4 jaar) lager onderwijs door te geringe oefening verleerd hebben te lezen of te schrijven.